

Momentopnames CKV1

Eindrapportage CKV1-Volgproject

Harry Ganzeboom

Folkert Haanstra

Marie-Louise Damen

Ineke Nagel

Inhoud

Redactioneel	5
1 Achtergrond, onderzoeksvragen en resultaten	8
1.1 <i>De voorgeschiedenis van het vak CKV1</i>	8
1.2 <i>Het vak CKV1</i>	9
1.3 <i>Onderzoeksvragen van het CKV1-Volgproject</i>	12
1.4 <i>De resultaten van het CKV1-Volgproject</i>	13
1.5 <i>Verantwoording van het CKV1-Volgproject</i>	19
2 Gegevens en variabelenconstructie	20
2.1 <i>Data</i>	21
2.2 <i>Kenmerken van respondenten</i>	22
3 De inhoud van het CKV1-onderwijs	30
3.1 <i>Bezochte culturele activiteiten</i>	30
3.2 <i>Keuzevrijheid voor CKV1</i>	31
3.3 <i>De CKV-bonnen</i>	32
3.4 <i>Aandacht voor de onderdelen van CKV1</i>	35
3.5 <i>Didactische aanpak</i>	37
4 De mening van leerlingen over CKV1	40
4.1 <i>Waardering voor CKV1</i>	40
4.2 <i>Welke leerlingen waarderen CKV1 het meest?</i>	42
5 De werking van CKV1: deelname aan, waardering voor en kennis van kunst en cultuur	44
5.1 <i>Deelname aan culturele activiteiten</i>	44
5.2 <i>De complexiteit van de bezochte cultuuruitingen</i>	47
5.3 <i>De houding tegenover kunst en cultuur</i>	50
5.4 <i>Kennis van kunst en cultuur</i>	52
5.5 <i>Actieve cultuurparticipatie</i>	55
5.6 <i>Korte- en middellangetermijneffecten: conclusies en discussie</i>	56

Cultuur + Educatie 8: Momentopnames CKV1. Eindrapportage CKV1-Volgproject

Auteurs: Marie-Louise Damen, Harry Ganzeboom, Folkert Haanstra en Ineke Nagel

ISBN 90 6997 106 2

© Cultuurnetwerk Nederland, Utrecht

Overname is alleen toegestaan met bronvermelding en na schriftelijke toestemming van de uitgever.

6	Discussie	60
6.1	Organisatorische kwesties	60
6.2	Onderwijsinhouden en didactische aanpak	61
6.3	CKV1 en de culturele canon	63
6.4	CKV-bonnen	64
6.5	CKV1 en de effecten op cultuurdeelname	65
6.6	Is toename van cultuurdeelname het gewenste effect van CKV1?	68
	Epiloog	72
	De blijvende waarde van de verzamelde gegevens	
	Bijlage 1	76
	Schoollocaties die in 1998, 2000 en/of 2001 deelgenomen hebben aan het CKV1-Volgproject	
	Bijlage 2	78
	De logistiek en respons van de dataverzameling in september 2002	
	Bijlage 3	84
	Factoranalyse van deelname aan culturele activiteiten op verschillende meetmomenten	
	Literatuur	85

Redactioneel

De laatste publicatie over het CKV1-Volgproject: een bijzondere editie! De bekroning van ruim drie jaar onderzoek en bovendien het laatste deel in de reeks onderzoeksrapportages met dit project als onderwerp. Een project met een ingewikkelde logistiek – veertien locaties met tientallen scholen en culturele instellingen, duizenden leerlingen en honderden ouders – dat vakkundig geregisseerd werd onder supervisie van Harry Ganzeboom (destijds Universiteit Utrecht), in samenwerking met Folkert Haanstra (Universiteit Utrecht/Amsterdamse Hogeschool voor de Kunsten), Ineke Nagel en Marie-Louise Damen (beiden Universiteit Utrecht).

Deze eindrapportage beschrijft wat er, naast een ingewikkelde inrichting, gebeurde tijdens het hele project. Daarvoor gebruikten de onderzoekers niet alleen de gegevens die zij in het najaar van 2002 verzamelden, maar ook de gegevens die eerdere ondervragingen opleverden. De kern van de rapportage vormt echter de vraag of CKV1 een blijvende – in dit geval maximaal vier jaar – stimulerende werking heeft op de culturele participatie en de waardering voor of kennis van kunst en cultuur van leerlingen.

In hoofdstuk 1 vindt u de achtergrond, de onderzoeksvragen en de samenvatting van de resultaten. Hoofdstuk 2 bevat een uitgebreide beschrijving van gegevensverzameling en variabelenconstructie. In hoofdstuk 3 staat de inhoud van het CKV1-onderwijs centraal: hoe geeft men het vak en welke inhoud geeft men er aan? Hoe denken de leerlingen over CKV1 is de vraag die in hoofdstuk 4 wordt beantwoord en hoofdstuk 5 gaat in op de effecten die het vak heeft op de leerlingen. Op basis van de onderzoeksresultaten volgt in hoofdstuk 6 een bijdrage aan de discussie over het vak. Het gaat dan om vraagstukken, zoals de didactische aanpak, de culturele canon, de CKV-bonnen en vooral de effecten van het vak, die voor het beleid en de uitvoering relevant worden geacht. Dan is er de epiloog over de uniciteit van de gegevens en hoe aan de hand daarvan nog veel belangrijke vragen over culturele loopbanen en invloeden daarop kunnen worden beantwoord. Of, zoals Ganzeboom schreef in *Jaren van onderscheid* (Cultuur + Educatie 7): 'Het project heeft bijzondere kwaliteiten, geloof ik, en met deze gegevens kunnen we nog jaren vooruit.'

De enige bijdrage die ik als hoofdredacteur eigenlijk aan deze krooneditie kan leveren is een dankbetuiging aan het adres van een – vakkundige en tot op het laatste moment geboeide – groep deskundigen. Het CKV1-Volgproject werd gedurende de uitvoeringsjaren nauwlettend gevolgd door een begeleidingscommissie. Deze adviseerde de onderzoekers inhoudelijk, zag toe op de

tijdige uitvoering van de planning, becommentarieerde, evalueerde tussenrapportages en adviseerde de opdrachtgevers. De commissie bestond uit vertegenwoordigers van het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (Vladimír Bina en Co Engberts), Cultuurnetwerk Nederland (Piet Hagens, Marjo van Hoorn en Camiel Vingerhoets), het Tweede Fase Adviespunt (Jan Wagemakers), de Inspectie Voortgezet Onderwijs (Jan Visser) en de Erasmus Universiteit (Ton Bevers).

Moge deze reeks onderzoeksrapportages – en het werk van alle betrokkenen – geen momentopname blijven!

Marjo van Hoorn

Hoofdredacteur Cultuur + Educatie

1 Achtergrond, onderzoeksvragen en resultaten

1.1 De voorgeschiedenis van het vak CKV1

Onder het motto *jong geleerd is oud gedaan* zijn in de loop der tijd allerlei initiatieven ontplooid om leerlingen in aanraking te brengen met kunst. Zo werden kort na de Tweede Wereldoorlog in Amsterdam de Kunstbureaus en Muziekluisterlessen voor de hoogste klassen van de lagere scholen ingesteld. In verscheidene andere plaatsen ontstonden schoolkunstcommissies, vaak ondersteund door gemeentelijke bureaus Culturele Zaken of Onderwijs. Ze konden voor hun programma-aanbod gebruikmaken van enkele landelijke organisaties. Voor het theater was er het WIKOR: Werk- en Informatiecentrum voor Kunst ten dienste van het Onderwijs aan de Rijpere Jeugd, en voor muziek de Stichting Het Schoolconcert. Voor de beeldende kunst bestond de Vereniging ter bevordering van het Aesthetische Element in het Voorgezet Onderwijs (Vaevo), opgericht aan het begin van de twintigste eeuw. De vereniging beschikte over 'rondgaande collecties' voor schooltentoonstellingen en regelde 'georganiseerd museumbezoek'. Het gemeenschappelijke doel van deze organisaties was het toegankelijk maken van de officiële kunstuitingen voor de schooljeugd. Naast het kweken van een toekomstig publiek speelde bij sommige organisaties ook de werkgelegenheid van de optredende kunstenaars een rol.

In de jaren zestig en zeventig van de vorige eeuw veranderden de organisatie en het aanbod van kunst voor de leerlingen. De organisatie werd geprofessionaliseerd en er ontstonden educatieve afdelingen van musea, theater- en dansgezelschappen en van symfonieorkesten. Daarnaast kwam het jeugdtheater tot bloei. Het kunstaanbod voor het onderwijs werd pluri-former. Zo werd het klassieke aanbod van de Stichting Het Schoolconcert in de loop der jaren uitgebreid met jazz, muziektheater en volksmuziek. De kunstenaars en kunstbemiddelaars moesten zich aanpassen aan de eisen van de tijd. In vergelijking met de jaren vijftig was het echter minder duidelijk geworden welke criteria moesten gelden bij de keuze van het aanbod voor leerlingen. Het beleid van de ministeries van O&W en WVC richtte zich steeds actiever op een hechte relatie tussen onderwijs en culturele instellingen. Om het onderwijs meer en beter gebruik te laten maken van deskundigheid en producten aanwezig bij de culturele instellingen werden tussen 1981 en 1984 proefprojecten georganiseerd, de zogenoemde SeCu-projecten (Samenwerking Secundair Onderwijs Culturele Instellingen). Deze projecten waren vooral bedoeld voor leerlingen van het lager beroepsonderwijs (lbo) en mavo, maar in de praktijk bleek dat moeilijk te realiseren. Er was voor leerlingen van dit onderwijs te weinig geschikt aanbod en ook de belangstelling bij de scholen was gering. Na afloop van de proefprojecten en het wegvallen van de personele en financiële randvoorwaarden werden de SeCu-activiteiten slechts in enkele regio's voortgezet. Het cultuurbezoek van scholieren bleef onbevredigend. Culturele activiteiten waren vaak afhankelijk van enkele enthousiaste docenten en de integratie van het culturele aanbod in

het schoolprogramma was gering. Roosterproblemen, reiskosten en kosten van de activiteiten wierpen barricades op. De activiteiten werden daarom vaak buiten schooltijd en op basis van vrijwillige deelname georganiseerd. Het door de school aanstellen van een coördinator culturele vorming werd aanbevolen als een belangrijke randvoorwaarde om de samenwerkingsactiviteiten met culturele instellingen meer continuïteit te geven. Zo'n coördinator moest vaksecties en -docenten informeren over het aanbod van instellingen en een activiteitenplan en jaarplanning opstellen (Haanstra, Oud & Veen 1988). In de jaren negentig werden diverse initiatieven genomen die qua doelstellingen vergelijkbaar waren met de SeCu-projecten. Het voormalig LOKV bijvoorbeeld zette het project Cultuurtrajecten op voor leerlingen van twaalf tot zestien jaar en het Platform Kunsteducatie Voortgezet Onderwijs trachtte door de voorbeeldwerking van 'goede praktijken' de positie van cultuur in het reguliere onderwijsprogramma te versterken. Op beleidsniveau werd de samenwerking tussen onderwijs en culturele instellingen verder uitgewerkt in het project Cultuur en School (OCenW 1996). Prioriteiten daarbij zijn cultureel erfgoed, culturele diversiteit en (vergelijkbaar met de SeCu-projecten) het voorbereidend middelbaar beroepsonderwijs (vmbo). Een essentieel verschil met de voorgaande periodes is dat voor het eerst de culturele activiteiten van leerlingen in het voortgezet onderwijs niet langer vrijblijvend zijn, maar dat ze zijn vastgelegd in kerndoelen van de basisvorming en in examenprogramma's. Dat laatste gebeurde eind jaren negentig bij de invoering van Culturele en Kunstzinnige Vorming 1 (CKV1) als een van de algemeen verplichte vakken in de Tweede Fase in het voortgezet onderwijs.

1.2 Het vak CKV1

De algemene doelstelling van CKV1 is dat leerlingen een gemotiveerde keuze leren maken voor betekenisvolle activiteiten op het gebied van kunst en cultuur. Voor de bedenkers van CKV1 staat het handelingskarakter ervan voorop: leerlingen moeten ervaren wat kunst en cultuur is. Een van de eisen is dat de leerlingen minstens zes (havo) of tien (vwo) verschillende voorstellingen, tentoonstellingen en/of collecties voor beeldende kunst en/of vormgeving bezoeken en boeken lezen. De culturele activiteiten dienen van 'algemeen erkende kwaliteit' te zijn. Leerlingen worden geacht verslag te doen van hun ervaringen met culturele activiteiten.

Het vak is verdeeld in domeinen. De culturele activiteiten vormen domein A. De andere domeinen zijn: kennis van kunst en cultuur (B), praktische activiteiten (C), reflectie en kunst-dossier (D). Kennis van kunst en cultuur (domein B) komt aan de orde in een aantal te kiezen thema's. Zo'n thema dient exemplarisch te zijn voor een onderwerp uit de kunsten, het moet dwarsverbanden bieden tussen verschillende kunstdisciplines, verschillende culturen en

verschillende tijdperken en het moet relevant zijn voor de belevingswereld van leerlingen. Educatieve uitgeverijen hebben lesmethoden ontwikkeld voor reeksen thema's. Deze lesmethoden behandelen in kort bestek ook de geschiedenis van de verschillende kunstdisciplines: theater, dans, muziek, film, wereldliteratuur, vrije en toegepaste beeldende kunst en architectuur. Bezoeken aan culturele activiteiten worden voorbereid door informatiemateriaal en recensies te verzamelen, eventueel aangevuld met praktische activiteiten zoals beeldende activiteiten, creatief schrijven, acteren, musiceren/componeren en dansen. De praktische activiteiten (domein C) vormen een beperkt onderdeel van CKV1.

Er is geen centraal landelijk examen voor CKV1, maar het vak wordt afgesloten met een schoolexamen dat bestaat uit een zogeheten kunstdossier (domein D). In dit kunstdossier zijn de verslagen van culturele activiteiten opgenomen, de behandeling van bepaalde thema's en de resultaten van praktisch werk. Voor de samenstelling van het dossier kan ook gebruik worden gemaakt van een kunstautobiografie. Zo'n autobiografie geeft bij het begin van het vak CKV1 een indruk van de kennis en ervaring van een leerling op cultureel gebied. Bij CKV1 wordt ook gebruikgemaakt van het kunstdagboek of kunstlogboek, waarin de leerling de culturele activiteiten noteert en voorziet van commentaar. Termen als logboek en dossier zijn ontleend aan bepaalde vormen van literatuuronderwijs. Bij literatuuronderwijs dat zich vooral richt op de tekstervaring van de lezer werd al gesproken over leesdossier, leesautobiografie en dergelijke. (De Moor 1998).

Omdat vooral de eigen ervaring en beleving van de leerling centraal staan, wordt het als contraproductief beschouwd cijfers te geven voor CKV1. Het vak moet 'naar behoren' worden afgesloten. Het kunstdossier kan als onvoldoende, voldoende of goed beoordeeld worden. Docenten met een eerstegraadsbevoegdheid in een van de talen, in kunstgeschiedenis of in een van de kunstvakken (beeldende vorming, muziek, dans of drama) zijn bevoegd om CKV1 te geven. CKV1 wordt bij voorkeur gegeven door een 'interdisciplinair team van docenten uit verschillende disciplines' (Vakontwikkelgroep Culturele en kunstzinnige vorming 1995). De CKV1-docenten treden op als mentoren bij de culturele en praktische activiteiten van de leerlingen en behandelen thema's van het domein kennis van kunst en cultuur. Verder is er per school een kunstcoördinator die optreedt als organisatorisch en inhoudelijk teamleider. Sommige scholen hebben een aantal coördinatoren. Voor de functie van kunstcoördinator moest aanvankelijk door omscholing een onderwijsbevoegdheid worden behaald, maar deze verplichting is komen te vervallen.

De beschreven opzet van CKV1 geeft scholen een aanzienlijke vrijheid het vak naar eigen inzicht in te vullen. Uit de eerste ervaringen met CKV1 (SLO 1997 en 1998) bleek al dat zowel organisatorisch als inhoudelijk zeer uiteenlopende invullingen van het vak mogelijk zijn. De meningen over de vraag hoeveel accent wordt gelegd op kennis van kunst en

hoeveel op beleving van kunst bijvoorbeeld verschillen nogal. De criteria voor de culturele activiteiten die zijn toegestaan kunnen per school verschillend zijn. Organisatorisch is er enerzijds het ideaal van een meerjarig, grotendeels door de individuele leerling bepaald programma van culturele bezoeken, anderzijds is er de praktijk van een puur pragmatische invulling met overwegend groepsbezoeken, geconcentreerd in de tijd en zo nodig met behulp van video en cd in plaats van echte voorstellingen en optredens. Om het ideaal van CKV1 te benaderen zijn er voor een school veel logistieke en organisatorische problemen te overwinnen. Gezien de aanvankelijke problemen met de Tweede Fase zijn in 1999 en 2000 tijdelijke maatregelen afgekondigd om de scholen meer ruimte te bieden bij de invoering van de vernieuwing in de bovenbouw van havo en vwo. Voor CKV1 hield dat onder meer in dat voor de studielasturen (200 voor vwo en 120 voor havo) zonodig een selectie uit de eindtermen kan worden gemaakt. De eindtermen van domein A moeten in elk geval aan de orde komen, maar het aantal culturele activiteiten kan worden beperkt. Beperking kan allereerst gezocht worden in domein D: reflectie en kunstdossier.

Scholen zijn voor de culturele activiteiten grotendeels afhankelijk van het aanbod van culturele instellingen in de plaats of regio. Door een deel van de instellingen wordt – naast het gewone aanbod – ook een speciaal aanbod voor CKV1 ontwikkeld. In veel plaatsen is hierover overleg op gang gekomen tussen scholen en culturele instellingen. Soms hebben de zogeheten steunfunctie-instellingen een bemiddelende rol tussen scholen en instellingen. Deze tweedelijnsinstellingen hebben tot taak de ondersteuning van kunsteducatie in het onderwijs door middel van advisering, scholing en begeleidingsprogramma's. Naast de steunfunctie-instellingen nemen de centra voor de kunsten (de eerstelijnsinstellingen) ook steeds vaker bemiddelende en begeleidende taken op zich (CBS 2003).

Als tegemoetkoming in de kosten voor de culturele bezoeken krijgen CKV1-leerlingen van het ministerie van OCenW eenmalig CKV-bonnen ter waarde van 22,70 euro (vijftig gulden) die bij culturele instellingen ingewisseld kunnen worden, in combinatie met een eveneens uit te reiken CJP/CKV-pas, die kortingen biedt. De CKV-bonnen zijn een jaar geldig (van half november tot half november*). De school kan ervoor kiezen de bonnen niet aan individuele leerlingen uit te reiken, maar gedeeltelijk of geheel collectief te besteden. Per school krijgen twee docenten** een CKV-Docentenpas, waarmee zij CKV-bonnen kunnen verzilveren. De distributie en afhandeling van de CKV-bonnen gebeurt (onder verantwoordelijkheid van de Stichting Cultureel Jongerenpaspoort) door een aparte organisatie, de Stichting Voucher Centrale.

Gymnasiumleerlingen volgen in plaats van CKV1 het vak Klassieke Culturele Vorming (KCV). Ook zij krijgen CKV-bonnen en een CJP. Sinds november 2000 krijgen ook vmbo-leerlingen CKV-bonnen en een CJP. Echter pas in het schooljaar 2003-2004 is Culturele en Kunstzinnige

* De geldigheidsduur van de CKV-bonnen is inmiddels verlengd tot eind december.

** Het aantal docenten per school dat een docentenpas krijgt is inmiddels uitgebreid tot vier.

Vorming (CKV) ook ingevoerd als een verplicht vak in het vmbo. Het vak is beperkter in omvang (40 studielasturen en vier culturele activiteiten) dan CKV1 en heeft een meer praktische dan theoretische invulling.

1.3 Onderzoeksvragen van het CKV1-Volgproject

Het ministerie van OCenW en Cultuurnetwerk Nederland hebben onderzoekers van de Universiteit Utrecht opdracht gegeven om het CKV1-Volgproject uit te voeren. Het onderzoek is bedoeld om *belangrijke aspecten* van de eerste jaren van invoering te beschrijven, om de *meningen* van betrokkenen in kaart te brengen en om de *effecten* van CKV1 op cultuurdeelname van de leerlingen te bepalen.

De onderzoeksvragen zijn:

- 1 a Hoe richten scholen het vak CKV1 inhoudelijk en organisatorisch in, vooral wat betreft deelname aan culturele activiteiten?
- b Hoe ziet het (lokale) culturele aanbod op het gebied van CKV1 er uit en hoe wordt dit door culturele instellingen georganiseerd? Welke samenwerkingsvormen tussen school en culturele instellingen ontstaan er?
- c Welke keuze maken leerlingen uit de door school en culturele instellingen aangeboden culturele activiteiten? Hoe kan de gekozen culturele inhoud – cultuurvormen en gekozen voorstellingen – benoemd worden in termen van complexiteit?
- 2 a Welke knelpunten constateren scholen (docenten en leerlingen) enerzijds en culturele en steunfunctie-instellingen anderzijds bij de uitvoering van het vak CKV1?
- b Hoe zijn de oordelen van leerlingen en leerkrachten van het vak CKV1 te relateren aan verschillende inhoudelijke en organisatorische invullingen van het vak?
- c Wat vinden leerlingen en docenten van het systeem van CKV-vouchers in het onderwijs?
- 3 Leidt deelname aan het vak CKV1 tot vergroting van de culturele participatie en culturele belangstelling van de leerlingen op korte termijn en op middellange termijn?

Inhoudelijke vragen ten aanzien van de vakken KCV en CKV voor vmbo vallen buiten het onderzoek. Beschikbare gegevens over de besteding van de CKV-bonnen in het vmbo zijn wel in het onderzoek betrokken.

In de Momentopnames 2000 en 2001 (Ganzeboom e.a. 2001; Ganzeboom e.a. 2002) is uitvoerig aandacht besteed aan de context van school en omgeving. De organisatorische en inhoudelijke invulling door de scholen, het lokale aanbod en de organisatie door steunfunctie-instellingen zijn aan bod gekomen. Ook de meningen van de betrokkenen (leerlingen, docenten, kunstcoördinatoren, culturele instellingen en steunfunctie-instellingen) over de verschillende aspecten van CKV1 zijn in kaart gebracht. Er is gekeken of CKV1 effect heeft

op de korte termijn, in de periode dat de leerlingen het vak volgen. In de Momentopnames 2000 en 2001 kon nog weinig worden gezegd over de werking van CKV1 op middellange termijn, omdat toen nog te weinig leerlingen het CKV1-onderwijs al langere tijd achter de rug hadden.

Om deze effecten te kunnen onderzoeken zijn in het najaar van 2002 alle leerlingen die ooit voor het CKV1-Volgproject zijn ondervraagd, opnieuw benaderd. In deze eindrapportage wordt de culturele belangstelling gevolgd van leerlingen vanaf het moment dat ze door ons voor het eerst zijn ondervraagd, in de derde, vierde of vijfde klas van het voortgezet onderwijs, tot een à vier jaar later, wanneer een deel van de leerlingen het voortgezet onderwijs heeft verlaten. Effecten in de periode van een tot en met vier jaar na afsluiten van het vak CKV1 worden de middellangetermijneffecten genoemd.

In deze eindrapportage wordt nagegaan of CKV1 een (blijvend*) stimulerende werking heeft op de culturele participatie, waardering voor of kennis van kunst en cultuur. Ook de onderzoeksvragen naar de inhoudelijke invulling van het CKV1-onderwijs en de mening van leerlingen over CKV1 komen weer aan bod. Omdat dit de eindrapportage is van het CKV1-Volgproject worden in de volgende paragraaf de belangrijkste resultaten van het totale onderzoeksproject samengevat.

1.4 De resultaten van het CKV1-Volgproject

Organisatorische invulling van CKV1

Bij het CKV1-onderwijs wordt – zoals hiervoor beschreven – een organisatorische invulling nagestreefd die nogal afwijkt van het traditionele onderwijs in de kunstvakken. Ten eerste kan het vak worden ingevuld door een multidisciplinair docententeam. Ten tweede wordt de kerninhoud van het vak gevormd door een individuele keuze van de leerling uit het actuele aanbod van culturele activiteiten. Een belangrijk stimulerend element daarbij is het gebruik van CKV-bonnen. Ten derde dient de invulling plaats te vinden in afstemming op de lokale culturele omgeving. Op basis van vraaggesprekken met kunstcoördinatoren en vragenlijsten van CKV1-docenten is te zien hoe deze nieuwe organisatievormen gestalte hebben gekregen. Een knelpunt blijkt dat multidisciplinaire samenstelling van CKV1-docententeams op een deel van de scholen niet kan worden gerealiseerd. In een kwart van de gevallen bestaat de CKV1-sectie uit slechts een of twee docenten. Bij 30 procent van de onderzochte scholen bestaat de sectie uit hetzij kunstvakdocenten, hetzij taaldocenten. Competenties op het gebied van drama en dans ontbreken het vaakst.

Op de scholen zelf zijn niet veel knelpunten te constateren. De CKV1-secties vergaderen weliswaar niet vaak en ook niet vaak samen met andere vaksecties, maar dankzij informeel overleg weet men de zaken naar bevrediging te regelen. Ook de houding van de school-

* Op een termijn van maximaal vier jaar.

leiding wordt zowel in 2000 als in 2001 in doorsnee als positief beoordeeld.

In Momentopname 2001 bleek dat over de gehele linie de ondervraagde kunstcoördinatoren en CKV1-docenten minder problemen ervaren bij de organisatorische aspecten van het vak dan in het eerste schooljaar. De meeste problemen blijven het te gering aantal uren voor CKV1-docenten en de financiële kant van het vak leveren.

De samenwerking met de culturele instellingen leidt tot weinig klachten. Er is geen gebrek aan informatie van de kant van de instellingen; de kunstcoördinatoren beklagen zich eerder over een teveel aan informatie van de instellingen. Ook vinden zij dat de informatie vaak niet voldoende is afgestemd op de leerlingen. De meeste kunstcoördinatoren nemen deel aan een CKV1-overleg waarin scholen, culturele instellingen en steunfunctie-instellingen participeren.

Invulling en beleving van CKV1 door docenten

Al in Momentopname 2000 bleek dat coördinatoren en docenten in grote meerderheid de algemene doelstelling van het vak CKV1 onderschrijven. De haalbaarheid van de doelstelling wordt bij vwo-leerlingen groter geacht dan bij havo-leerlingen.

De in mei 2001 ondervraagde CKV1-docenten voldoen in houding en gedrag in meerderheid aan het ideaalbeeld van CKV1, dat in zekere zin gezien kan worden als een representant van de Studiehuis-gedachte. Docenten CKV1 zijn ondervraagd over hun lespraktijk in de verschillende domeinen en er is gevraagd naar hun houding tegenover ervaringsgericht onderwijs. Tevens is bekeken of er verschillen bestaan tussen kunstvak- en taaldocenten en of er verschillen zijn in de lespraktijk tussen scholen. Samengevat luiden de bevindingen over de invulling en beleving van CKV1 door docenten als volgt:

- Een meerderheid van de docenten heeft een positieve houding tegenover ervaringsgericht CKV1-onderwijs en een minder positieve houding tegenover kennisgericht onderwijs. In gedrag uit zich dat in het relatief veel aandacht besteden aan thema's en aan de eigen mening van leerlingen, vergeleken met de aandacht voor uitleg van belangrijke begrippen of voor een chronologisch overzicht.
- Docenten die het ideaalbeeld van CKV1 onderschrijven, geven in mindere mate klassikaal les, toetsen minder vaak met behulp van opdrachten en proefwerken en zijn minder geneigd om cijfers te geven.
- De leerlingen hebben in ruime mate individuele keuzevrijheid uit een breed aanbod van culturele activiteiten. Heel soms bepaalt de school grotendeels de keuze van de culturele activiteiten. In de meeste gevallen is er sprake van een mengvorm, waarbij de leerling een deel van de activiteiten zelf kiest en na overleg met de docent alleen of met een paar medeleerlingen bezoekt en een ander deel van de activiteiten door de school wordt bepaald.

- Er zijn bij de ondervraagde docenten geen duidelijke verschillen gevonden tussen de aanpak van kunstvak- en taaldocenten. Wel hechten kunstvakdocenten aanzienlijk meer belang aan de eigen kunstzinnige activiteiten van leerlingen (domein C).
- Wat betreft de ervaringsgerichte attitude van CKV1-docenten worden geen verschillen tussen scholen aangetroffen, wel zijn er verschillen te vinden tussen scholen wat betreft de keuzevrijheid van de leerlingen in de culturele activiteiten. Deze verschillen kunnen niet worden verklaard door de grootte van het lokale culturele aanbod.

Uit de Momentopnames 2000 en 2001 bleek dat de opvattingen van docenten over de culturele activiteiten die leerlingen voor CKV1 wel of niet mogen bezoeken, uiteenlopen. Over enkele criteria is wel een behoorlijke mate van overeenstemming, vooral dat het bij de podiumkunsten om live optredens hoort te gaan. Zo worden uitingen van jeugdcultuur en van populaire cultuur door de meerderheid van de docenten toegestaan als het om live concerten gaat. Verder zijn de keuzes vooral een kwestie van overleg tussen leerling en docent. Leerlingen moeten soms bezoeken aan bepaalde populaire culturele activiteiten compenseren met minder toegankelijk geachte activiteiten. Verder hechten de docenten belang aan de argumenten die leerlingen zelf voor hun keuze geven en of de gekozen activiteit iets toevoegt aan datgene waarmee de leerling al vertrouwd is.

In mei 2001 zijn ook enkele verschuivingen in de gang van zaken te onderkennen. De belangrijkste zijn dat de CKV1-docenten meer ruimte bieden voor eigen praktische activiteiten van de leerlingen (domein C) en vooral dat zij minder schriftelijke verslagen voor het kunstdossier eisen en andere dan schriftelijke verslagen (bijvoorbeeld visueel of muzikaal) accepteren.

In september 2002 zijn niet de docenten, maar de leerlingen zelf ondervraagd over de didactische aanpak van hun docenten CKV1. Uit de antwoorden van de leerlingen blijkt dat docenten CKV1 over het algemeen ervaringsgericht onderwijs geven. Dat houdt in dat de eigen mening van de leerling belangrijk gevonden wordt, dat de docent plezier in het vak voorop stelt, dat de leerlingen bij de lesinhoud betrokken worden en dat de leerlingen op hun eigen manier mogen werken. Het traditionele kennisgerichte onderwijs komt volgens de leerlingen in mindere mate voor, hetgeen overigens niet betekent dat er helemaal geen aandacht meer aan de kennis van kunst en cultuur wordt geschonken.

Culturele instellingen en steunfunctie-instellingen

De culturele instellingen kregen met de invoering van CKV1 te maken met nieuw publiek. In Momentopname 2000 zijn 94 vertegenwoordigers van culturele instellingen en veertien vertegenwoordigers van steunfunctie-instellingen ondervraagd. Toen bleek dat vrijwel alle

ondervraagde culturele instellingen op de hoogte waren van de invoering van CKV1 en dat een ruime meerderheid van hen de CJP-korting en CKV-bonnen accepteerde. Ze zijn tamelijk eensgezind in hun instemming met de opvatting dat de waarde van het vak is dat leerlingen zo met veel verschillende kunstvormen in aanraking komen. Ze vinden bovendien bijna allemaal dat de leerlingen uitgangspunt moeten zijn en niet de docenten. Ook de steunfunctie-instellingen vinden het goede van CKV1 dat leerlingen kennismaken met veel verschillende kunstvormen. Verder vinden zij dat het ervaren van kunst belangrijker is dan het leren over kunst.

Ruim 85 procent van de culturele instellingen heeft een speciale programmering of aanbod voor kinderen en/of jongeren, maar bijna de helft daarvan had in 2000 nog geen speciaal CKV1-aanbod voor de scholen. De verwachting was dat dit in de toekomst wel het geval zou zijn.

Alle ondervraagde steunfunctie-instellingen hadden een speciaal aanbod van activiteiten voor het voortgezet onderwijs en de meerderheid had een aanbod dat speciaal gemaakt is voor CKV1. Een kwart organiseert een studiedag of extra scholing voor de kunstcoördinatoren en zij verstrekken hun informatie over het culturele aanbod in regio of plaats. De meest uitgevoerde activiteit is het inventariseren van vragen van scholen en het zoeken van aanbod hierbij, met andere woorden: actieve bemiddeling. Toch blijkt een-op-eencontact tussen kunstcoördinator en instelling het gebruikelijkst tussen school en culturele instellingen. In die zin spelen steunfunctie-instellingen in de samenwerking een wat kleinere rol dan hun in de oorspronkelijke plannen was toebedacht.

De financiën voor het CKV1-aanbod worden door de culturele instellingen als het meest problematisch beschouwd. Het gedrag van de leerlingen wordt door de meerderheid niet als probleem gezien en dat geldt ook voor de afhandeling van de CKV-bonnen. Ook de steunfunctie-instellingen vinden het geldgebrek het grootste knelpunt en de communicatie met het onderwijs vinden ze vaak een probleem; er is weinig tijd om een goede relatie op te bouwen met docenten.

Inulling en beleving van CKV1 door leerlingen

Uit dit onderzoek komt weer naar voren dat veel leerlingen niet zo positief staan tegenover het vak. Het gebrek aan motivatie van een deel van de leerlingen wordt door docenten ook als een probleem gevoeld. Wel rapporteert de nieuwe lichter CKV1-leerlingen in september 2002 aanzienlijk minder problemen dan CKV1-leerlingen uit eerdere jaren. De meeste waardering bestaat onder meisjes en leerlingen die een cultureel profiel hebben gekozen. Verder oordelen leerlingen die ervaringsgericht les krijgen in Momentopname 2001 positiever over CKV1.

Het onderzoek is gehouden in veertien gemeenten verspreid over Nederland, die qua locatie, inwonertal en cultureel aanbod nogal verschillen. In de onderzochte gemeenten met veel cultureel aanbod is de waardering voor het vak CKV1 niet hoger dan in andere gemeenten. Uit de drie rapportages blijkt dat leerlingen voor hun kunstdossier betrekkelijk veel populaire culturele activiteiten kiezen. Een kwart van de activiteiten bestaat uit film, daarna is museumbezoek de meest voorkomende activiteit. In Momentopname 2001 is leerlingen gevraagd naar de leukste en de minst leuke culturele activiteit die ze voor CKV1 hebben ondernomen. Bij de verschillende cultuurvormen (musea/tentoonstellingen, films, theatervoorstellingen, et cetera) noemen leerlingen de minder complexe activiteiten meestal als leukste.

Besteding van de CKV-bonnen

CKV1-leerlingen krijgen voor 22,70 euro (50 gulden) aan bonnen (alsmede een CKV-pas, in feite een Cultureel Jongerenpaspoort) waarmee zij de culturele activiteiten kunnen betalen. In het schooljaar 2000-2001 werd deze regeling – vooruitlopend op de invoering van het vak CKV in het vmbo in 2003 – voor het eerst uitgebreid naar leerlingen in het vmbo. De conclusies over de ontvangst en besteding van deze bonnen zijn als volgt:

- Er is een groot verschil in organisatie van het bonnenbeheer tussen havo- en vwo-scholen en vmbo-scholen. Op havo en vwo komen de bonnen voor vrijwel het gehele bedrag meestal in handen van de leerlingen zelf. Op de vmbo-scholen worden veel meer bonnen collectief besteed, dat wil zeggen achtergehouden door docenten voor gezamenlijke activiteiten.
- Uit de gegevens van de Momentopnames 2000 en 2001 en van het CJP zelf blijkt dat niet het totaal uitgezette bonbedrag wordt besteed. Steeds wordt ongeveer 60 procent van het uitgezette bedrag besteed.
- De cijfers bevestigen het beeld van het CJP over de uitgifte van bonnen. Volgens de CJP-gegevens over 2002 gaat bij havo en vwo ongeveer de helft van het bestede bonbedrag naar film, bij de (veel meer collectief bestede) vmbo-bonnen is dat een kwart. Bij de centra voor de kunsten is het omgekeerde uitgavenpatroon te zien: 29 procent van de bestede vmbo-bonnen gaat naar de centra tegenover 8 procent van de bestede havo- en vwo-bonnen.

Werking van CKV1:

culturele participatie, waardering voor en kennis van kunst en cultuur

Samengevat luiden de bevindingen over de werking van CKV1 op korte en middellange termijn:

- CKV1-leerlingen bezoeken tijdens het vak meer culturele activiteiten dan leerlingen die nog niet aan CKV1 deelnemen en hun gestegen bezoek geldt zowel cultuur die vaak wordt aangeduid als traditionele of hogere cultuur (zoals toneelvoorstellingen en musea), als populaire cultuurvormen, zoals film en popconcerten*. In de Momentopnames 2000 en 2001 werd nog niet gevonden dat CKV1-ers meer deelnemen aan populaire cultuurvormen dan de niet-CKV1-ers, maar uit analyse blijkt dat dit verschil niet wordt veroorzaakt door de nieuwe lichte CKV1-leerlingen in 2002. Waarschijnlijker is het dat het gecombineerde gegevensbestand betere vergelijkingsmogelijkheden biedt. Overigens zijn de verschillen tussen CKV1-ers en niet-CKV1-ers wat betreft populaire cultuur niet zo groot als bij de traditionele of hogere cultuur. Het valt op dat klassieke concerten nauwelijks delen in de vergrote cultuurparticipatie van de betrokken jongeren.
- Op de middellange termijn, tot maximaal vier jaar na het afsluiten van CKV1, worden geen verschillen meer gevonden in de cultuurdeelname tussen leerlingen die CKV1 gehad hebben en leerlingen die dit vak niet gehad hebben. Dit geldt zowel voor de hogere als de populaire cultuurvormen.
- Bij musea kiezen CKV1-leerlingen aanzienlijk complexere activiteiten dan de controlegroep. Dit wordt vooral veroorzaakt door het museumbezoek in schoolverband. Bij film, theater en concert treden zulke verschillen niet op als rekening wordt gehouden met het opleidingsniveau van de betrokken leerlingen. Leerlingen die het vak CKV1 hebben afgerond verschillen niet (meer) in de complexiteit van de door hen bezochte cultuuruitingen met de controlegroep.
- CKV1-leerlingen verschillen op korte termijn niet van niet-CKV1-leerlingen wat betreft hun waardering voor kunst en cultuur. Voor de middellange termijn zijn er voorzichtige aanwijzingen dat leerlingen die het vak drie jaar of langer geleden hebben afgesloten meer waardering hebben voor kunst en cultuur.
- CKV1-ers zijn op korte termijn succesvoller in het beantwoorden van de voorgelegde kennistest dan hun medeleerlingen die nog geen CKV1 hebben gehad. Na afsluiting van het vak bestaan hierin echter geen verschillen meer tussen CKV1-ers en niet-CKV1-ers. De kenniseffecten van CKV1 zijn in Momentopname 2000 niet onderzocht.
- Wat betreft lokale verschillen kan worden geconstateerd dat leerlingen in gemeenten met veel cultureel aanbod actiever zijn waar het populaire activiteiten betreft. Ook bezoeken leerlingen in gemeenten met veel cultureel aanbod complexere musea dan anderen.

1.5 Verantwoording van het CKV1-Volgproject

Het meerjarige CKV1-Volgproject bouwt gedeeltelijk voort op het CJP-project (Ganzeboom & Nagel 1999), een evaluatieonderzoek naar de gratis verstrekking van CJP's aan leerlingen in het voortgezet onderwijs in 1998 en 1999. In 2000 en 2001 is de dataverzameling voor het CKV1-Volgproject uitgevoerd in samenhang met het onderzoeksprogramma Culturele Canons en Culturele Competenties (Ganzeboom & Van Rees 1998) dat wordt gefinancierd door het onderzoekprogramma De Nederlandse Multiculturele en Pluriforme Samenleving (MPS/CCCC). Dat onderzoek heeft een aan het CKV1-onderzoek verwante opzet, maar de vraagstellingen betreffen ontwikkelingen in het literatuuronderwijs en multiculturaliteit. Samen met de dataverzameling in het najaar 2002 is het totale onderzoeksproject School en Cultuur gedoopt. De onderzoeken worden mogelijk gemaakt door het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen (OCenW), Cultuurnetwerk Nederland en de Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek (NWO). De uitvoering van het CKV1-Volgproject wordt begeleid door een commissie bestaande uit vertegenwoordigers van het ministerie van OCenW, Cultuurnetwerk Nederland, het Tweede Fase Adviespunt, de Inspectie Voortgezet Onderwijs en de Erasmus Universiteit.

* Tot de culturele activiteiten die worden omschreven als traditioneel, hoger en soms ook serieus behoren toneel en cabaret, klassieke concerten, ballet- en dansvoorstellingen en musea en/of tentoonstellingen. Culturele activiteiten die als populair worden aangeduid zijn popmuziek, jazz, musical; film; evenement met dj of vj, dance party en jongerenmanifestatie. Het gaat hierbij niet om een theoretische indeling, maar deze twee clusters van culturele activiteiten komen voort uit een statistische analyse (factoranalyse). Deze analyse is weergegeven in bijlage 3.

2 Gegevens en variabelenconstructie

Het startpunt van de gegevensverzameling voor het CKV1-Volgproject vormen 23 scholen voor voortgezet onderwijs in acht middelgrote steden, later uitgebreid naar 72 schoollocaties in veertien gemeenten. Deze gemeenten zijn: Alkmaar, Amersfoort, Delft, Emmeloord, Enschede, Goes, Gouda, Haarlem, Nijmegen, Rotterdam, Steenwijk, Utrecht, Weert en Zwolle. Bijlage 1 biedt een overzicht van de deelnemende scholen. Op deze scholen zijn in september 1998, mei 2000 en mei 2001 ruim 3800 leerlingen van vbo, mavo (vmbo), havo en vwo in de klassen 3, 4 en 5 ondervraagd over hun deelname aan culturele activiteiten, hun houding tegenover kunst en cultuur en de keuzes die zij op het gebied van kunst en cultuur maken. De leerlingen van september 1998 zijn bovendien opnieuw ondervraagd in september 2000.

De gegevens uit de enquêtes van mei 2000, mei 2001 en september 2000 zijn in de twee eerder verschenen rapportages gebruikt om de effecten op korte termijn van het vak CKV1 te berekenen. Dit zijn de verschillen tussen leerlingen die het vak CKV1 volgen of het minder dan een jaar geleden afgesloten hebben en leerlingen die het vak CKV1 niet volgen. In het najaar van 2002 zijn al deze leerlingen opnieuw benaderd (via een postenquête thuis) om mee te werken aan een nieuwe ondervraging. De voornaamste doelstelling van deze nieuwe meting is na te gaan in hoeverre de verhoogde cultuurparticipatie van CKV1-leerlingen in de periode dat zij het vak volgen (de kortetermijneffecten) ook stand houdt nádat ze het vak hebben afgesloten: de middellangetermijneffecten. Het gaat hierbij om de effecten op de termijn van een tot vier jaar na afronding van het vak CKV1. De effecten van CKV1 op middellange termijn kunnen nu pas onderzocht worden, omdat een ruim deel van de (oud-)leerlingen het vak CKV1 langer dan een jaar achter de rug hebben. Uiteindelijk hebben 1910 leerlingen deelgenomen aan dit vervolgonderzoek.

De nieuwe dataverzameling levert ook informatie op over leerlingen die ten tijde van de eerste ondervraging nog geen CKV1 hadden, maar in het najaar van 2002 wel. Het gaat voornamelijk om leerlingen die het vak in een eerdere ondervraging nog niet hadden, een nieuwe lichter CKV1-leerlingen dus. In deze rapportage wordt daarom ook opnieuw gekeken naar de kortetermijneffecten van CKV1.

In deze eindrapportage worden niet alleen de gegevens gebruikt die in het najaar van 2002 zijn verzameld, maar ook de gegevens die eerdere ondervragingen hebben opgeleverd. Dit geldt ook voor de meting van september 1998, die in eerdere rapportages niet is gebruikt*. Paragraaf 2.1 geeft een overzicht van de tot nu toe verzamelde gegevens voor het CKV1-Volgproject (zie tabel 2.1 op p. 22). In paragraaf 2.2 wordt de samenstelling van de totale onderzoeksgroep op de verschillende meetmomenten besproken en de manier waarop de gebruikte variabelen zijn geconstrueerd.

2.1 Data

Eerdere dataverzamelingen van het CKV1-Volgproject

Het CKV1-Volgproject begint in schooljaar 1998-1999 met het CJP-project (Ganzeboom & Nagel 1999), voorloper van het CKV1-Volgproject. Het CJP-project is opgezet als evaluatieonderzoek van een proef met gratis verstrekking van een CJP-kaart aan leerlingen van de vierde klassen van het voortgezet onderwijs in acht middelgrote steden. Het doel van deze proef was om te zien of de gratis CJP-kaart een impuls zou geven aan de culturele participatie van de betrokken leerlingen. Dit was van belang vanwege de opzet van het vak Culturele en Kunstzinnige Vorming 1 (CKV1), dat per 1 september 1999 ingevoerd zou worden op alle scholen voor havo en vwo. Bezoek aan culturele instellingen zou een vast ingrediënt van de lessen vormen, met voor de betrokken leerlingen en/of hun scholen aanzienlijke kosten die mogelijk een barrière zouden vormen voor het succes van CKV1. De vraag was of prijsreductie dit kon voorkomen. In september 1998 zijn voor het CJP-project 1521 scholieren in 69 klassen schriftelijk ondervraagd. Voor de nameting in maart 1999 werden 893 leerlingen telefonisch ondervraagd.

In september 2000 zijn deze leerlingen opnieuw ondervraagd voor het CKV1-Volgproject. Om de effecten van het vak CKV1 te kunnen onderzoeken onder leerlingen die al iets langer CKV1 hadden of dat net afgesloten hadden, hebben de leerlingen die in september 1998 zijn ondervraagd in september 2000 een schriftelijke vragenlijst toegestuurd gekregen. Uiteindelijk hebben 1098 leerlingen aan dit onderzoek meegewerkt. Ook is een ouder van de leerlingen benaderd met de bedoeling hun culturele gewoonten en houding ten opzichte van cultuur (onafhankelijk) in beeld te brengen. In totaal hebben 935 ouders deelgenomen aan de ondervraging.

In mei 2000 en mei 2001 waren er twee nieuwe rondes van dataverzameling voor het CKV1-Volgproject waarbij opnieuw leerlingen op scholen schriftelijk zijn ondervraagd. De leerlingen zijn afkomstig van dezelfde scholen in dezelfde acht middelgrote steden, aangevuld met enkele nieuwe scholen en gemeenten. In totaal is er in het voorjaar van 2000 en 2001 medewerking geweest op 69 scholen in veertien gemeenten. In mei 2000 zijn voor het CKV1-Volgproject 1129 leerlingen klassikaal ondervraagd; in mei 2001 1247.

De drie groepen leerlingen die in september 1998, mei 2000 of mei 2001 voor het eerst op school zijn ondervraagd, worden aangeduid met het jaar waarin ze voor het eerst zijn ondervraagd. We spreken van de cohorten 1998, 2000 en 2001.

Dataverzameling in september 2002

In het najaar van 2002 hebben 1910 jongeren deelgenomen aan de schriftelijke herondervraging voor het CKV1-Volgproject. Voor de cohorten 2000 en 2001 is het de tweede

* Deze zijn samen met een telefonische herondervraging in maart 1999 geanalyseerd voor het CJP-project, waarvoor deze gegevens oorspronkelijk zijn verzameld (Ganzeboom & Nagel 1999; Ganzeboom, Nagel & Damen 2000).

ondervraging. De oud-leerlingen van cohort 1998 zijn al eerder (in maart 1999 en in september 2000) benaderd: voor hen is dit de vierde keer. Een ouder van elke (oud-)leerling is eveneens benaderd om mee te werken aan het onderzoek, zodat het ouderlijk milieu ook onafhankelijk van de respondent in kaart gebracht kan worden. De ouders van cohort 1998 zijn in september 2000 reeds ondervraagd. Bij deze dataverzameling zijn daarom alleen de ouders van de cohorten 2000 en 2001 benaderd. In totaal 1169 ouders hebben aan deze ondervraging deelgenomen.

De logistiek van de dataverzameling volgt een aantal stappen: de controle van de adresgegevens en het opvragen van adresgegevens bij bevolkingsregisters, de introductiebrief, de vragenlijst en ten slotte de herinneringen. Deze procedures en de gegevens over de respons staan uitgebreid beschreven in bijlage 2.

2.2 Kenmerken van respondenten

In deze paragraaf worden de kenmerken van de respondenten beschreven. Hierbij zijn de gegevensbestanden van de zes meetmomenten samengevoegd en zijn vervolgens alleen die

respondenten geselecteerd die in september 2002 hebben deelgenomen aan het onderzoek. We houden zo een bestand over van 1910 respondenten die twee, drie of vier keer aan het onderzoek hebben deelgenomen en van wie de cultuurparticipatie over meer dan een jaar is gevolgd. Het bestand bevat in totaal 4973 observaties (respondenten maal jaren).

CKV1

Om de korte- en middellangetermijneffecten van CKV1 te onderzoeken vergelijken we drie groepen (oud-)leerlingen met elkaar:

- CKV1 tijdens: leerlingen die het vak CKV1 in dat jaar volgen. Het verschil in cultuurparticipatie tussen deze groep en de controlegroep levert de effecten van het vak CKV1 op korte termijn.
- CKV1 afgesloten: (oud-)leerlingen die het vak hebben afgesloten, onderverdeeld naar het aantal jaar dat het vak is afgerond. Het verschil in cultuurparticipatie tussen deze groep en de controlegroep levert de effecten van het vak CKV1 op middellange termijn.

Tabel 2.1

Overzicht dataverzameling School en Cultuur; voor het CJP-project en het CKV1-Volgproject verzamelde gegevens

tijdstip	1998-1999	1998-1999	1999-2000	1999-2000	2000-2001	2002-2003
	september	maart	mei	september	mei	september
titel vragenlijst/project omschrijving primaire respondenten	jongeren en cultuur/CJP-project schriftelijke ondervraging 1521 leerlingen integraal in klassen	jongeren en cultuur (verkorte versie van vragenlijst september 1998)/CJP-project telefonische her-ondervraging 893 leerlingen (van de 1521) uit september 1998	school en cultuur: vragen over cultureel uitgaan/CKV1-Volgproject schriftelijke ondervraging 1129 leerlingen in klassen (ondervraagd zijn halve klassen; de andere helft kreeg de vragenlijst school en cultuur: vragen over lezen)	school en cultuur schriftelijke her-ondervraging 1098 leerlingen (van de 1521) uit september 1998 (49 van hen hebben een verkort telefonisch interview gekregen)	school en cultuur: vragen over cultureel uitgaan/CKV1-Volgproject ondervraging 1247 leerlingen in klassen (ondervraagd zijn halve klassen; de andere helft kreeg de vragenlijst school en cultuur: vragen over computergebruik)	jongeren en cultuur/CKV1-Volgproject schriftelijke herondervraging 1910 leerlingen: 750 van de 1521 uit sept 1998; 524 van de 1129 uit mei 2000 en 636 van de 1250 uit mei 2001
titel vragenlijst/project omschrijving secundaire respondenten (van wie gegevens in dienst staan van primaire respondenten)			school en cultuur: kunstcoördinator CKV1/CKV1-Volgproject gestructureerd face-to-face interview met 40 kunstcoördinatoren CKV1	school en cultuur schriftelijke ondervraging 935 ouders van leerlingen (van de 1521) uit september 1998	school en cultuur: kunstcoördinatoren CKV1/CKV1-Volgproject gestructureerd face-to-face interview met 39 kunstcoördinatoren CKV1	jongeren en cultuur schriftelijke ondervraging 1169 ouders van leerlingen uit mei 2000 en mei 2001
			school en cultuur: docenten/mentoren CKV1/CKV1-Volgproject schriftelijke ondervraging 88 docenten CKV1		school en cultuur: docenten/mentoren CKV1/CKV1-Volgproject schriftelijke ondervraging 111 docenten CKV1	
			school en cultuur: culturele instellingen/CKV1-Volgproject telefonische ondervraging 94 culturele instellingen en 14 steunfunctie-instellingen			

- De controlegroep: (oud-)leerlingen die het vak op dat moment niet hebben of nooit gehad hebben. Deze groep bestaat uit: havo- en vwo-leerlingen uit klas 4 en 5 van scholen die het vak in 1999 hebben ingevoerd. In het onderzoek School en Cultuur is een meting gedaan in september in 1998. Die meting levert een belangrijke controlegroep, omdat het grootste deel van de havo- en vwo-leerlingen op dat moment nog het oude onderwijsprogramma volgt, zonder CKV1. In de meting van schooljaar 1999-2000 geldt dit ook voor leerlingen die in de vijfde klas zitten en nog het oude onderwijsprogramma volgen.

Havo- en vwo-leerlingen uit de derde klas behoren ook tot de controlegroep. Het vak CKV1 wordt pas in het vierde leerjaar aangeboden. De gecombineerde dataverzameling biedt de mogelijkheid leerlingen te vergelijken op momenten waarop zij het vak CKV1 wel en niet hadden. En voorts vbo-, mavo- en vmbo-leerlingen; zij krijgen het vak CKV1 niet.

Ten slotte zitten er ook gymnasiumleerlingen in de controlegroep. Zij krijgen in plaats van CKV1 het vak KCV, dat niet een verplicht aantal culturele activiteiten kent; (sommige) gymnasiumleerlingen hebben CKV1 als keuzevak.

CKV1 tijdens

Het vak CKV1 is in schooljaar 1999-2000 landelijk ingevoerd. Ongeveer een derde deel van de scholen, waaronder enkele scholen uit de onderzoeksgroep, heeft het vak CKV1 echter al in schooljaar 1998-1999 ingevoerd. In tabel 2.2 (zie p. 28) is te zien dat in september 1998 nog slechts een klein deel (ruim 11 procent) van de leerlingen CKV1 heeft. Bij de heronderoeding van deze leerlingen in september 2000 ligt het percentage al hoger (op ruim 17 procent). In mei 2000 en mei 2001 hebben inmiddels alle scholen het vak CKV1 ingevoerd en hebben vrijwel alle havo- en vwo-leerlingen in de vierde klas het vak CKV1. Vergeleken met cohort 1998 is het aantal CKV1-leerlingen in het gegevensbestand dan ook veel groter, respectievelijk 51 en bijna 37 procent. In september 2002 valt het percentage CKV1-leerlingen een stuk lager uit. De leerlingen die dan nog CKV1 hebben zijn degenen die in mei 2001 in de derde klas zaten.

Deelname aan het vak CKV1 is als volgt berekend. Aan de hand van drie vragen in de vragenlijst is bepaald of de leerling zelf zegt CKV1 te volgen. Dit is lastiger dan op het eerste gezicht lijkt: sommige leerlingen zijn inconsistent in hun antwoorden of vullen de vragenlijst niet zorgvuldig in. Om na te gaan of de leerling op dat moment deelneemt aan CKV1, is gebruikgemaakt van wat klasgenoten daarover melden. Wanneer een klas in meerderheid zegt CKV1 te volgen, dan is ervan uitgegaan dat iedereen in die klas het vak heeft, ook de enkele leerlingen die daarover onduidelijk zijn of zeggen het vak niet te volgen. Andersom

beschouwen we leerlingen in klassen waarin een minderheid zegt CKV1 te hebben als leerlingen zonder CKV1. Deze werkwijze kan niet gevolgd worden voor vwo-klassen waarin ook gymnasiumleerlingen zitten. In deze gevallen is uitgegaan van de antwoorden van de leerling zelf, maar deze zijn gecorrigeerd aan de hand van het percentage leerlingen in een klas dat zegt een van de vakken CKV, KCV of CKV1 te hebben.

Ook tijdens vervolgonderzoeken zijn er leerlingen die het vak CKV1 in dat jaar volgen. Dit kunnen leerlingen zijn die het vak ook al tijdens de eerste ondervraging hadden, maar vaker komt het voor dat het leerlingen zijn die het vak tijdens de eerste ondervraging nog niet hadden, vooral derde klas havo- en vwo-leerlingen, maar ook bijvoorbeeld mavo-leerlingen die overgegaan zijn naar de vierde klas van de havo. Voor de berekening van de deelname aan CKV1 kan echter bij deze ondervraging niet gebruik worden gemaakt van klassengemiddelden. Immers, het is onwaarschijnlijk dat leerlingen nog steeds in dezelfde klas zitten. In de vervolgonderzoeken wordt afgegaan op wat de leerling zelf zegt over zijn deelname.

CKV1 afgesloten

Om de middellangetermijneffecten van het vak CKV1 te kunnen berekenen, moet de groep leerlingen worden afgebakend die CKV1 al afgesloten heeft. Dit zijn leerlingen die al wat verder in hun onderwijsloopbaan zijn; ze zitten in de examenklas van havo of vwo of ze zijn al doorgestroomd naar vervolgonderzoeken. Omdat aan de eerste ondervragingen op de scholen in 2000 en 2001 geen examenklassen hebben deelgenomen, treffen we deze leerlingen alleen aan in de vervolgonderzoeken in september 2000 en in september 2002. In september 2000 gaat het alleen om leerlingen uit cohort 1998, die op scholen hebben gezeten waarin het vak vroeg (in schooljaar 1998-1999) is ingevoerd. In 2002 zijn alle cohorten ondervraagd en is de groep leerlingen die CKV1 al heeft afgesloten een stuk groter: 24 procent van de leerlingen heeft het vak al langer dan een jaar geleden afgesloten (zie tabel 2.2).

Om te bepalen of een leerling CKV1 heeft afgesloten, is eerst nagegaan of deze volgens de eerste ondervragingen op school CKV1 heeft gehad. Leerlingen die bij een van de eerste ondervragingen als CKV1-leerlingen worden beschouwd en nu zeggen dat ze het vak niet (meer) hebben of op een vervolgonderzoek zitten, worden beschouwd als leerlingen die het vak hebben afgesloten. Voor de overige leerlingen die zeggen CKV1 te hebben gehad, kan alleen worden afgegaan op hun eigen rapportage daarover. Het kan immers dat, ook al treffen wij de leerlingen op een moment dat ze geen CKV1 volgden, ze sindsdien CKV1 hebben gehad. Doordat leerlingen niet altijd zorgvuldig hebben geantwoord, is in 34 gevallen niet bekend of een leerling CKV1 heeft afgesloten. De leerlingen van wie is bepaald

dat ze in het verleden aan CKV1 hebben deelgenomen, zijn vervolgens opgedeeld naar het aantal jaar dat ze het vak al achter zich gelaten hebben (op grond van eigen rapportage over de jaren van deelname aan CKV1).

CKV op vmbo en KCV

In de meting van deelname aan het vak CKV1 zijn alleen leerlingen betrokken die het vak CKV1 volgen. Deelname aan de vakken CKV op vmbo en KCV wordt als controlevariabele in de analyses opgenomen. In de tabel is geen onderscheid gemaakt tussen actuele deelname (tijdens) en deelname in het verleden (afgesloten). In tabel 2.2 is te zien dat in september 2002 10 procent van de steekproef ooit KCV heeft gevolgd en slechts een half procent het vak CKV op vmbo.

Niveau van voortgezet onderwijs

Voor de metingen van september 1998, mei 2000 en mei 2001 is het niveau van voortgezet onderwijs het niveau waarop de leerlingen in de klas zijn aangetroffen. In de vervolgonderzoeken in september 2000 en september 2002, wanneer sommige leerlingen het voortgezet onderwijs inmiddels hebben verlaten of zijn begonnen aan een vervolgopleiding, is dit het niveau van voortgezet onderwijs waarop ze examens hebben gedaan of dat waarop ze voor het laatst zijn aangetroffen. In tabel 2.2 is te zien dat alle niveaus van voortgezet onderwijs vertegenwoordigd zijn, maar dat er een oververtegenwoordiging is van havo- en vwo-leerlingen. Dit wordt gedeeltelijk veroorzaakt door de opzet van de steekproef, met in mei 2000 en 2001 een *oversample* van havo- en vwo-leerlingen in de bovenbouw (om voldoende CKV1-leerlingen te treffen) en voor een deel door de grotere respons onder hoger opgeleide jongeren (zie bijlage 2).

Het niveau van voortgezet onderwijs is berekend op grond van wat de leerlingen daar zelf over meldden. Ontbrekende antwoorden zijn opgevuld aan de hand van het schoolniveau van de rest van de klas (alleen voor de klassikale metingen). Leerlingen die zeggen vmbo te volgen, zijn ingedeeld volgens de oude niveaus vbo (leerwegen basisberoepsgericht, kaderberoepsgericht en gemengd) en mavo (theoretische leerweg).

Profiel Cultuur en Maatschappij

Van leerlingen die het profiel Cultuur en Maatschappij hebben gekozen verwachten we een grotere culturele belangstelling, ook al is dit niet het enige motief om dit profiel te kiezen. Deelname aan het profiel Cultuur en Maatschappij is een variabele die niet varieert in de tijd en die dus ook het effect geeft op momenten waarop het profiel niet wordt gevolgd.

Ouderlijk milieu

Bekend is dat de belangstelling voor cultuur voor een belangrijk deel ontstaat in het ouderlijk milieu. Vooral het voorbeeld van ouders is daarbij doorslaggevend. In de analyses spelen kenmerken van het ouderlijk milieu slechts een rol als controlevariabelen. Voor de meting ervan gaan we uit van wat de leerlingen daar zelf tijdens de eerste ondervraging over hebben gezegd.

Tijdens de eerste ondervraging hebben leerlingen gerapporteerd over de opleiding en de culturele activiteiten van hun ouders. In de meeste vragenlijsten is alleen naar het gedrag van de moeder gevraagd, omdat de samenhang tussen het cultureel gedrag van beide ouders meestal tamelijk groot is. In de latere meetmomenten is niet opnieuw naar kenmerken van de ouders gevraagd (de ouders zijn immers zelf benaderd). De kenmerken van de ouders variëren dus ook niet in de tijd. Voor elke cohort worden ze eenmalig vastgesteld en blijven dezelfde waarde houden tijdens latere metingen.

In tabel 2.2 zien we in de laatste kolom dat ruim 40 procent van de vaders en bijna 24 procent van de moeders hoger onderwijs heeft gevolgd. Volgens de leerlingen gaan hun ouders relatief vaak naar de bioscoop en het museum en weinig naar ballet. In de analyses wordt voor deze variabelen een index gehanteerd die bestaat uit een gemiddelde van (percentiel-scores van) de deelname aan de weergegeven cultuurvormen. Ontbrekende waarden zijn opgevuld met het gemiddelde van alle leerlingen, terwijl een extra variabele is opgenomen over de bekendheid van de informatie.

Sekse, allochtonie, geboortjaar, leeftijd

In tabel 2.2 staat ook de verdeling van sekse, allochtonie, geboortjaar en leeftijd op de verschillende meetmomenten. De mate van allochtonie is berekend op grond van het eigen geboorteland en dat van beide ouders. Van allochtone afkomst worden beschouwd degenen die geboren zijn in Suriname, de Nederlandse Antillen, Turkije, Marokko en andere (voornamelijk niet-westerse) landen. Voor de meting van allochtonie kijken we naar het eigen geboorteland en naar dat van de ouders. Deze index kan variëren van 0 (geen van drieën is geboren in een van bovengenoemde landen), 1/3 (een van de drie is geboren in een van bovengenoemde landen), 2/3 (twee personen, meestal de ouders, zijn geboren in een van bovengenoemde landen), 3/3 (alle drie zijn geboren in een van bovengenoemde landen). Van 14,2 procent is de respondent zelf of een van beide ouders van allochtone afkomst.

Het geboortjaar is een stabiel kenmerk. De leeftijd verandert wel met het meetmoment. In de meting van september 2002, waarin leerlingen uit alle cohorten zijn vertegenwoordigd, is de leeftijdsverdeling het breedst.

Tabel 2.2

Deelname aan CKV1, niveau van voortgezet onderwijs, kenmerken ouders, geslacht, allochtonie, geboortjaar en leeftijd op de verschillende meetmomenten

Selectie van leerlingen die in september 2002 hebben deelgenomen aan het onderzoek. Percentages (met uitzondering van geboortjaar en leeftijd)

	sept 1998	mrt 1999	mei 2000	sept 2000	mei 2001	sept 2002
<i>deelname CKV1¹:</i>						
CKV1 tijdens	11.3	11.3	51.0	17.1	36.8	10.0
1 jaar CKV1 afgesloten	-	-	.6	12.4	-	19.3
2 jaar CKV1 afgesloten	-	-	-	2.2	-	15.1
3 jaar CKV1 afgesloten	-	-	-	-	-	8.0
4 jaar CKV1 afgesloten	-	-	-	-	-	1.3
deelname aan KCV	.5	.4	4.4	7.9	6.9	10.1
deelname aan CKV vmbo	-	-	1.3	-	.3	.5
<i>huidige of hoogst gevolgde niveau van voortgezet onderwijs:</i>						
vbo	10.1	10.2	10.9	8.9	15.1	12.0
mavo	23.2	26.2	5.9	21.5	6.3	12.8
havo	30.4	26.4	35.9	37.0	30.0	35.7
vwo	36.3	37.2	47.3	32.5	48.6	39.5
profiel Cultuur en Maatschappij	9.1	8.3	21.6	10.1	18.9	16.1
<i>opleiding ouders²:</i>						
hoger onderwijs (hbo/wo) vader	41.8	43.0	39.5	42.4	40.6	40.7
hoger onderwijs (hbo/wo) moeder	21.1	21.1	25.5	20.7	25.3	23.9
<i>bezoek moeder ten minste een keer per jaar²:</i>						
toneel	40.8	40.7	35.8	42.0	39.1	38.9
cabaret	21.3	22.0	18.9	21.3	20.8	20.4
klassiek concert	19.8	20.2	22.6	20.3	21.1	21.0
popconcert	22.7	22.6	26.4	23.3	23.5	24.0
ballet	9.0	10.5	9.3	9.0	7.8	8.7
bioscoop	51.7	53.1	47.3	52.1	49.8	49.8
museum	49.5	48.1	48.3	50.6	48.4	48.8
<i>overige achtergrondkenmerken:</i>						
meisje	52.3	53.0	51.5	52.3	56.6	53.5
allochtoon	12.5	12.6	13.9	12.9	16.5	14.2
geboortjaar	1979-85	1979-85	1980-86	1979-85	1982-87	1979-87
leeftijd	14-20	14-20	14-20	16-22	14-19	14-24
cohort	1998	1998	2000	1998	2001	2000
						2001
N	750	470	524	683	636	1910

¹ Hierbij zijn de 34 en 21 (oud-)leerlingen van wie niet bekend is of ze in het verleden hebben deelgenomen aan CKV1 dan wel KCV gerekend tot degenen die nooit CKV1 of KCV hebben gehad; in de analyses is hier rekening mee gehouden door een controlevariabele op te nemen die aangeeft of deze informatie bekend is.

² De percentages zijn gebaseerd op de antwoorden van de leerlingen die hierover informatie hebben gegeven; in de analyses zijn de ontbrekende waarden vervangen door het gemiddelde (bij opleiding ouders ontbreekt 9 - 25%; bij cultuurdeelname 5%) en is een controlevariabele opgenomen die aangeeft of deze informatie bekend is.

3 De inhoud van het CKV1-onderwijs

In dit hoofdstuk staat de inhoud van het CKV1-onderwijs centraal, waarbij aandacht wordt besteed aan het wat en aan het hoe ervan. Bezien wordt welke culturele activiteiten in het kader van CKV1 zijn bezocht en vervolgens hoeveel vrijheid de leerlingen krijgen om die zelf te kiezen. Ingegaan wordt op de CKV-bonnen die leerlingen krijgen als bijdrage in de kosten van de culturele activiteiten. Ten slotte wordt beschreven welke onderdelen van CKV1 de meeste aandacht krijgen en de didactische aanpak van de docenten.

3.1 Bezochte culturele activiteiten

Van de onderzochte leerlingen is bekend of ze bepaalde culturele activiteiten voor CKV1 hebben bezocht, bijvoorbeeld film, museum, toneel, popconcert en dergelijke en hoe vaak. Tabel 3.1 geeft de resultaten voor drie groepen CKV1-leerlingen: zij die het vak drie jaar geleden of langer hebben afgesloten en zij die dat twee, respectievelijk een jaar geleden hebben gedaan. Bij het soort culturele activiteiten is onderscheid gemaakt in de populaire en traditionele cultuur (zie de voetnoot op p. 18). De categorie 'iets anders' betekent vaak dat het om architectuurwandelingen of monumentenbezoek gaat. In de kolom 'deelname' staat het percentage leerlingen dat een dergelijke activiteit heeft bezocht. In de kolom 'deel van totaal' staat het totaal aantal keren dat een activiteit bezocht is gedeeld door het totaal aantal bezochte activiteiten.

Bijvoorbeeld: van de leerlingen die drie jaar of langer geleden CKV1 hebben gehad, heeft 84 procent in het kader van dat vak een film bezocht. Voor deze leerlingen vormden de filmbezoeken bijna een kwart van al hun CKV1-activiteiten (22 procent). Van dezelfde groep leerlingen bezocht 21 procent in het kader van CKV1 een musical. Het bezoek aan musicals vormde slechts 3 procent van alle afgelegde bezoeken.

Film blijkt voor alle groepen CKV1-leerlingen de meest bezochte activiteit. Het gaat steeds om ongeveer een kwart van alle bezoeken. Museumbezoek komt met ongeveer een vijfde van de bezoeken op de tweede plaats en toneelbezoek met ongeveer 14 procent van de bezoeken op de derde plaats. Het lezen van een verhaal of gedicht en bezoek aan cabaret, dans of ballet, musical en popconcert zit er tussenin met alle van 5 tot 10 procent van de activiteiten. Bezoeken aan een klassiek concert komen gemiddeld het minst voor.

De verdeling over de verschillende soorten activiteiten is door de jaren heen vrij stabiel, zeker bij vergelijking van de groepen die een, respectievelijk twee jaar geleden CKV1 hebben afgesloten. De groep die drie jaar of langer geleden CKV1 heeft gevolgd, heeft gemiddeld het minst aantal activiteiten bezocht. Daarbij moet worden bedacht dat het in het eerste jaar gedeeltelijk om proeven met CKV1 ging en er ook geen vouchers waren.

Bij de andere twee groepen gaat het om totaal ongeveer acht bezoeken, wat tussen de zes verplichte (havo) en de tien verplichte (vwo) bezoeken in ligt. Hoewel die verplichting tijdelijk

is opgeheven en leerlingen minder activiteiten mogen volgen, blijkt echter dat de meeste scholen zich aan de oorspronkelijk vastgestelde aantallen houden.

Tabel 3.1

In het kader van het vak CKV1 bezochte culturele activiteiten (in percentages)
(Oud-)leerlingen die CKV1 een, twee en drie jaar of langer geleden hebben afgesloten (meting september 2002)

	CKV1 drie jaar of langer afgesloten (N = 159)		CKV1 twee jaar afgesloten (N = 281)		CKV1 een jaar afgesloten (N = 349)	
	deelname	deel van totaal	deelname	deel van totaal	deelname	deel van totaal
film	84	22	93	25	95	24
musical	21	3	41	6	39	6
popconcert	31	6	37	6	38	7
museum	75	19	88	21	85	19
toneel	76	18	72	14	75	14
cabaret	30	5	42	7	47	7
dans/ballet	38	7	36	6	44	7
klassiek concert	26	4	23	4	18	3
lezen	46	12	47	10	46	9
iets anders	13	3	14	2	22	5
gem. aantal activiteiten voor CKV1	6.6	100	7.4	100	8.1	100

3.2 Keuzevrijheid voor CKV1

Het vak CKV1 beoogt dat leerlingen gemotiveerde keuzes leren maken uit het aanbod van kunst en cultuur. De eigen ervaringen met deelname aan verschillende culturele activiteiten (domein A) zijn hiervoor een belangrijk middel. In de Momentopnames 2000 en 2001 van het CKV1-Volgproject is uitvoerig aandacht besteed aan de vrijheid die docenten hun leerlingen gaven om eigen keuzes uit het culturele aanbod te maken en aan de criteria die docenten hanteren om culturele activiteiten toe te laten of te weigeren. De conclusie was dat docenten onderling weliswaar van mening verschillen over welke culturele activiteiten van algemeen erkende kwaliteit zijn, maar dat leerlingen in ruime meerderheid zelf de activiteiten mogen kiezen. Er is sprake van onderhandeling: docenten dwingen leerlingen niet tot bepaalde keuzes, maar meestal wordt over de keuzes overlegd en onderhandeld.

In de laatste gegevensverzameling is aan de leerlingen dezelfde vraag gesteld over de keuzevrijheid als in de vorige gegevensverzamelingen. De vraag hanteert als globale tweedeling dat óf de school geheel of gedeeltelijk de keuze bepaalt óf dat de leerling zelf veel

of volledige keuzevrijheid heeft. In de laatste drie metingen zijn de percentages voor die tweedeling constant gebleven: steeds bepaald bij 8 à 13 procent van de leerlingen de school in grote mate de keuze (tabel 3.2). De keuze van culturele activiteiten ligt hetzij volledig bij de docent, hetzij bij de leerling die moet kiezen uit een door docent of school samengestelde lijst. Ongeveer 88 procent van de leerlingen kan zelf kiezen, waarbij in meerderheid de keuze met de docent moet worden overlegd en in minderheid de leerling zonder overleg kan kiezen. De groep die zonder overleg kan kiezen, vertoont in de afgelopen jaren vrij grote fluctuaties en varieert tussen de 38 en 16 procent. In werkelijkheid komen waarschijnlijk veel gradaties voor in keuzevrijheid en is de vraag te globaal gesteld om betrouwbare percentages te kunnen leveren. De conclusie blijft dat de keuzevrijheid van leerlingen aanzienlijk is en dat dit in de geest van het vak CKV1 is.

Tabel 3.2

Als je zelf ergens naar toe gaat voor CKV1, mag je dan zelf kiezen waar je naar toe gaat?
Percentages CKV1-leerlingen

	mei 2000	sept 2000	mei 2001	sept 2002
de school zegt waar je naar toe moet nee, je moet kiezen uit een lijst	4	4	7	6
ja, zelf kiezen maar wel eerst overleggen	63	72	50	67
ja, zelf kiezen zonder overleg	30	16	38	20
N	257	112	232	190

3.3 De CKV-bonnen

Om in de uitgaven voor de culturele activiteiten tegemoet te komen krijgen CKV-, CKV1- en KCV-leerlingen van het ministerie van OCenW eenmalig CKV-bonnen ter waarde van 22,70 euro (50 gulden) die, in combinatie met een verstrekte CJP/CKV-pas, kortingen geven bij culturele instellingen. Hoewel het aantal verplichte culturele activiteiten varieert (vier voor vmbo, zes voor havo, tien voor vwo en niet vastgesteld voor gymnasium) krijgen leerlingen van alle schooltypen hetzelfde bedrag. De school kan overigens besluiten de vouchers niet aan individuele leerlingen uit te reiken, maar ze voor een deel of geheel in te zetten voor collectieve besteding.

De CKV-bonnen zijn een jaar geldig (van half november tot half november). Ze worden uitgereikt in het vierde leerjaar van havo en vwo en in het derde leerjaar van het vmbo. Passen en bonnen worden door de school aangevraagd. De distributie en afhandeling van de CKV-bonnen gebeurt (onder verantwoordelijkheid van de Stichting Cultureel Jongerenpaspoort) door een aparte organisatie, de Stichting Voucher Centrale.

In de verschillende enquêtes zijn steeds vragen gesteld over ontvangst en besteding van de

CKV-bonnen. De situatie is in de loop der tijd enkele keren gewijzigd. In het eerste jaar van de Tweede Fase (1998-1999) werden nog geen CKV-bonnen verstrekt, het jaar daarna wel. Vanaf het schooljaar 2000-2001 zijn ook bonnen verstrekt aan leerlingen van het vmbo, hoewel het vak CKV in het vmbo pas in het schooljaar 2003-2004 verplicht is. In dat eerste jaar heeft maar een deel van de vmbo-scholen de passen en bonnen aangevraagd. De gegevens over de besteding van de bonnen hebben alleen betrekking op het deel dat de leerlingen zelf in handen hebben gekregen. Over het collectief bestede deel konden de leerlingen moeilijk uitspraken doen. Ten slotte is bij de beantwoording van vragen over ontvangen respectievelijk bestede bedragen gebruikgemaakt van nogal brede antwoordcategorieën (bijvoorbeeld 2,70 euro tot vijf euro, zeven euro tot twaalf euro, et cetera). Gezien deze beperkingen en de genoemde veranderingen in de afgelopen jaren zijn exacte vergelijkingen tussen de cohorten bij de besteding van de bonnen niet goed te maken. Daarom zijn enkele eerdere resultaten samengevat (vooral die van Momentopname 2001) en zijn landelijke gegevens van de Stichting Cultureel Jongerenpaspoort eraan toegevoegd.

Eerdere resultaten CKV1-Volgproject

De analyses van de gegevens over de CKV-bonnen leiden tot de volgende conclusies. Van de havo- en vwo-leerlingen rapporteren tegen de 97 procent van de bongerechtigde leerlingen dat ze inderdaad bonnen hebben ontvangen. In 2001 bleek dat 70 procent van de mavo-derdeklassers en 84 procent van de vbo-derdeklassers (allebei bongerechtigd) zelf geen bonnen hadden ontvangen. Oorzaken waren het niet aanvragen van bonnen door scholen, maar vooral de volledig collectieve besteding van bonnen. Van de beschikbaar gestelde tegenwaarde van 22,70 euro (50 gulden) per leerling komt gemiddeld bijna 19 euro daadwerkelijk in handen van de leerling. De rest (3,70 euro) wordt vermoedelijk door de scholen gebruikt voor collectieve besteding. Uit de eerdere onderzoeken onder de kunstcoördinatoren is bekend dat sommige scholen niet alle bonnen uitreiken aan de leerlingen, maar een deel van de bonnen collectief gebruiken om er culturele activiteiten mee te financieren. Het achtergehouden bedrag, oftewel de collectieve besteding, is groter bij de lagere schooltypen; op het vmbo bedraagt het achtergehouden bedrag naar schatting ruim 8 euro per leerling.

Bij het onderzoek in 2001 was op het moment van ondervraging ongeveer 61 procent van de beschikbare bonnen besteed. Per leerling ging het daarbij om een bedrag van 14 euro. Leerlingen is gevraagd aan welk type activiteiten hun bonnen zijn besteed. Als er bonnen worden uitgegeven aan een bepaald genre, is dat voor de meeste categorieën voor een bedrag tussen de 5 en 6 euro. Musea krijgen per bezoekende leerling minder (4 euro) en bioscopen meer (ruim 10 euro). Gemiddeld over alle leerlingen met bonnen (ook degenen

die helemaal niets hebben uitgegeven aan de betrokken activiteit) is twee derde van de bonnen (een bedrag van ruim 9 euro) besteed aan populaire activiteiten en daarvan weer het leeuwendeel (60 procent van het totaal) aan bioscoopbezoek. Deze resultaten betekenen overigens niet dat CKV1-leerlingen vooral bioscopen bezoeken om hun kunstdossier te vullen. Filmbezoek maakt ongeveer een kwart van de CKV1-bezoeken uit. Ze gaan vaak naar de film, maar niet veel vaker dan leerlingen zonder CKV1 met vergelijkbare achtergronden. De conclusie is dat CKV1-leerlingen een deel van hun gewone bioscoopbezoek betalen met de bonnen.

Gemiddeld wordt per leerling bijna een derde van het voucherbedrag aan traditionelere culturele activiteiten uitgegeven, het meest aan toneel. Opvallend is dat het klassiek concert vrijwel geheel buiten deze bestedingen valt met een aandeel van maar 1,9 procent.

Gegevens van de Stichting Cultureel Jongerenpaspoort

De Stichting Cultureel Jongerenpaspoort (het CKV-servicebureau) heeft landelijke gegevens over de besteding van de CKV-bonnen. Gebruikt zijn de gegevens van de jaren 2001 en 2002, waarin ongeveer 61 procent van het bij vwo-scholen verstrekte bedrag daadwerkelijk is besteed. Voor het vmbo gaat het om ongeveer 63 procent en voor havo om respectievelijk 57,5 en 59,5 procent (Tabel 3.3). Deze percentages stroken met de gegevens uit de Momentopname 2002.

Volgens het CJP besteedden leerlingen die bonnen gebruiken in 2001 gemiddeld 17,70 euro en een jaar later 17,90 euro. Ook dat komt redelijk overeen met eerdergenoemde gegevens van de Momentopname. Daarbij ging het om ongeveer 13 euro aan zelf uitgegeven bonnen en om ongeveer 4 euro aan collectief bestede bonnen.

Het CJP verschaft ook gegevens over de besteding naar schooltype en cultuursector. Tabel 3.3 geeft het overzicht. Zoals te verwachten is het percentage besteed aan filmbezoek het hoogst. Hierna komt de brede categorie theater. Die omvat onder andere toneel, cabaret, musical, dans en klassieke muziek. De derde categorie naar hoogte van besteding zijn de centra voor de kunsten. Vooral vmbo-scholen maken veel gebruik van het aanbod van de centra. Soms gaat het hierbij om totale culturele programma's waarvoor wordt bemiddeld. Vaak gaat het om workshops theater, dans of muziek, waarbij leerlingen zelf actief zijn onder leiding van een kunstenaar-docent en waaraan eventueel een bezoek aan een voorstelling is gekoppeld. Musea worden – zoals in tabel 3.1 is te zien – wel veel bezocht, maar ze nemen in de besteding van de CKV-bonnen een bescheiden plaats in. Kaartjes voor musea zijn gemiddeld minder duur dan voor film of theater. Ook poppodia krijgen verhoudingsgewijs een gering bedrag van het beschikbare geld aan bonnen.

Tabel 3.3

Besteding CKV-bonnen per cultuursector in 2001 en 2002 in percentage van het totaal bestede bedrag per schooltype
Besteed bedrag afgezet tegen uitgezet bedrag (bestedingspercentage) per schooltype
(Bron: Stichting CJP).

cultuursector	vwo		havo		vmbo	
	2001	2002	2001	2002	2001	2002
bioscopen/filmhuizen	38.9	49.0	49.3	49.3	15.4	26.1
theater	35.4	35.3	32.0	33.5	36.3	31.8
centra voor de kunsten	13.2	7.8	11.3	8.4	33.1	28.9
musea	7.9	4.8	4.2	5.1	7.6	6.2
poppodia	1.2	1.0	1.0	0.9	1.1	1.3
kunstuitleen	0.8	0.2	0.2	0.3	0.2	0.9
overig	2.3	1.8	2.0	2.4	5.6	4.8
bestedingspercentage	61.0	61.2	57.5	59.2	63.0	63.2

Bij het bedrag voor filmbezoek is te zien dat het voor havo gaat om ongeveer de helft van het bestede bedrag en voor vwo om 39 respectievelijk 49 procent. Dit zijn toch nog lagere percentages dan de 60 procent besteed aan film uit Momentopname 2001. De verklaring daarvoor is dat het percentage van 60 procent slaat op het bedrag aan bonnen dat de leerling zelf in handen krijgt. Als het wordt gepercenteerd op het totale bedrag (dat wil zeggen wat zelf is uitgegeven en wat collectief is uitgegeven) dan komt het ook tot ongeveer de helft. Overigens is het aan film bestede bedrag bij het vmbo aanzienlijk lager. Dat heeft naar alle waarschijnlijkheid te maken met de veel hogere collectieve besteding van de bonnen bij het vmbo. Docenten kiezen bij collectieve besteding vaker voor theater en het aanbod van de centra voor de kunsten. De bestedingspercentages zullen naar verwachting anders uitvallen als vmbo-leerlingen vaker zelf mogen beslissen waar ze hun CKV-bonnen aan uitgeven.

3.4 Aandacht voor de onderdelen van CKV1

Zoals in hoofdstuk 1 beschreven omvat het vak CKV1 verschillende domeinen. De culturele activiteiten vormen domein A, kennis van kunst en cultuur vormt domein B, praktische activiteiten vormen domein C en reflectie en kunstdossier zijn domein D. Aan de (oud-)leerlingen is in september 2002 gevraagd hoeveel aandacht bepaalde onderdelen in de lessen CKV1 kregen. De in de vragenlijst genoemde onderdelen refereren aan de verschillende domeinen van het vak. 'Bespreking van culturele activiteiten' valt onder domein A, 'uitleg van belangrijke begrippen' en 'overzicht van belangrijke stromingen' vallen onder domein B en 'praktische activiteiten' vallen samen met domein C. 'Aandacht voor de eigen mening van de leerling'

kan onder alle domeinen vallen, maar slaat vooral op domein A en domein D. Leerlingen konden antwoorden of de verschillende onderdelen 'niet of nauwelijks', 'weinig', 'niet veel, niet weinig' of 'veel' aan bod waren gekomen. Tabel 3.4 geeft de resultaten voor de verschillende groepen CKV1-leerlingen. De percentages hebben betrekking op 'veel'.

Tabel 3.4

Percentages 'veel aandacht' besteed aan lesonderdelen naar de mening van leerlingen die het vak CKV1 volgen en oud-leerlingen die het vak 1, 2 en 3 jaar of langer geleden hebben afgesloten (meting september 2002)

	CKV1 3 jaar of langer afgesloten	CKV1 2 jaar afgesloten	CKV1 1 jaar afgesloten	CKV1 tijdens
bespreking van culturele activiteiten	10.4	9.2	9.1	10.3
uitleg van belangrijke begrippen	19.6	9.6	13.3	13.6
overzicht van belangrijke stromingen in de kunst	22.7	27.3	26.4	27.7
praktische activiteiten	28.8	18.1	20.7	19.2
eigen mening van de leerlingen	27.0	31.6	31.4	24.0
minimale N	162	282	352	182

De bespreking van culturele activiteiten krijgt in de lessen CKV1 verhoudingsgewijs het minste aandacht, nog minder dan de uitleg van belangrijke begrippen. Mogelijkerwijs gebeurt dit niet zozeer tijdens lessen CKV1 zelf, maar wel tijdens bijvoorbeeld gesprekken tussen mentor en leerling. Bij twee onderdelen is er sprake van een verschil tussen havo- en vwo-leerlingen. Vwo-leerlingen antwoorden vaker dat de 'eigen mening' en 'overzicht van belangrijke stromingen in de kunst' veel in de CKV1-lessen aan de orde waren. Afgaande op de mening van de leerlingen zijn er nauwelijks trends in bepaalde perioden vast te stellen. Er is zeker geen trend te ontdekken van meer op kennis gerichte onderdelen (zoals uitleg van belangrijke begrippen en overzicht van belangrijke stromingen) naar meer ervaringsgerichte onderdelen (bespreking van culturele activiteiten en eigen mening van leerlingen). Er moet rekening gehouden worden met het feit dat sommige leerlingen over de CKV1-lessen van enkele jaren terug rapporteren, terwijl de lessen voor andere leerlingen pas geleden zijn of nog dagelijkse praktijk. In tegenstelling tot de verwachting zeggen de leerlingen die in september 2002 CKV1 hebben dat ze aanzienlijk minder praktisch bezig zijn dan de leerlingen die CKV1 drie of vier jaar geleden afgesloten hebben. Kunstcoördinatoren zeg-

gen in Momentopname 2001 juist dat er meer aandacht gegeven wordt aan de praktische activiteiten.

3.5 Didactische aanpak

Het Studiehuis en daarmee het vak CKV1 staat voor een ervaringsgerichte didactische aanpak. Een centrale doelstelling van CKV1 is 'het vooropstellen van het plezier in culturele activiteiten' (SLO 2001). Om dit te bereiken is de beleving of de ervaring van kunst en cultuur door de leerling centraal gesteld. De ontwikkeling in de didactiek naar ervaringsgericht onderwijs is niet alleen te zien bij de kunstvakken, maar ook voor bijvoorbeeld de bètavakken en het taalonderwijs (Haanstra & Damen 2003).

De ideaaltypische CKV1-docent heeft de rol van begeleider en adviseur. De docent begeleidt en adviseert de leerlingen bij hun keuze voor en hun bezoek aan culturele activiteiten. De leerlingen bepalen zelf welke culturele activiteiten ze bezoeken en vervolgens gaan ze ook zelf op pad. De docent besteedt veel aandacht aan de ervaringen van en de beleving door de leerlingen en in mindere mate aan de kennis van kunst en cultuur. Docenten die voldoen aan dit beeld geven ervaringsgericht onderwijs (Stuurgroep Profiel Tweede Fase Voortgezet Onderwijs 1994, 1995).

In september 2002 zijn de leerlingen ondervraagd over de didactische aanpak van hun CKV1-docent. Tabel 3.5 (op p. 38) laat zien dat een ruime meerderheid van de leerlingen antwoordt dat hun docenten ervaringsgericht onderwijs geven. Vrijwel alle stellingen die het ervaringsgerichte lesgeven door de docent representeren, worden door meer dan de helft van de leerlingen een beetje of helemaal waar bevonden. Nadere analyses laten zien dat ervaringsgericht lesgeven vooral betekent dat de docent de eigen mening van de leerling belangrijk vindt, dat de docent plezier in het vak vooropstelt, dat de docent de leerlingen bij de lesinhoud betreft en dat de docent de leerlingen op hun eigen manier laat werken. Het is niet helemaal duidelijk of de directe tegenpool van ervaringsgericht onderwijs nu het kennisgerichte onderwijs is of dat kennisgericht onderwijs een op zichzelf staande vorm is. Dat laatste zou betekenen dat ervaringsgericht onderwijs kennisgerichtheid niet uitsluit. Volgens de leerlingen hechten veel docenten namelijk wel degelijk waarde aan kennisoverdracht. Dat blijkt bijvoorbeeld uit het feit dat twee derde (67,9 procent) van de leerlingen onderschrijft dat hun docent een beetje of helemaal een canon voorschrijft ('Deze docent vond dat je bepaalde kunstenaars, componisten en schrijvers beslist moest kennen'). Ook zegt ongeveer de helft van de leerlingen (een beetje of helemaal waar) dat ze 'Van de docent eerst veel moesten weten over een toneelstuk, film, concert of tentoonstelling voor ze er heen konden gaan' (51,1 procent) en 'De docent wilde dat ze precies wisten wat er in het boek of ander lesmateriaal over kunst en cultuur stond' (50,7 procent).

Tegelijkertijd is 55,4 procent van de leerlingen het helemaal niet eens met 'De docent vond het belangrijker dat je veel wist over de achtergronden van een kunstwerk dan dat je je eigen mening gaf'. Blijkbaar ervaren de leerlingen dat hun eigen mening voor de meeste docenten toch belangrijker is dan kennis. Dit is geheel volgens het ideaal van CKV1.

Er zijn nauwelijks verschillen tussen de leerlingen die rapporteren over hun huidige docent CKV1 of leerlingen die het vak al afgesloten hebben en dus over hun vroegere docent rapporteren. Voor een deel zullen dit dezelfde docenten zijn. Ook betekent dit dat de docenten in de eerste jaren van CKV1 al ervaringsgericht onderwijs gaven.

Tabel 3.5

Percentage leerlingen dat het eens was met stellingen over hun huidige of vroegere docent CKV1 (minimale N = 954)

	helemaal niet waar	een beetje waar	helemaal waar
<i>Deze docent vond het belangrijk dat leerlingen hun eigen mening gaven</i>	9.6	38.7	51.7
<i>Deze docent gaf ons de ruimte om ons werk zelf te plannen</i>	12.2	42.2	45.6
<i>Deze docent vond het belangrijk dat we plezier hadden in de lessen en de culturele activiteiten</i>	14.4	41.7	43.9
<i>Deze docent wilde weten wat leerlingen zelf buiten school aan cultuur deden</i>	14.2	43.8	42.0
<i>Deze docent had belangstelling voor wat leerlingen goede muziek, films en toneelstukken vinden</i>	19.0	41.9	39.2
<i>Deze docent liet de leerlingen de dingen op hun eigen manier doen</i>	13.1	52.6	34.3
<i>Deze docent vond dat je bepaalde kunstenaars, componisten en schrijvers beslist moest kennen</i>	32.1	38.6	29.3
<i>Deze docent was tijdens de les altijd veel zelf aan het woord</i>	31.7	45.3	23.0
<i>Deze docent liet leerlingen altijd de opdrachten uit het boek maken</i>	33.2	45.3	21.5
<i>Deze docent liet de leerlingen meebeslissen over wat er in de les gebeurde</i>	35.7	50.4	13.9
<i>Deze docent wilde dat we precies wisten wat er in het boek of ander lesmateriaal over kunst en cultuur stond</i>	49.3	40.2	10.5
<i>Deze docent vond dat je eerst veel moest weten over een toneelstuk, film, concert of tentoonstelling voor je er heen kunt gaan</i>	48.9	41.5	9.6
<i>Deze docent vond het belangrijker dat je veel wist over de achtergronden van een kunstwerk dan dat je je eigen mening gaf</i>	55.4	35.0	9.7
<i>Deze docent behandelde de lesstof precies volgens het boek</i>	50.6	40.4	9.1
<i>Deze docent vond zijn eigen mening over films, tentoonstellingen en concerten belangrijker dan de mening van de leerlingen</i>	74.6	18.8	6.6

Cursief: stellingen over ervaringsgericht onderwijs.

4 De mening van leerlingen over CKV1

Hoe denken de leerlingen over CKV1? Welke onderdelen vinden ze goed of slecht en waarmee hebben ze (grote) problemen en waarmee niet of minder? Voor een antwoord op deze vragen hebben we de leerlingen in mei 2000, september 2000, mei 2001 en september 2002 steeds enkele vragen voorgelegd.

4.1 Waardering voor CKV1

Tabel 4.1 laat zien in welke mate leerlingen die op het moment van ondervraging CKV1 hebben, bepaalde onderdelen van CKV1 slecht vinden. Twee vragen gaan over de enigszins ondergeschikte rol van praktische kunstzinnige activiteiten (domein C). In september 2002 vindt nog steeds ongeveer een vijfde van de CKV1-leerlingen deze positie slecht, maar dat is minder dan in voorgaande jaren.

Tabel 4.1
Welke dingen vind je goed of slecht aan het vak CKV1?
Percentages

Ik vind het slecht...	mei 2000	sept 2000	mei 2001	sept 2002
dat bezoek aan cultuur verplicht is	32.8	33.6	26.3	17.5
dat zelf tekenen of muziek maken een klein onderdeel van het vak vormen	32.3	26.1	27.2	22.5
dat je er geen eind(examen)cijfer voor krijgt	13.1	21.2	14.7	13.2
dat je verslagen moet schrijven over de culturele activiteiten	46.9	50.4	35.5	27.9
dat bezoeken van musea en voorstellingen meer aandacht krijgt dan zélf tekenen en muziek maken	32.9	22.3	29.3	21.7
dat je voorstellingen bezoekt waar je anders niet naar toe zou zijn gegaan	20.5	21.2	19.6	11.1
minimale N	257	111	230	187

Uit tabel 4.1 en 4.2 blijkt dat het maken van verslagen van culturele activiteiten verhoudingsgewijs ook in de laatste meting (2002) de meeste weerstand oproept, maar aanzienlijk minder dan voorgaande jaren. Dit kan betekenen dat deze leerlingen al gewend zijn aan de Studiehuis-aanpak, waarbij vaak verslaggeving en reflectie is vereist. Het kan ook zijn dat de scholen het anders aanpakken, onder meer door niet alleen geschreven verslagen toe te staan, maar ook verslaggeving in andere vormen (gesprekken, kunstzinnige activiteiten). Die tendens was in Momentopname 2001 al zichtbaar. Ook het verplichte karakter van culturele bezoeken roept minder weerstanden op dan voorheen en dat je voor CKV1 geen cijfer krijgt was al nooit een probleem in de ogen van de meeste leerlingen. Voor de kosten – geld en (reis)tijd – geldt dat ze minder problematisch worden gevonden dan in de eerste jaren. Het inwisselen van de CKV-bonnen levert voor een klein percentage

leerlingen nog een probleem op. In de loop van de jaren vond steeds een grote meerderheid van de leerlingen het vinden van leuke voorstellingen en tentoonstellingen geen groot probleem.

Tabel 4.2
Wat levert wel of niet problemen op bij het vak CKV1?
Percentages groot probleem

Ik vind het een groot probleem...	mei 2000	sept 2000	mei 2001	sept 2002
dat je de CKV-bonnen niet overal kunt inwisselen	11.4	14.5	13.5	6.9
dat je zelf nog geld moet bijbetalen	33.6	31.5	30.2	20.1
dat het schrijven van verslagen veel tijd kost	56.4	57.1	51.7	32.3
dat het bezoeken van culturele instellingen veel tijd kost	39.1	30.4	34.9	23.8
dat je ver moet reizen	19.0	18.8	25.0	10.6
de hoeveelheid leuke voorstellingen en tentoonstellingen	20.5	17.9	10.8	12.7
minimale N	254	110	230	188

Aan leerlingen is in 2001 en 2002 gevraagd in hoeverre ze CKV1 moeilijk, aantrekkelijk, nuttig en interessant vinden. Tabel 4.3 geeft de percentages van degenen die dit 'helemaal niet' van toepassing vonden. Hieruit blijkt dat nog steeds een grote meerderheid het vak niet moeilijk vindt en dat leerlingen het vak iets positiever zijn gaan waarderen.

Tabel 4.3
In hoeverre vind je de lessen CKV1...?
Percentages helemaal niet.

Ik vind CKV1 helemaal niet...	mei 2001	sept 2002
moeilijk	77.4	71.8
aantrekkelijk	38.3	32.4
nuttig	45.2	34.0
interessant	32.6	27.0
minimale N	230	188

De gegevens over CKV1 roepen de vraag op hoe leerlingen over andere vakken denken. In het onderzoek van het Instituut voor Toegepaste Sociale Wetenschappen (ITS) naar de studielast in de Tweede Fase is de leerlingen gevraagd in hoeverre ze de profielvakken, de vakken CKV1, Algemene Natuur Wetenschappen (ANW) en Moderne Vreemde Talen (MVT) moeilijk vonden en in hoeverre ze deze vakken van belang achten voor hun algemene ontwikkeling. CKV1 bleek (samen met ANW) als makkelijkst ervaren te worden, 8 procent

respectievelijk 19,6 procent van de leerlingen vond deze vakken moeilijk. Ook vonden de leerlingen deze vakken het minst nuttig voor hun algemene ontwikkeling. De profielvakken vonden de leerlingen het moeilijkst (64,7 procent van de leerlingen) en tevens het nuttigst voor hun algemene ontwikkeling (Van Kuijk e.a. 2002).

4.2 Welke leerlingen waarderen CKV1 het meest?

Verschillen de meningen van de leerlingen in de verschillende jaren significant van elkaar en welke andere factoren kunnen de meningen over CKV1 beïnvloeden? Dus: welke CKV1-leerlingen constateren de minste problemen en welke leerlingen vinden het vak CKV1 het leukst? Om deze vragen te beantwoorden is van de uitspraken in tabellen 4.1 en 4.2 een samenvattende index geconstrueerd (alfa = .75) die meet hoe positief de houding van CKV1-leerlingen over het vak is. Evenals in de Momentopnames 2000 en 2001 blijken elf van de twaalf uitspraken goed met elkaar samen te hangen. De uitspraak over het eindexamencijfer valt buiten deze schaal. Ook uit tabel 4.3 is een schaal gemaakt die kortweg meet hoe leerlingen CKV1 waarderen. De schaal heeft betrekking op de jaren 2001 en 2002. De schaal bevat de items 'aantrekkelijk', 'nuttig' en 'interessant' (alfa = .83). Hoe moeilijk het vak wordt gevonden blijkt hiermee niet samen te hangen.

Tabel 4.4 bevat de resultaten van de analyses. Meisjes zijn positiever over verschillende onderdelen van CKV1 en waarderen het vak hoger. Leerlingen zijn positiever in september 2000 en 2002 dan leerlingen in mei 2000 en 2001. Opgemerkt moet worden dat de metingen in mei klassikaal zijn gehouden en de metingen in september individueel (via het thuisadres). Bij de waardering voor het vak is echter geen significant verschil te zien tussen de metingen in 2001 en 2002. Factoren als leeftijd, allochtonie en opleiding ouders hebben geen invloed op houding en waardering. Vwo-leerlingen en leerlingen met het profiel Cultuur en Maatschappij waarderen CKV1 meer dan de andere leerlingen. Leerlingen van wie de ouders een actiever cultureel uitgaansgedrag hebben, zijn positiever over CKV1 en tonen een hogere waardering. Leerlingen die CKV1 drie jaar geleden hebben afgesloten, zijn positiever over CKV1 dan de andere leerlingen, ze tonen evenwel niet meer waardering. Het is mogelijk dat hier sprake is van selectieve herinnering (maar dan hadden we ook bij de groep die CKV1 vier jaar geleden heeft afgesloten een positievere houding verwacht), maar ook dat deze groep leerlingen echt positiever is gaan denken over het vak.

Tabel 4.4

Meningen over CKV1: positieve houding en waardering
Selectie van leerlingen die ooit CKV1 hebben gehad; regressiecoëfficiënten, t-waarden

	Positieve houding (0 - 100) (zie tabel 4.1 en 4.2)		Waardering (0 - 100) (zie tabel 4.3)	
	b	t	b	t
meisje (0 - 1)	7.58	6.2	11.81	6.8
mei 2000	0			
september 2000	4.25	2.2		
mei 2001	2.76	1.6	0	
september 2002	9.85	5.2	4.84	1.9
leeftijd	.13	.2	1.24	1.3
allochtoon (0 - 1)	-2.72	-1.1	3.21	.7
opleiding ouders (0 - 1)	3.82	1.6	1.18	.3
cultuurdeelname ouders (0 - 1)	16.04	3.7	17.91	2.7
havo	0		0	
vwo	2.09	1.9	5.66	3.4
profiel Cultuur en Maatschappij	2.95	2.3	10.81	5.2
CKV1 1 jaar afgesloten	1.07	.7	-0.22	-.1
CKV1 2 jaar afgesloten	.60	.3	-2.60	-.9
CKV1 3 jaar afgesloten	5.20	2.0	3.26	.9
CKV1 4 jaar afgesloten	6.45	1.4	9.76	1.5
constante	32.52	10.9	8.96	2.1
R ²		.134		.138
N observaties		1696		1227
N personen		1019		1001

Gecontroleerd voor ontbrekende informatie opleiding en cultuurdeelname ouders

Vetgedrukt: t-waarde > 2.0

5 De werking van CKV1: deelname aan, waardering voor en kennis over kunst en cultuur

Dit hoofdstuk gaat over de gevolgen van CKV1 voor de cultuurparticipatie, de keuze van de culturele activiteiten, de waardering voor kunst en cultuur, de kennis van kunst en cultuur en de beoefening van amateurkunst. Daarbij wordt onderscheid gemaakt tussen de effecten op korte termijn, tijdens het volgen van het vak CKV1 of minder dan een jaar na het afsluiten ervan, en de effecten op middellange termijn, langer dan een jaar en maximaal vier jaar na het afsluiten van het vak CKV1. In Momentopnames 2000 en 2001 zijn vooral de kortetermijneffecten van CKV1 bestudeerd. Over de middellangetermijneffecten kon nog niet veel worden geconcludeerd, simpelweg omdat nog niet voldoende leerlingen CKV1 al (lang genoeg geleden) hadden afgesloten. Nu is het wel mogelijk om de middellangetermijneffecten te berekenen. Bij de ondervraging in september 2002 heeft een kwart van de ondervraagde leerlingen CKV1 al langer dan een jaar achter de rug.

Dit hoofdstuk gaat niet alleen over de middellangetermijneffecten. Ook worden opnieuw de kortetermijneffecten bestudeerd. Door het gebruik van alle tot nu toe verzamelde data en de daarin beschikbare controlegroepen kunnen deze effecten nog betrouwbaarder worden vastgesteld. Bovendien levert de laatste ondervraging in het najaar van 2002 een nieuwe lichte leerlingen die CKV1 op het moment van ondervragen volgt. De volgende twee vragen worden in dit hoofdstuk beantwoord:

- In hoeverre leidt deelname aan CKV1 op korte termijn (tijdens het vak of minder dan een jaar na het afsluiten ervan) tot meer cultuurparticipatie, keuze voor complexere activiteiten, een positievere houding tegenover kunst en cultuur, meer kennis over kunst en cultuur en tot het vaker beoefenen van amateurkunst?
- In hoeverre leidt deelname aan CKV1 op middellange termijn (langer dan een jaar en maximaal vier jaar na het afsluiten van ervan) tot meer cultuurparticipatie, keuze voor complexere activiteiten, een positievere houding tegenover kunst en cultuur, meer kennis over kunst en cultuur en tot het vaker beoefenen van amateurkunst?

5.1 Deelname aan culturele activiteiten

Allereerst wordt de vraag beantwoord in hoeverre deelname aan CKV1 de receptieve participatie in culturele activiteiten bevordert. In Momentopnames 2000 en 2001 (Ganzeboom e.a. 2001; 2002) is gevonden dat het vak CKV1 op korte termijn leidt tot meer participatie in traditioneel hoge vormen van cultuur en niet tot een sterkere deelname aan populaire culturele activiteiten, zoals bezoek aan bioscoop en popconcerten. De resultaten zijn op het eerste gezicht niet verrassend te noemen. Immers, leerlingen die het vak CKV1 volgen zijn verplicht om aan tenminste zes (havo) tot tien (vwo) culturele activiteiten deel te nemen. Maar de cijfers hadden ook anders kunnen uitvallen; de uitkomsten wijzen erop dat CKV1 leerlingen in contact brengt met cultuur en dat dit alleen geldt voor de traditioneel hogere vormen van cultuur.

Net als in Momentopnames 2000 en 2001 wordt onderscheid gemaakt in de participatie in traditionele vormen van hogere cultuur (toneel, cabaret, klassieke concerten, ballet en musea) en in vormen van populaire cultuur (film, popconcert, evenementen met dj of vj en jongerenmanifestaties). In tabel 5.1 is voor elk van de meetmomenten het percentage deelnemers aan de verschillende cultuurvormen gegeven. Net als in Momentopnames 2000 en 2001 zijn van de cultuurvormen twee indexen gemaakt: de participatie in traditionele cultuur (alfa = .60) en in populaire cultuur (alfa = .46)*. Factoranalyse rechtvaardigt het onderscheid in traditionele en populaire cultuurvormen (zie bijlage 3).

Tabel 5.1

Deelname aan culturele activiteiten op verschillende meetmomenten

Selectie van leerlingen die in september 2002 hebben deelgenomen aan het onderzoek. Percentage leerlingen dat de cultuurvorm ten minste een keer per jaar bezoekt

	sept 1998	mrt 1999	mei 2000	sept 2000	mei 2001	sept 2002
toneel	14.0	20.0	34.7	27.6	35.1	25.0
cabaret	6.5	10.2	19.8	16.4	37.5	21.1
klassiek concert	6.3	7.0	9.9	8.1	10.9	7.2
ballet	2.9	3.6	7.8	7.5	7.6	4.7
museum	47.1	52.6	64.0	44.3	57.6	45.8
bioscoop	92.3	94.0	92.0	90.3	9.5	92.8
popconcert	29.6	29.4	48.4	37.3	45.8	43.3
dance event	35.1	33.0	42.4	33.0	42.7	39.1
jeugdmanifestatie	22.5	20.3	28.1	28.0	32.1	16.7
cohort	1998	1998	2000	1998	2001	1998
						2000
						2001
N	750	470	524	683	636	1910

Traditionele cultuur

In tabel 5.2 (op p. 47) wordt de vraag beantwoord welke effecten het vak CKV1 heeft op de cultuurparticipatie op korte en middellange termijn. In de linkerkolom worden de effecten van CKV1 op de participatie in traditionele cultuur weergegeven. De cijfers maken duidelijk dat, zoals al eerder aangetoond, het vak CKV1 op korte termijn leidt tot een verhoogde participatie in deze vormen van cultuur. Ook in het jaar na het afsluiten van het vak zeggen CKV1-leerlingen in de afgelopen twaalf maanden vaker te hebben deelgenomen aan cultuur. Dit moet geïnterpreteerd worden als een kortetermijneffect, omdat leerlingen rapporteren over hun cultuurdeelname in de afgelopen twaalf maanden, toen ze nog CKV1 hadden.

* De indexen zijn als volgt berekend: na selectie van de leerlingen tijdens de eerste ondervraging zijn percentielscores berekend. De waarden van de cultuurvariabelen zijn gehercodeerd naar de gevonden percentielscores. Vervolgens is het gemiddelde berekend.

De uitkomsten bevestigen de resultaten in Momentopnames 2000 en 2001. Leerlingen die het vak CKV1 volgen, bezoeken vaker podiumkunsten en musea dan leerlingen die het vak niet volgen.

Voor de middellangetermijneffecten wordt gekeken naar de cultuurparticipatie van degenen die het vak langer dan een jaar achter zich hebben gelaten. De tabel maakt duidelijk dat de verhoogde cultuurparticipatie van CKV1-leerlingen op middellange termijn niet beklijft. Twee jaar na het afsluiten van het vak participeren zij niet vaker in culturele activiteiten dan vóór ze het vak volgden en dan leerlingen die het vak niet hebben (gehad). CKV1 leidt dus niet tot een blijvend hogere cultuurparticipatie binnen maximaal vier jaar na het afsluiten van het vak.

De overige cijfers schetsen het beeld dat al in Momentopnames 2000 en 2001 naar voren kwam: vooral leerlingen met cultureel actieve ouders, maar ook meisjes, leerlingen van hogere niveaus van voortgezet onderwijs en leerlingen die ooit het profiel Cultuur en Maatschappij hebben gevolgd, participeren vaker in traditionele vormen van cultuur. Allochtone leerlingen verschillen niet van autochtone leerlingen. Ook dit is eerder gevonden in Momentopnames 2000 en 2001 en in Van Iperen (2003).

Populaire cultuur

In de tweede kolom van tabel 5.2 staan de effecten van het vak CKV1 op de participatie in populaire cultuur. Te zien is dat CKV1-leerlingen op korte termijn vaker naar deze vormen van cultuur gaan dan hun medeleerlingen. Dit is een resultaat dat in Momentopnames 2000 en 2001 niet is aangetroffen. Nadere analyse laat zien dat het niet alleen veroorzaakt wordt door de nieuwe lichte CKV1-leerlingen van de laatste meting in september 2002. Waarschijnlijk bieden de gecombineerde gegevens betere vergelijkingsmogelijkheden waardoor de effecten van schoolniveau en CKV1-deelname beter uit elkaar te halen zijn. Overigens zijn de verschillen tussen CKV1-leerlingen en hun schoolgenoten iets minder groot dan bij hogere cultuur.

Ook bij populaire cultuurdeelname zijn er geen middellangetermijneffecten. Degenen die het vak afgesloten hebben, vertonen geen blijvend hogere deelname aan activiteiten uit de populaire cultuur. Wat betreft de overige kenmerken blijkt dat meisjes en leerlingen uit cultureel actieve gezinnen vaker aan cultuur doen. Ook hier treden geen verschillen op tussen allochtone en autochtone jongeren. Opvallend is het effect van het niveau van voortgezet onderwijs: hoe hoger het bereikte schoolniveau, des te lager de deelname aan populaire cultuur. Deze uitkomst is eerder ook gevonden in Momentopname 2001.

Tabel 5.2

Cultuurparticipatie en deelname aan CKV1
Selectie van leerlingen die in september 2002 hebben deelgenomen aan het onderzoek. Ongestandaardiseerde regressiecoëfficiënten en T-waarden (op basis van robuuste standaardfouten)¹

	traditionele cultuur		populaire cultuur	
	b	t	b	t
geen CKV1	0		0	
CKV1 tijdens (0 – 1)	5.67	11.1	3.02	4.0
CKV1 1 jaar afgesloten (0 – 1)	4.08	5.6	.71	.3
CKV1 2 jaar afgesloten (0 – 1)	-.70	-.8	1.43	1.0
CKV1 3 jaar afgesloten (0 – 1)	.87	.7	.01	-.4
CKV1 4 jaar afgesloten (0 – 1)	.67	.3	-4.80	-1.8
meisje (0 – 1)	1.59	3.8	1.15	1.9
geboortjaar (-1 – 9, 1980=0)	.21	1.2	.00	.0
leeftijd (-1 – 9, 15=0)	.17	1.4	.24	1.5
allochtonie (0 – 1)	-.45	-.5	.79	.5
opleiding ouders (0 – 1)	3.12	3.4	-.96	-.7
cultuurparticipatie ouders (0 – 1)	36.79	20.1	27.80	12.1
vbo	0		0	
mavo (0 – 1)	1.18	1.7	-2.09	-1.7
havo (0 – 1)	2.32	3.6	-2.42	-2.1
vwo (0 – 1)	5.41	7.8	-3.59	-3.1
profiel Cultuur en Maatschappij	1.99	3.1	1.16	1.4
constante	22.27	18.1	36.48	19.1
R ²		.31		.06
N personen		1910		1910
N observaties		4945		4955

¹Gecontroleerd voor KCV tijdens, KCV afgesloten, CKV-vmbo (tijdens en afgesloten), controlevariabelen voor een geldig antwoord op de variabelen: opleiding ouders, cultuurparticipatie ouders, CKV1 afgesloten, KCV afgesloten.
Vet = t > 2.0.

5.2 De complexiteit van de bezochte cultuuruitingen

Bezoeken CKV1-leerlingen complexere films, musea, theatervoorstellingen en concerten dan hun leeftijdgenoten? Uit Momentopnames 2000 en 2001 blijkt dat CKV1-leerlingen géén complexere films en concerten bezoeken dan andere leerlingen, maar wel complexere musea. Dit laatste komt doordat leerlingen vaak in schoolverband naar het museum gaan. Net als tijdens de ondervragingen in 2000 en 2001 is de (oud-)leerlingen ook in najaar 2002 gevraagd voor vier cultuurvormen (film, museum, theater, concert) de laatst bezochte culturele activiteit te noemen. Deze zijn voorgelegd aan experts die deze culturele activiteiten beoordeeld hebben op de complexiteit. Complexiteit is gedefinieerd als de mate van

geestelijke inspanning en voorbereiding die nodig is om van het gebodene te genieten en daar de informatie uit te halen (Ganzeboom e.a. 2001). Het verzoek was de culturele activiteiten te beoordelen op een schaal van 1 tot 7:

- 1 - zeer eenvoudig cultuuraanbod, bijvoorbeeld pretparken, seksfilms, ijsshow's
- 4 - gemiddeld complex cultuuraanbod, bijvoorbeeld historische musea, politiek cabaret
- 7 - zeer complex cultuuraanbod, bijvoorbeeld avant-gardetheater, hedendaagse beeldende kunst.

In tabel 5.3 zijn per cultuurvorm enkele voorbeelden van beoordeelde titels gegeven. Voor de analyses zijn alleen de scores geselecteerd van (oud-)leerlingen die de cultuurvorm in de afgelopen twaalf maanden hebben bezocht*. Immers, gevraagd is de titel te noemen van de laatst bezochte cultuurvorm en dit kan al enige tijd terug geweest zijn.

Tabel 5.3
Voorbeelden van expertbeoordelingen van culturele activiteiten op complexiteit (meting 2002).

	lage complexiteit	gemiddelde complexiteit	hoge complexiteit
films	40 days & 40 nights (1.00) Costa (1.00) Spiderman (1.00)	Moulin Rouge (4.00) Zus & Zo (4.00)	Mulholland Drive (5.00)
musea	Sexmuseum Amsterdam (1.00) Autotron Rosmalen (1.50)	Paleis op de Dam (3.00) Afrika Museum Berg en Dal (3.2)	Teylers Museum Haarlem (5.2) Stedelijk Museum Amsterdam (5.6)
theater	Lord of the Dance (1.00) Jeans (1.00) 42nd Street (2.00)	Youp van 't Hek (3.00) Macbeth (4.00)	Antigone (5.00)
concert	K3 (1.00) Dance Valley (1.00) Britney Spears (1.50)	Rowwen Hèze (3.50) Abrahams pianoconcert (4.00) North Sea Jazz Festival (4.00)	Madams Bastion (5.00) Strijkkwartet (5.00)

Tabel 5.4 geeft voor de vier onderscheiden cultuurvormen de korte- en middellangetermijneffecten van het vak CKV1 weer. Wat betreft de effecten op korte termijn bevestigen de cijfers het beeld dat al in Momentopnames 2000 en 2001 naar voren kwam. CKV1-leerlingen bezoeken in termen van complexiteit dezelfde films, theatervoorstellingen en concerten als hun leeftijdgenoten. De enige cultuurvorm waarbij wel complexere keuzes worden gemaakt uit het aanbod is museumbezoek. CKV1-leerlingen bezoeken in de periode dat ze het vak volgen complexere musea dan andere leerlingen. In Momentopname 2001 is aangetoond dat

het bezoek in schoolverband hier de oorzaak van is. Musea worden vaak onder leiding van docenten bezocht en deze musea zijn complexer dan de musea die met ouders of met vrienden worden bezocht.

Uit de tabel wordt duidelijk dat er géén middellangetermijneffecten optreden. Dit is wellicht bij film, theater en concerten ook niet verwonderlijk, omdat hier ook tijdens het vak al geen andere keuzes werden gemaakt. Echter, ook voor musea geldt dat CKV1-leerlingen een tot vier jaar na afronding van het vak geen complexere musea meer bezoeken.

Tabel 5.4
Complexiteit van de laatst bezochte cultuuruiting en deelname aan CKV1
Selectie van leerlingen die in september 2002 hebben deelgenomen aan het onderzoek. Ongestandaardiseerde regressiecoëfficiënten en t-waarden (op basis van robuuste standaardfouten)¹

	film		museum		theater		concert	
	b	t	b	t	b	t	b	t
geen CKV1	0		0		0		0	
CKV1 tijdens (0 - 1)	.05	1.0	.28	4.6	.02	.2	.04	.5
CKV1 1 jaar afgesloten (0 - 1)	.06	1.2	.17	1.9	.02	.3	.03	.5
CKV1 2 jaar afgesloten (0 - 1)	.06	1.1	.08	.7	-.11	-1.1	.06	.7
CKV1 3 jaar afgesloten (0 - 1)	.00	.0	-.03	-.2	-.07	-.6	.03	.3
CKV1 4 jaar afgesloten (0 - 1)	-.11	-7	-.37	-1.0	.12	.6	-.41	-2.5
frequentie bezoek (1 - 5)	-.04	-2.2	-.04	-1.4	.02	.5	.12	3.5
meisje (0 - 1)	.02	.7	.08	1.4	.01	.2	-.17	-3.3
mei 2000	0		0		0		0	
sept 2000	-1.18	-18.5	.15	1.4	-.13	-1.1	0	
mei 2001	-.22	-3.5	.29	3.9	.38	3.1	.18	2.2
sept 2002	-1.06	-16.2	.17	1.9	-.27	-2.1	-.03	-.6
leeftijd (-1 - 9, 15=0)	.05	3.4	.02	.9	.02	.6	.05	2.4
allochtonie (0 - 1)	-.01	-.2	.20	1.9	.32	1.7	-.06	-.6
opleiding ouders (0 - 1)	.15	2.1	.01	.1	.13	.9	.31	3.1
cultuurparticipatie ouders (0 - 1)	.50	3.8	.47	2.6	-.07	-.3	.03	.2
vbo	0		0		0		0	
mavo (0 - 1)	.06	1.0	-.20	-1.1	.39	2.6	-.08	-1.0
havo (0 - 1)	.13	2.4	.14	1.0	.65	4.6	.05	.6
vwo (0 - 1)	.18	3.3	.25	1.8	.81	5.6	.14	1.5
profiel Cultuur en Maatschappij	-.10	-2.3	.17	2.7	-.14	-1.7	.02	.3
Constante	2.18	19.7	2.96	16.9	1.97	9.2	1.89	12.9
R ²		.22		.07		.11		.09
N observaties		3159		1621		1110		1249
N personen		1807		1186		847		974

¹Gecontroleerd voor KCV tijdens, KCV afgesloten, CKV-vmba (tijdens en afgesloten), controlevariabelen voor een geldig antwoord op de variabelen: opleiding ouders, cultuurparticipatie ouders, CKV1 afgesloten, KCV afgesloten.
Vet = t > 2.0.

* Inclusief de score minder dan een keer per jaar. Overigens maakt het voor de korte- en middellangetermijneffecten niet veel uit welke selectie hier precies wordt toegepast.

5.3 De houding tegenover kunst en cultuur

Leidt het vak CKV1 tot een positievere houding tegenover kunst en cultuur? In Momentopnames 2000 en 2001 gaven de klassikaal ondervraagde CKV1-leerlingen géén blijk van een positievere houding tegenover kunst en cultuur; de thuis ondervraagde leerlingen toonden wél een grotere waardering voor kunst en cultuur dan hun leeftijdgenoten zonder het vak CKV1.

In tabel 5.5 staan de uitspraken die aan de jongeren zijn voorgelegd met betrekking tot kunst en cultuur. Samen geven de antwoorden op de uitspraken een consistent beeld van de waardering voor kunst en cultuur. De uitspraken zijn samengevoegd (alfa = .83) en onderzocht zijn de effecten van CKV1-deelname op de waardering voor kunst en cultuur.

Tabel 5.5

Waardering voor kunst en cultuur aan de hand van tien uitspraken
Selectie van leerlingen die in september 2002 hebben deelgenomen aan het onderzoek. Percentage eens

	sept 1998	mrt 1999	mei 2000	sept 2000	mei 2001	sept 2002
Lezen zet aan tot denken.	83.2	86.2	83.0	89.3	85.1	91.9
Als ik naar de schouwburg zou gaan, zou ik me schamen daarover aan mijn vrienden te vertellen.	12.0	4.5	5.0	4.3	5.2	2.8
Ik voel me thuis bij mensen die van kunst houden.	10.8	25.4	25.2	25.8	22.6	30.0
Kunst hoort bij kakkers.	9.0	11.4	17.1	10.5	16.2	11.4
Ik bewonder mensen die klassieke muziek spelen.	34.3	57.4	42.9	49.7	41.5	54.5
Een museum is typisch iets voor oudere mensen.	27.6	17.6	22.4	18.3	26.4	18.7
Jongens die van klassieke muziek houden zijn watjes.	23.6	9.7	16.9	13.1	17.7	11.5
Theater is voor een ander soort mensen dan ik.	53.9	42.1	42.1	42.5	41.3	38.4
Klassieke muziek is net zo goed iets voor jongeren als voor ouderen.	60.9	78.0	67.2	73.1	64.8	73.0
Boeken lezen is iets voor als je oud bent.	11.2	7.1	9.2	8.7	8.7	7.0
cohort	1998	1998	2000	1998	2001	1998 2000 2001
N	750	470	524	683	636	1907

Tabel 5.6

Waardering voor kunst en cultuur
Selectie van leerlingen die in september 2002 hebben deelgenomen aan het onderzoek. Ongestandaardiseerde regressiecoëfficiënten en T-waarden (op basis van robuuste standaardfouten) 1

	waardering	
	b	t
geen CKV1	0	
CKV1 tijdens (0 - 1)	-.10	-.2
CKV1 1 jaar afgesloten (0 - 1)	.54	.7
CKV1 2 jaar afgesloten (0 - 1)	.04	.0
CKV1 3 jaar afgesloten (0 - 1)	1.58	1.4
CKV1 4 jaar afgesloten (0 - 1)	6.42	2.9
meisje (0 - 1)	9.05	15.7
geboortjaar (-1 - 9, 1980=0)	.05	.2
leeftijd (-1 - 9, 15=0)	1.84	13.9
allochtonie (0 - 1)	3.86	3.5
opleiding ouders (0 - 1)	2.81	2.2
cultuurparticipatie ouders (0 - 1)	19.09	8.7
vbo	0	
mavo (0 - 1)	3.58	3.2
havo (0 - 1)	4.00	3.7
vwo (0 - 1)	7.44	6.8
profiel Cultuur en Maatschappij	3.53	4.3
constante	36.60	20.9
R ²		.24
N personen		1910
N observaties		4952

¹Gecontroleerd voor KCV tijdens, KCV afgesloten, CKV-vmbo (tijdens en afgesloten), controlevariabelen voor een geldig antwoord op de variabelen: opleiding ouders, cultuurparticipatie ouders, CKV1 afgesloten, KCV afgesloten.

Vet = t > 2.0.

In tabel 5.6 zijn de resultaten van de analyses weergegeven. Deze laten zien dat CKV1-leerlingen niet anders dan andere jongeren denken over kunst en cultuur op het moment dat ze het vak volgen. Dit komt overeen met de resultaten uit de klassikale metingen in mei 2000 en mei 2001. Ook kort na het afsluiten van het vak zijn er geen verschillen. Echter, onder degenen die het vak drie jaar achter de rug hebben is er sprake van een iets grotere waardering voor kunst en cultuur. Het effect is weliswaar niet significant, maar het lijkt erop dat de houding in de loop der jaren iets positiever wordt. Dit beeld wordt nog versterkt door dat de groep die het vak al vier jaar geleden heeft afgerond, wel van een significant grotere waardering blijk geeft. Hierbij moet wel aangetekend worden dat dit leerlingen zijn die

CKV1 in de beginfase ervan hebben gehad en het is de vraag of dat vergelijkbaar is met het vak zoals de andere lichten CKV1-leerlingen hebben gevolgd. Toch zijn er voorzichtige aanwijzingen dat het vak CKV1 tot een positievere houding leidt op middellange termijn.

De overige effecten bevestigen de resultaten uit Momentopnames 2000 en 2001 en laten zien dat meisjes, allochtonen, (oud-)leerlingen van hogere niveaus van voortgezet onderwijs, degenen die ooit het profiel Cultuur en Maatschappij hebben gevolgd en degenen uit cultureel actieve gezinnen positiever denken over kunst en cultuur. Ook neemt de waardering toe in de leeftijd van 14 tot 24 jaar.

5.4 Kennis van kunst en cultuur

In Momentopname 2001 (Ganzeboom e.a. 2002) is beschreven in hoeverre CKV1 een effect heeft op de kennis van kunst en cultuur van leerlingen op de korte termijn. Een kennistest over een breed scala van culturele uitingen is voor de eerste maal gebruikt in de vragenlijst van mei 2001. De gemeten kennis is in verband gebracht met de CKV1-ervaringen van de leerlingen en hun sociale achtergrond. CKV1-ers bleken meer kennis te hebben dan de controlegroepen en dit was slechts voor een beperkt deel toe te schrijven aan de hogere opleidingsniveaus van de CKV1-ers.

Bij de laatste meting (september 2002) is de kennistest wederom voorgelegd aan de jongeren. Al eerder bleek dat de vragen eigenlijk net iets te gemakkelijk waren. Toch zijn ook nu weer precies dezelfde vragen gesteld om de gegevens zo vergelijkbaar mogelijk te houden. De multiple-choicevragen en de verdeling van de antwoorden zijn weergegeven in tabel 5.7.

Tabel 5.7

Vragen en antwoorden kennistest
 Selectie van leerlingen die in september 2002 hebben deelgenomen aan het onderzoek. Antwoorden in procenten, meetmomenten 2001 en 2002

		mei 2001	sept 2002
In welke muziekstijl wordt <i>scratchen</i> veel toegepast?	1 house	21.2	21.8
	2 hiphop	54.9	64.9
	3 rock	2.4	1.4
	4 weet niet	21.5	11.8
Wie schreef de opera <i>Die Zauberflöte</i> ?	1 Beethoven	10.2	9.6
	2 Bizet	10.5	6.4
	3 Mozart	28.8	33.8
	4 weet niet	50.5	50.0
Wie maakte het schilderij <i>De Schreeuw</i> ?	1 Pablo Picasso	6.1	8.8
	2 Karel Appel	26.4	20.8
	3 Edvard Munch	17.3	23.7
	4 weet niet	50.2	46.7

De film <i>Titanic</i> is een typisch voorbeeld van:	1 horror	.5	.2
	2 romantisch drama	98.3	99.5
	3 western	.3	
	4 weet niet	1.0	.3
Welke Utrechtse architect staat bekend om hetgebruik van de kleuren rood, blauw, geel, wit en zwart?	1 Rem Koolhaas	4.3	3.8
	2 Gerrit Rietveld	41.9	55.4
	3 Berlage	3.8	3.6
	4 weet niet	50.0	37.2
Waardoor liet de kunstenaar Edgar Degas zich inspireren?	1 balletdanseressen	11.3	15.6
	2 landschappen	11.2	9.3
	3 bloemstukken	7.5	4.6
	4 weet niet	70.0	70.4
Wat is een eenakter?	1 toneel door een speler	24.4	19.2
	2 toneel met een bedrijf	17.6	38.0
	3 muziek door een musicus	4.8	1.8
	4 weet niet	53.2	41.0
Wat is een flashback in een film?	1 een blik vooruit in de toekomst	1.0	.2
	2 een blik terug in het verleden	94.6	98.8
	3 een laag camerastandpunt	1.3	.3
	4 weet niet	3.2	.7
Wie is de schilder van <i>De Nachtwacht</i> ?	1 Pieter Breughel	.8	.5
	2 Johannes Vermeer	1.8	1.9
	3 Rembrandt van Rijn	91.5	94.1
	4 weet niet	5.9	3.6
Van wie is het nummer <i>Stan</i> ?	1 Robbie Williams	.2	.7
	2 Eminem	94.9	91.3
	3 Madonna	1.3	.8
	4 weet niet	3.7	7.2
Hoe noemen we bij toneel een wonderlijke ontknoping van het plot?	1 deus ex machina	19.2	28.6
	2 rei	12.8	14.1
	3 monoloog	6.4	3.8
	4 weet niet	61.7	53.4
Wat is <i>crescendo</i> in een muziekstuk?	1 een plotselinge harde klank	7.1	7.3
	2 de klanksterkte neemt langzaam toe	41.8	46.2
	3 de klanksterkte neemt langzaam af	6.4	6.3
	4 weet niet	61.7	40.2
Welk instrument wordt in de r&b nauwelijks gebruikt?	1 drum	13.7	13.3
	2 bass	5.1	4.2
	3 cello	70.6	73.4
	4 weet niet	10.5	9.2
Wie van de drie is <i>géén</i> cabaretier?	1 Hans Teeuwen	2.9	1.4
	2 Theo Maassen	4.8	3.1
	3 Theo van Gogh	72.3	84.9
	4 weet niet	20.0	10.5
Wie schreef de boeken <i>Kroniek van een aangekondigde dood</i> en <i>Over de liefde en andere duivels</i> ?	1 Isabel Allende	6.6	7.6
	2 Gabriel Garcia Marquez	5.6	6.9
	3 Mario Vargas Llosa	4.3	2.7
	4 weet niet	83.4	82.8
N		636	1910

De gemiddelde score van de ondervraagde leerlingen is 55 procent. Er is een groot verschil tussen de vragen over de traditionele en de populaire cultuur. De gemiddelde score op traditionele cultuur is 36 procent tegenover 84 procent op populaire cultuur. In de analyse zullen we de kennisquiz in zijn geheel analyseren, maar we moeten daarbij opmerken dat eventuele verschillen tussen leerlingen vooral worden bepaald door de vragen over traditionele cultuur en niet door die over populaire cultuur. De items van de kennisquiz hebben samen een redelijke betrouwbaarheid (alfa = .69). In de analyse zijn alleen die leerlingen opgenomen die op tien of meer vragen van de kennisquiz hebben geantwoord.

Tabel 5.8

Kennis van kunst en cultuur

Culturele kennis is alleen gevraagd in mei 2001 en september 2002. Selectie van leerlingen die in september 2002 hebben deelgenomen aan het onderzoek. Ongestandaardiseerde regressiecoëfficiënten en T-waarden (op basis van robuuste standaardfouten) ¹

kennis		
	b	t
geen CKV1	0	
CKV1 tijdens (0 – 1)	3.31	3.7
CKV1 1 jaar afgesloten (0 – 1)	1.32	1.4
CKV1 2 jaar afgesloten (0 – 1)	2.05	1.9
CKV1 3 jaar afgesloten (0 – 1)	-.84	-.6
CKV1 na 4 jaar (0 – 1)	1.67	.5
meisje (0 – 1)	.02	.0
geboortjaar (-1 – 9, 80=0)	1.58	3.2
leeftijd (-1 – 9, 15=0)	2.89	8.3
allochtonie (0 – 1)	-8.94	-6.0
opleiding ouders (0 – 1)	5.11	3.5
cultuurparticipatie ouders (0 – 1)	16.96	6.8
vbo	0	
mavo (0 – 1)	5.94	4.5
havo (0 – 1)	6.70	5.5
vwo (0 – 1)	12.83	10.1
profiel Cultuur en Maatschappij	5.37	5.7
constante	17.66	4.9
R ²		.27
N personen		1889
N observaties		2510

¹Gecontroleerd voor KCV tijdens, KCV afgesloten, CKV-vmbo (tijdens en afgesloten), controlevariabelen voor een geldig antwoord op de variabelen: opleiding ouders, cultuurparticipatie ouders, CKV1 afgesloten, KCV afgesloten.

Vet = $t > 2.0$.

Tabel 5.8 laat zien dat leerlingen die het vak CKV1 volgen meer vragen van de kennisquiz goed beantwoorden dan hun leeftijdgenoten. Na afsluiting van CKV1 zijn er echter geen (significante) verschillen in kennisniveau meer tussen leerlingen die wel en geen CKV1 hebben gehad.

Verder komt uit de tabel naar voren dat leeftijd een sterk effect heeft op de kennis: hoe ouder je wordt des te meer kennis je verzamelt op het gebied van kunst en cultuur. Ook geldt dat naarmate het bereikte niveau van voortgezet onderwijs hoger is, het kennisniveau toeneemt. Jongeren met cultureel actieve ouders maken de kennisquiz beter. Allochtone leerlingen beantwoorden minder vragen goed dan de autochtone leerlingen, ook als we controleren voor het opleidingsniveau. De kennisquiz was wellicht te westers georiënteerd.

5.5 Actieve cultuurparticipatie

In september 2002 is de leerlingen (voor het eerst) gevraagd naar de tijdsbesteding aan creatieve hobby's op het gebied van beeldende kunst, podiumkunsten en literatuur (zie tabel 5.9). Gezien het geringe aandeel van de praktische activiteiten (domein C) bij CKV1 zijn er redelijkerwijs geen verschillen te verwachten in de deelname aan amateurkunst tussen CKV1-leerlingen en leerlingen die geen CKV1 hebben gehad. Deze verschillen blijken inderdaad niet op te treden (tabel 5.10 op p. 56). Voor zover er verschillen zijn onder de jongeren, zijn deze niet het gevolg van deelname aan het vak CKV1*. Wel is te zien dat meisjes en allochtone jongeren actievere amateurkunstenaars zijn. De verschillen tussen jongens en meisjes werden ook al in eerdere onderzoeken naar amateurkunst aangetroffen (o.a. Van Beek & Knulst 1991). Verder blijken de actieve beoefenaars ook hier afkomstig te zijn uit cultureel actieve gezinnen.

Tabel 5.9

Actieve deelname aan kunstzinnige activiteiten (meting sept 2002)

Percentage dat kunstzinnige activiteit wel eens beoefent

tekenen, schilderen, grafisch werk	41.7
beeldhouwen, boetseren, pottenbakken, sieraden maken	10.6
werken met textiel (textiele werkvormen)	9.5
fotografie, film, video	35.1
toneel, mime	9.3
volksdans, ballet	7.3
zingen	36.6
bespelen van een muziekinstrument	25.0
proza, poëzie, voordracht	11.9
minimale N	1890

* De index voor beoefening van amateurkunst is berekend als het gemiddelde van percentielscores van de afzonderlijke items.

Tabel 5.10

Actieve cultuurparticipatie buiten school- of werktijd (meting september 2002)
 Selectie van leerlingen die in september 2002 hebben deelgenomen aan het onderzoek. Ongestandaardiseerde regressiecoëfficiënten en t-waarden (op basis van robuuste standaardfouten) ¹

actieve participatie		
	b	t
geen CKV1	0	
CKV1 tijdens (0 – 1)	2.34	.8
CKV1 1 jaar afgesloten (0 – 1)	1.19	.5
CKV1 2 jaar afgesloten (0 – 1)	-.80	-.4
CKV1 3 jaar afgesloten (0 – 1)	-.78	-.3
CKV1 4 jaar afgesloten (0 – 1)	-.53	-.1
meisje (0 – 1)	12.56	9.6
leeftijd (-1 – 9, 15=0)	-.47	-.8
allochtonie (0 – 1)	5.91	2.1
opleiding ouders (0 – 1)	6.62	2.3
cultuurparticipatie ouders (0 – 1)	29.38	5.8
vbo	0	
mavo (0 – 1)	3.14	1.2
havo (0 – 1)	.08	.0
vwo (0 – 1)	.60	.2
profiel Cultuur en Maatschappij	10.01	5.3
constante	23.31	6.1
R ²		.121
N personen		1896
N observaties		1896

¹Gecontroleerd voor KCV tijdens, KCV afgesloten, CKV-vmbo (tijdens en afgesloten), controlevariabelen voor een geldig antwoord op de variabelen: opleiding ouders, cultuurparticipatie ouders, CKV1 afgesloten, KCV afgesloten.
 Vet = t > 2.0.

5.6 Korte- en middellangetermijneffecten: conclusies en discussie

Een van de uitgangspunten van het vak CKV1 is leerlingen in contact brengen met kunst en cultuur. De bedoeling is dat leerlingen een gemotiveerde keuze leren maken uit het aanbod aan kunst en cultuur. CKV1 zou jongeren in staat moeten stellen kennis te maken met activiteiten in verschillende kunst disciplines, ook van de complexere cultuuruitingen.

Uit de resultaten in dit hoofdstuk – en ook uit Momentopnames 2000 en 2001 – blijkt dat jongeren door CKV1 inderdaad in contact komen met uiteenlopende kunst disciplines.

CKV1-leerlingen gaan vaker naar toneel, cabaret, musea en klassieke concerten dan jongeren die het vak niet hebben. CKV1 geeft dus duidelijk een impuls aan het cultureel gedrag.

Jongeren die hier vanuit het ouderlijk huis niet mee contact waren gekomen, komen via

CKV1 in aanraking met serieuze cultuur. Wat betreft de complexiteit van de bezochte cultuuruitingen is er alleen bij museumbezoek een verschil tussen CKV1-leerlingen en hun leeftijdgenoten. CKV1-leerlingen bezoeken complexere musea in de periode dat ze het vak volgen. Dit laatste komt doordat leerlingen vaak in schoolverband naar het museum gaan. Na afronding van het vak is er geen verschil meer tussen jongeren die CKV1 hebben gehad en anderen. De door CKV1-leerlingen bezochte theatervoorstellingen en concerten zijn even complex als die waar andere jongeren naar toe gaan en dit blijft zo, ook wanneer CKV1-leerlingen het vak afgesloten hebben.

CKV1-leerlingen komen door het vak ook in contact met vormen van populaire cultuur, vooral films. CKV1-leerlingen bezoeken slechts iets vaker films dan niet-CKV1-leerlingen, maar ze bezoeken geen complexere films. Juist wat betreft de culturele activiteit waar al een relatief grote deelname onder jongeren wordt gevonden, slaagt CKV1 er dus niet in jongeren in contact te brengen met complexere cultuuruitingen.

Deelname aan CKV1 leidt niet onmiddellijk tot een positievere houding tegenover kunst en cultuur. Leerlingen die CKV1 volgen, denken niet positiever over kunst en cultuur dan leerlingen die het vak niet hebben en dit verandert niet in de eerste jaren na het afsluiten van het vak. Pas vanaf het derde jaar na afronding van CKV1 zijn er voorzichtige aanwijzingen dat (oud-)leerlingen die het vak hebben gevolgd kunst en cultuur iets meer waarderen. CKV1-leerlingen weten meer over kunst en cultuur dan leerlingen die het vak niet volgen. Leerlingen die het vak hebben afgerond, geven er echter geen blijk van over meer culturele kennis te beschikken. Ten slotte heeft deelname aan CKV1 geen effecten op de beoefening van amateurkunst.

Al met al kon het onderzoek wel kortetermijneffecten van CKV1 op cultuurdeelname aantonen, maar geen middellangetermijneffecten. De verhoogde deelname aan traditionele cultuur tijdens het vak leidt niet tot een blijvend verhoogde cultuurparticipatie op middellange termijn, dat wil zeggen in de periode van een tot vier jaar na afsluiten van het vak. In eerder onderzoek zijn wel effecten van kunsteducatie in het onderwijs op de latere cultuurparticipatie vastgesteld. Ranshuysen & Ganzeboom (1993) vonden effecten van de Kunstkijkuren en Muziekluisterlessen (een serie van tien museumlessen en lessen in het beluisteren van (klassieke) muziek in het basisonderwijs) op het latere museum- en concertbezoek. Nagel e.a. (1996) vonden effecten van kunstzinnige eindexamenvakken in het voortgezet onderwijs op het latere museum- en concertbezoek. In beide onderzoeken ging het om effecten op een termijn van vijf jaar of (veel) meer. Het is opmerkelijk dat in deze eerdere onderzoeken wel significante effecten van kunsteducatie op de latere cultuurparticipatie zijn vastgesteld, terwijl deze (vooralsnog) niet aangetoond kunnen worden bij het vak CKV1.

Het is op dit moment niet mogelijk een sluitende verklaring te geven voor het uitblijven van middellangetermijneffecten van CKV1. Mogelijke verklaringen kunnen enerzijds gezocht

worden in de onderzoeksaanpak en anderzijds in het vak zelf. In het eerste geval gaat het om het tijdstip en de manier waarop de effecten worden gemeten. In het tweede geval gaat het om de inhoud en de didactische aanpak van het vak, de omvang van het vak en de leeftijd van de leerlingen. In hoofdstuk 6 worden kenmerken van het vak CKV1 bediscussieerd die mogelijk in relatie staan tot het uitblijven van middellangetermijneffecten op cultuurdeelname. Ook de vraag of verhoogde cultuurdeelname een doelstelling van CKV1 is of zou moeten zijn, wordt daar besproken. In dit hoofdstuk beperken we ons tot kanttekeningen bij de onderzoeksaanpak.

Tijdstip van meting

In de eerste plaats moet worden bedacht dat de eerdergenoemde onderzoeken naar effecten van kunsteducatie een onderzoeksgroep betreffen bij wie de effecten gemeten zijn op een leeftijd tussen 18 en 40 jaar, een veel langere termijn dan in het CKV1-Volgproject. De jongeren bij wie hier de effecten worden gemeten, zijn hooguit 24 jaar. De effecten worden bij de meeste deelnemers (en niet-deelnemers) aan CKV1 gemeten op een moment dat ze het vak net een of twee jaar hebben afgesloten. De effecten hebben dus nauwelijks de kans gehad om zich uit te kristalliseren. Daar tegenover staat dat er in het onderzoek naar de eerdere kunsteducatieprogramma's geen aanwijzingen zijn dat een verhoogde deelname aan cultuur als gevolg van kunsteducatie zich pas na verloop van tijd voordoet. Bij de effecten van de kunstzinnige examenvakken zijn er juist aanwijzingen dat de effecten er vooral zijn vlak na deelname aan de kunstvakken en daarna afnemen en uiteindelijk na verloop van tijd zelfs verdwijnen (Nagel 2004).

Meting van cultuurparticipatie

Sommigen zullen het ontbreken van middellangetermijneffecten wijten aan de gekozen meting van cultuurparticipatie. De vragen naar cultuurdeelname zijn wat betreft soort deelname gedeeltelijk en wat betreft frequentie volledig vergelijkbaar met de vragen van het Aanvullend Voorzieningengebruik Onderzoek (AVO) van het Sociaal en Cultureel Planbureau. De AVO-vragen zijn wel bekritiseerd als gedateerd (er wordt bijvoorbeeld over ballet gesproken en niet over dans) en beperkt tot de formele cultuur. In de Richtlijn Cultuurparticipatie Onderzoek (RCO) (Rijpma & Roques 2001) wordt daarom een uitgebreidere en geactualiseerder versie van deelname aan formele cultuur voorgesteld (onder andere met 'concert popmuziek/wereldmuziek' en 'dance/houseparty') en is een blok vragen naar deelname aan informele cultuur toegevoegd. Het gaat daarbij om feesten met optredens van muzikanten, dansers, cabaretiers, dj's en vj's in buurthuis, zalencentrum, café, moskee, huiselijke kring en dergelijke.

In dit onderzoek is dus niet gevraagd naar de volle breedte van mogelijke informele culturele activiteiten. Echter, de AVO-vragen sluiten geenszins de deelname aan informele cultuur uit, juist omdat deze voor het merendeel betrekking hebben op activiteiten (bezoek aan toneelvoorstellingen, cabaret, klassiek concert). Dit zou pas het geval zijn wanneer gevraagd zou worden naar schouwburg of concertzaal. Overigens zijn de AVO-vragen in dit onderzoek uitgebreid met twee items over jongerencultuur (bezoek aan evenementen met dj en vj of dance party en manifestaties speciaal voor jongeren), hetgeen in lijn is met de RCO. Daarbij bevat het CKV1-onderzoek, naast de op het AVO gebaseerde vragen, ook zeer specifieke vragen over de laatstbezochte film, museum, voorstelling en concert, over de houding tegenover kunst en cultuur, over de hoeveelheid culturele kennis en over de tijdsbesteding aan creatieve hobby's op het gebied van beeldende kunst, podiumkunsten en literatuur. Al met al gaat het om een zeer breed spectrum van deelname aan culturele activiteiten.

Een kanttekening is wel dat niet is gevraagd naar cultuurdeelname via de media. Laermans (2002) onderscheidt in navolging van Knulst verschillende soorten kunstpubliek, die verschillen in de intensiteit van deelname. Naast een kernpubliek van professionals, een grotere groep regelmatige deelnemers en de meerderheid van incidentele deelnemers is er de groep die gedeeltelijk of vrijwel uitsluitend indirect – dat wil zeggen via de media – aan de kunsten deelneemt. 'Wie structureel is aangesloten op de informatie over kunst, is ook een participant, en dat los van de feitelijke aanwezigheid in museum, kunsthuis, theater- of concertzaal. Deze afstandelijke belangstelling voor kunst overtreft allicht de fysieke aanwezigheid bij kunstevenementen. Dat is een voor het cultuurbeleid en het participatiedebat cruciale vaststelling: ze hypothekeert de gangbare fixatie op het aantal fysiek aanwezige participanten.' (pagina 7). Een argument om de indirecte deelname via de media niet in het onderzoek op te nemen kan zijn dat het volgens de meeste betrokkenen bij CKV1 juist gaat om het bezoek aan live optredens of het bekijken van echte tentoonstellingen, monumenten en dergelijke en dat deelname aan culturele activiteiten via de media zoveel mogelijk wordt beperkt of verboden. Toch kan niet worden uitgesloten dat CKV1 wel een middellangetermijneffect op cultuurdeelname via de media heeft.

6 Discussie

Als een nieuw en verplicht kunstvak dat bovendien kan worden gezien als representatief voor de Studiehuis-gedachte, heeft CKV1 in de eerste jaren na de invoering veel discussie opgeroepen en veel publiciteit gekregen. In de ministeriële plannen voor de herziening van de Tweede Fase voor havo en vwo (die in 2007 moet ingaan) is CKV1 als verplicht vak voor alle leerlingen gehandhaafd. Wel gaat het aantal studielasturen CKV1 bij het vwo terug van 200 naar 160. Bij de havo blijft het 120 studielasturen. Dat het vak CKV1 voor de naaste toekomst is zeker gesteld, betekent niet dat de discussie over de inhoud en de aanpak van het vak ten einde is. Op basis van de onderzoeksresultaten, waarvan de belangrijkste zijn samengevat in hoofdstuk 1, volgt hier een bijdrage aan die discussie. Niet alle aspecten komen aan de orde, maar wel een aantal kwesties die voor de uitvoering van CKV1 en het beleid met betrekking tot het vak relevant worden geacht. Allereerst wordt ingegaan op enkele organisatorische kwesties van het vak (zoals de taakuren voor de docenten) en op onderwijsinhoudelijke zaken als de didactische aanpak, het gebruik van methoden en de manier van verslaglegging van culturele activiteiten. Een terugkerend discussiepunt is de vrijheid van de leerling om culturele activiteiten te kiezen versus de wens om leerlingen in aanraking te brengen met de culturele canon. De werking van de CKV-bonnen wordt aan de orde gesteld en ten slotte volgt een discussie over een belangrijk aandachtspunt van het onderzoek, namelijk het effect van CKV1 op de cultuurdeelname van de leerlingen.

Het onderzoek heeft wel kortetermijneffecten maar geen middellangetermijneffecten op cultuurdeelname kunnen aantonen. Kunnen de besproken inhoudelijke kenmerken van het vak (zoals de didactische aanpak of de keuzevrijheid van leerlingen) dit resultaat mogelijk verklaren? Het hoofdstuk wordt afgesloten met discussie over de vraag of verhoging van cultuurdeelname inderdaad een bedoeld en gewenst effect van CKV1 is.

6.1 Organisatorische kwesties

'Om het ideaal van CKV1 te benaderen moet een school veel logistieke en organisatorische problemen overwinnen,' staat in de inleidingen van de Momentopnames 2000 en 2001. Docenten en coördinatoren zijn hierover ondervraagd en in de loop van de jaren zijn de klachten van docenten over organisatorische kwesties en voorwaarden van het vak CKV1 verminderd. Bepaalde problemen zijn echter gebleven. Er wordt vooral nog geklaagd over het gebrek aan taakuren voor docenten/mentoren en coördinatoren in relatie tot de werklast van CKV1. Uit Momentopname 2001 bleek dat er aanzienlijke verschillen tussen scholen bestaan in de honorering in taakuren. De SLO adviseerde in 1998 over het aantal benodigde uren voor een kunstcoördinator, maar een aanzienlijk percentage (37 procent) van de ondervraagden bleef daaronder. Overwogen kan worden om een duidelijker advies-

tabel op te stellen met het minimumaantal uren dat nodig is voor taken als kunstcoördinatie en als mentor.

Omdat de verschillende kunstdisciplines (inclusief literatuur) die in CKV1 aan de orde zijn verschillende specifieke deskundigheden vereisen, heeft de zogeheten vakontwikkelgroep Culturele en Kunstzinnige Vorming bij het schrijven van het examenprogramma CKV1 (1995) het ideaal geformuleerd van een interdisciplinair team van docenten dat het vak zou geven. Zo'n docententeam voor CKV1 wordt zeker niet op alle scholen gerealiseerd. Waarschijnlijk om pragmatische redenen zijn teams beperkt in omvang (een of twee docenten) of eenzijdig samengesteld met alleen taaldocenten of alleen kunstdocenten. En ongeacht de samenstelling van het team hebben de meeste leerlingen in de lespraktijk te maken met maar één CKV1-docent. Gevraagd naar hun deskundigheid in de kunstdisciplines antwoorden CKV1-docenten dat vooral deskundigheid bij dans ontbreekt. Ook bij drama, cultureel erfgoed en film acht maar een kwart tot een derde van de docenten zich deskundig. CKV1 zou – gezien het ideaal van verschillende deskundigheden – gediend zijn bij meer bij- en scholingsmogelijkheden voor docenten en beter gebruik van externe deskundigheid.

6.2 Onderwijsinhouden en didactische aanpak

Voor de bedenkers van CKV1 staat het handelingskarakter van het vak voorop: leerlingen moeten ervaren wat kunst en cultuur is. In onderwijspedagogische termen wordt gesproken over ontwikkeling van een objectivistische visie naar een constructivistische visie op onderwijs en didactiek (Boekaerts & Simons 1995). Docenten geven niet meer het traditionele kennisgerichte onderwijs, maar richten zich op het aanleren van vaardigheden en competenties. Leerlingen moeten relevante, authentieke en realistische problemen ervaren, zodat tijdens het oplossen hiervan verschillende vaardigheden toegepast en aangeleerd kunnen worden. Deze ontwikkeling is in verschillende vakgebieden en in verscheidene Europese landen te zien.

Door deze aanpak bestaat het gevaar dat de hoeveelheid kennis over kunst en cultuur in de samenleving vermindert. In de media zijn geregeld klachten te horen dat de jongeren van nu steeds minder weten: 'Ze leren meer, maar weten minder.' De kennis van leerlingen zou te zeer versnipperd raken. Er valt heel wat af te dingen op de bevinding dat het kennisniveau van de samenleving gedaald zou zijn (Vermeulen 2003). Hoewel in dit onderzoek niet is aangetoond dat de kennis over kunst en cultuur beklijft op de middellange termijn, scoren CKV1-leerlingen op korte termijn wel degelijk beter op een kennisquiz dan de leerlingen zonder CKV1.

De vraag is nu welke didactische aanpak CKV1-docenten het meest gebruiken: het nieuwe ervaringsgerichte onderwijs of de traditionele kennisgerichte doceerstijl. Bij eerdere

metingen hebben docenten stellingen ingevuld over hun visie op CKV1, in hoeverre dit vak ervaringsgericht dan wel kennisgericht zou moeten zijn. Docenten onderschreven in hoge mate dat CKV1 een ervaringsgericht vak zou moeten zijn. In deze eindrapportage zeggen ook de leerlingen zelf over hun CKV1-docenten dat zij in hoge mate ervaringsgericht les geven. In dit opzicht lijkt het ideaal van CKV1 dus gehaald.

De meeste CKV1-docenten doceerden al een kunstvak of een taal. Sinds de jaren vijftig en zestig worden de kunstvakken meer dan de taalvakken vanuit de belevingswereld van de leerlingen onderwezen. Dit zou kunnen leiden tot een verschil in aanpak tussen docenten. Vooral nog is zo'n verschil tussen kunst- en taal docenten nog niet waargenomen.

Schoolboeken

Een nieuw schoolvak betekent voor educatieve uitgeverijen ontwikkeling van nieuwe lesmethoden en leerboeken. Maar de bedenkers van CKV1 wilden nu juist graag dat het vak niet bedolven zou worden onder methoden en leerboeken. CKV1 moest zich kunnen aanpassen aan de actualiteit en aan de visie van de school, docenten en leerlingen. In het begin vonden veel docenten het wel een veilig idee terug te kunnen vallen op een leerboek of een lesmethode. Maar de schoolboeken bevatten kennis over kunstgeschiedenis, de belangrijkste begrippen en stromingen. In toenemende mate laten docenten en leerlingen de boeken voor wat ze zijn; ze gebruiken ze alleen nog als naslagwerk.

Weerstand

Het schrijven van verslagen over de culturele activiteiten roept bij veel leerlingen weerstanden op. Ook een aantal deskundigen heeft hier bezwaren tegen. Van Bakelen (2000) spreekt over 'verslagenritus' als ziekte van CKV1 en van de Tweede Fase in het algemeen en pleit voor zeer beperkte aantallen schriftelijke verslagen. Bij de verwerking van de andere, niet schriftelijk verslagen, activiteiten zouden dan vooral praktische of 'productieve' activiteiten kunnen worden gebruikt. Blijkens Momentopname 2001 zoeken steeds meer CKV-docenten het in die richting. Dat sluit ook aan bij de wens van een deel van de docenten (vooral kunst docenten) om het aandeel van de praktische activiteiten te vergroten. Een bijkomend argument daarbij is dat niet alles wat je aan kunst beleeft in woorden is uit te drukken.

Er zijn goede argumenten om het aandeel van de praktische activiteiten in CKV1 uit te breiden. De meest wenselijke inrichting van een kunstvak is vaak omschreven als een curriculum waarbij de eigen productieve activiteiten van leerlingen de kern vormen van waaruit kunst beschouwelijke en kunsthistorische thema's worden bestudeerd en de kunstwerken en voorstellingen van professionele kunstenaars worden bekeken en beleefd. Maar er zijn ook

bezwaren tegen het gebruik van praktische kunstzinnige activiteiten als alternatieve verslagvorm. Een dans, een toneelscène, een lied of een tekening als praktische verwerking heeft ook weer interpretatie nodig om na te gaan wat de leerling ermee bedoelt. Het probleem wordt verschoven: het gaat immers niet om een kunstzinnige uiting, want de leerling wordt bij CKV1 niet op artistieke prestaties beoordeeld. Het gaat om een communiceerbare en bespreekbare verwerking en reflectie. Dan is toch een verbaal verslag (mondeling of schriftelijk) het duidelijkst. Een ander bezwaar tegen kunstzinnige verwerking ter vervanging van een verslag is dat het afbreuk doet aan de levendigheid van problemen die leerlingen moeten oplossen. Deze praktische opdrachten vormen geen reëel professioneel probleem, maar een dat alleen in de schoolse context is gecreëerd en dient te worden opgelost. Wie een verslag van een tentoonstelling wil lezen, zal niet tevreden zijn met een dansje van de kunstcriticus naar aanleiding van het tentoongestelde. Tegenwerking kan zijn dat het streven van CKV1 niet is dat leerlingen goede kunstkritieken leren schrijven. Het gaat om het beleven van kunst nu en later. Daarmee blijft onduidelijk welk vakgebied en welk mogelijk streefniveau het betreft. Een beperkt aantal mondelinge of schriftelijke verslagen, die aan duidelijke eisen voldoen, is te prefereren boven een reeks kunstzinnige verwerkingen met een onduidelijke status.

6.3 CKV1 en de culturele canon

Onder het kopje Citizen Kanon berichtte de *Süddeutsche Zeitung* van 18 juli 2003 dat een commissie van experts een lijst van 35 films heeft opgesteld die dient als basis voor het filmcurriculum voor het Duitse onderwijs. Het artikel bekritiseert de lijst, omdat bij de keuze een politiek correcte inhoud klaarblijkelijk prevaleerde boven de vorm van de film. De auteur voegt daaraan toe dat de kracht en het bestaansrecht van een canon juist is dat hij discussie en tegenreacties oproept en daarmee bepaalde waardeoordelen expliciet maakt. Ook in Nederland wordt regelmatig over de wenselijkheid van een culturele canon gediscussieerd, soms ook in relatie tot het onderwijs. Noorda (2000) wees op het volgens hem typisch Nederlandse verschijnsel dat enerzijds wordt geklaagd over lacunes in de algemene ontwikkeling en de beperkte culturele interesse van studenten, maar anderzijds dat op dit gebied geen expliciete eisen worden gesteld. Enkele auteurs pleiten voor expliciete eisen. Kempers (2000) stelt dat we bij de uitwerking van nieuwe vakken als culturele en kunstzinnige vorming niet zonder een richtsnoer van de culturele canon kunnen. En De Haan en Knulst (2000) zijn van mening dat het succes van het beleid ten aanzien van culturele vorming in het voortgezet onderwijs zal afhangen van de vraag 'of de verantwoordelijken voor het curriculum enige consensus weten te bereiken over een canon en een consistent cultuurcorpus. Men kan immers niet in het midden laten hoe en waar waardevolle cultuur te

vinden is en waarom juist die, en niet al het andere, de moeite van een nadere kennismaking waard is. Het cultuurrelativisme van de huidige periode zal men daarbij moeten weten te overstijgen.' (ibidem)

In het examenprogramma van CKV1 wordt volstaan met de aanduiding dat de door leerlingen te bezoeken culturele activiteiten van 'algemeen erkende kwaliteit' dienen te zijn. In de praktijk van CKV1 nemen de meeste scholen niet een culturele canon als uitgangspunt voor de te kiezen activiteiten. Slechts bij ongeveer 15 procent van de scholen bepaalt de docent grotendeels de te bezoeken culturele activiteiten of kunnen leerlingen alleen uit een voorselectie van de school kiezen. Gevraagd naar de mening over stellingen als: *Sommige literaire werken zouden verplichte kost moeten zijn en: Bepaalde toneelstukken zou iedere leerling gezien moeten hebben*, blijkt dat ongeveer een kwart van de docenten het hier zonder meer mee eens is. Docenten willen in het algemeen hun leerlingen geen grote beperkingen in keuze opleggen. Een beperkte lijst van activiteiten heeft ook praktische bezwaren. Het is de bedoeling dat leerlingen live activiteiten bezoeken en dat is afhankelijk van het culturele aanbod in de omgeving van de school in een bepaalde periode. In de meeste gevallen hebben leerlingen zelf dus een aanzienlijke keuzevrijheid, maar worden de keuzes wel met de docent overlegd. Uit het onderzoek komt naar voren dat scholen en docenten vervolgens bij het al of niet toestaan van CKV1-activiteiten het criterium algemeen erkende kwaliteit uiteenlopend interpreteren. Vooral bij film zijn grote verschillen te zien.

De grote keuzevrijheid voor leerlingen betekent niet per se cultuurrelativisme. Belangrijk is dat keuzes en voorkeuren beargumenteerd worden. In de onderhandelingen over het al of niet toestaan van culturele activiteiten en de discussies naar aanleiding van verslagen en presentaties zal, als het goed is, een debat ontstaan over de kwaliteit van kunst.

6.4 CKV-bonnen

Het verstrekken van cultuurbonnen aan scholen en leerlingen was een geheel nieuw verschijnsel dat met CKV1 zijn intrede deed. Alleen in de beginjaren leverde het systeem van CKV-bonnen enkele administratieve en organisatorische problemen op, onder andere doordat leerlingen de bonnen niet overal konden inleveren. Nu zijn scholen en docenten tevreden met de bonnen en zij vinden de financiële bijdrage van groot belang. (Dat geldt ook voor de bonnen voor leerlingen in de basisvorming.) De bonnen zijn bedoeld als tegemoetkoming en dekken niet alle kosten van de deelname aan culturele activiteiten. Volgens docenten zijn de kosten voor de CKV1-leerlingen in de praktijk hoger dan het bonnenbedrag van bijna 23 euro. Voor havo-leerlingen, die aan zes activiteiten deelnemen (inclusief de reiskosten), zijn de kosten naar schatting het dubbele van het bonnenbedrag en voor vwo-leerlingen, die aan tien activiteiten deelnemen, 63 euro. Het blijkt dat de meeste leerlingen

de oorspronkelijk verplichte aantallen activiteiten ook werkelijk bezoeken, hoewel tijdelijk een lager aantal is toegestaan. Toch blijkt merkwaardig genoeg – uit zowel de CJP-gegevens als deze onderzoeken – dat niet het volledig uitgezette bedrag aan bonnen wordt besteed. De laatste jaren ligt het bestedingspercentage rond de 60 procent. Hoe dat komt is niet duidelijk. Sommige scholen zijn misschien laks bij het verstrekken van bonnen of bij de besteding van het collectieve deel van de bonnen. Waarschijnlijker is dat individuele leerlingen de aan hen verstrekte bonnen 'vergeten'. Pogingen om het bestedingspercentage op te voeren moeten dan ook worden geïntensiveerd.

Bijna de helft van het bestede bonnenbedrag van CKV1-leerlingen gaat naar filmbezoek, terwijl filmbezoeken ongeveer een kwart van de culturele CKV1-activiteiten uitmaken. Bovendien gaan CKV1-leerlingen slechts iets vaker naar films dan leerlingen die dat vak niet volgen. De vraag is of deze scheve verdeling kan worden bijgesteld, bijvoorbeeld door de vrije bestedingskeuze van de bonnen te beperken. Te verdedigen valt dat het niet de taak van de overheid is om financieel bij te dragen aan de culturele vrijetijdsbesteding van jongeren die ze ook zonder rijks subsidie al ondernemen. De educatieve waarde van CKV1, namelijk het leren kiezen uit de culturele verworvenheden van de maatschappij, zit in belangrijke mate in het verbreden van het bestaande patroon van culturele activiteiten. En juist daaraan zou het geld van de CKV-bonnen ten goede moeten komen.

Een beperking van de bestedingsvrijheid van de bonnen is echter in strijd met het uitgangspunt van CKV1, namelijk dat de eigen keuze en beleving van de leerling centraal staan. Het zou merkwaardig zijn om via een administratieve maatregel te tornen aan dit principieel gekozen uitgangspunt.

6.5 CKV1 en de effecten op cultuurdeelname

In eerder onderzoek zijn effecten op de latere cultuurparticipatie vastgesteld van kunsteducatie in het basisonderwijs (Kunstkijkuren en Muziekluisterlessen in Amsterdam) en van deelname aan examenprogramma's in de kunstvakken in het voortgezet onderwijs. Het CKV1-Volgproject heeft wel kortetermijneffecten van CKV1 op cultuurdeelname aangetoond, maar geen middellangetermijneffecten. In hoofdstuk 5 is ingegaan op mogelijke onderzoekstechnische verklaringen hiervoor. Hier worden mogelijke verklaringen besproken die te maken hebben met het vak CKV1 zelf. Het gaat om inhoudelijke kenmerken die CKV1 onderscheiden van de traditionelere kunstvakken, namelijk dat het verscheidene kunstdisciplines omvat en de nadruk legt op receptieve en niet op productieve cultuurdeelname. Kenmerkend zijn verder de al besproken vrije keuze van de leerlingen voor culturele activiteiten en de didactische aanpak die past in het Studiehuis. Van een andere orde zijn de verschillen in omvang van het vak voor havo en vwo (en nu ook vmbo), het in tegenstelling tot de eind-

examens kunstvakken verplichte karakter en ten slotte de 'moeilijke' leeftijd van de leerlingen (vijftien en zestien jaar).

Aantal kunstdisciplines

Een belangrijk verschil tussen CKV1 en de eerder onderzochte kunstlessen is dat CKV1 probeert om aan uiteenlopende kunstdisciplines aandacht te besteden, terwijl eerdere kunsteducatieprogramma's slechts één discipline betroffen. Bij de Kunstkijkuren en de Muziekluisterlessen ging het om lessen in beeldende kunst, respectievelijk muziek; de eind-examenprogramma's kunstzinnige vakken omvatten een intensieve instructie van een tot drie jaar in de beeldende kunst of muziek. De verhoogde culturele participatie is dan ook te zien bij dezelfde discipline als die van de lessen. Van de kunstzinnige examenvakken is bovendien expliciet aangetoond dat deze géén effect hebben op de deelname in een andere kunstdiscipline.

Juist omdat CKV1 verschillende kunstdisciplines onder de aandacht wil brengen, komen de kunstdisciplines ieder maar kort aan bod. Mogelijk is de aandacht voor de afzonderlijke kunstdisciplines te beperkt om duurzaam effect te bewerkstelligen. Deze beperkte aandacht voor de afzonderlijke kunstdisciplines en het bezoeken van slechts één toneelstuk of concert is misschien te weinig voor blijvend effect op theater- of concertbezoek.

Didactiek

Een ander punt waarin CKV1 verschilt van eerdere kunsteducatie in het onderwijs is de didactiek, vooral voor de bezochte cultuuruitingen. Leerlingen krijgen minder dan voorheen een vastgesteld kunsthistorisch en kunstbeschouwend programma voorgelegd waarvan zij kennis moeten nemen. Veel meer ligt de nadruk op het zelf keuzes maken uit het cultureel aanbod en het vormen van een mening over cultuuruitingen. Het belangrijkste domein van CKV1 (namelijk de culturele activiteiten) is gebaseerd op de eigen keuze van de leerling en weerspiegelt in belangrijke mate de bestaande voorkeuren. Zo gaan leerlingen in CKV1-verband nauwelijks naar een klassiek concert, maar wel naar de film. De gekozen films verschillen bovendien niet van de films die niet-CKV1-leerlingen bezoeken. Je zou kunnen zeggen dat het vak hierdoor te veel de eigen keuze weerspiegelt en daardoor geen effect heeft. Anderzijds is aangetoond (Verboord 2003) dat een op de eigen mening en ervaring van leerlingen gerichte aanpak van literatuurlessen in het voortgezet onderwijs op latere leeftijd leidt tot meer lezen en tot lezen van literair getinte boeken. Toegepast op de ervaringsgerichte aanpak van CKV1 betekent het dat die aanpak juist gunstiger is dan in het geval van de oude kunstvakken. Op basis van de didactiek is het uitblijven van middellangetermijneffecten dus niet goed te verklaren.

Combinatie theorie en praktijk

De eigen praktische kunstzinnige activiteiten van leerlingen vormen slechts een beperkt onderdeel van CKV1. Dit in tegenstelling tot de kunstvakken in de basisvorming (waar het praktische deel overheerst) en tot de examenvakken-oude-stijl muziek en beeldende vorming waar productie, reflectie en receptie elkaar in evenwicht hielden. Het onderzoek naar de examens in de kunstvakken liet zien dat deze eigen praktische kunstzinnige activiteiten middellangetermijneffecten hadden op zowel de receptieve als de productieve cultuurdeelname. In het verleden is ook naar aanleiding van onderzoek in de buitenschoolse kunsteducatie gewezen op een mogelijk positief effect van eigen kunstzinnige activiteiten op receptieve deelname (Knulst 1992).

Of een groter aandeel van eigen kunstzinnige activiteiten van leerlingen wel tot middellangetermijneffecten op cultuurdeelname zal leiden, is maar de vraag. Er zijn zeer verschillende uitwerkingen denkbaar en de eerder besproken tendens om verslagen van culturele activiteiten te vervangen door praktische activiteiten is maar een van de mogelijkheden. Door meer eigen kunstzinnige activiteiten zal het verplichte vak CKV1 voor een deel van de leerlingen aantrekkelijker en motiverender worden, maar voor andere leerlingen misschien juist niet. Ten slotte zijn vooral de kunstvakdocenten voorstander van meer aandacht voor praktische activiteiten in CKV1; talendocenten hechten daar veel minder belang aan.

Omvang van het vak en onderwijsniveau

Bekend is dat vwo-leerlingen van huis uit al het meest culturele belangstelling meekrijgen en vmbo-leerlingen het minst en ook dat het opleidingsniveau los van ouderlijk milieu leidt tot verschillen in cultuurparticipatie. Op het vwo is CKV1 het omvangrijkst (tot nu toe 200 studielasturen), op de havo minder (120) en op het vmbo is het vak zeker in vergelijking met havo en vwo zeer beperkt (40 studielasturen). De omvang van het vak CKV1 is daarmee recht evenredig verdeeld met de potentiële culturele belangstelling van de leerlingen. Omdat CKV1 de bestaande ongelijkheden in de cultuurdeelname als gevolg van ouderlijk milieu en schoolniveau weerspiegelt, is dit mogelijk een reden waarom geen middellangetermijneffecten gevonden worden, buiten de al bestaande effecten van ouderlijk milieu en schoolniveau. Het vak voegt volgens deze verklaring niets toe aan wat al in potentie bij de leerlingen aanwezig is.

Motivatatie van leerlingen

Ook kan een verklaring voor het uitblijven van middellangetermijneffecten van CKV1 op de cultuurparticipatie te maken hebben met de motivatie van de leerlingen. Voor de Tweede Fase konden leerlingen zelf kiezen voor een kunstzinnig vak in hun examenpakket; waarschijnlijk

waren ze gemotiveerd. Het verplichte karakter van CKV1 leidt ertoe dat er veel leerlingen kunstonderwijs volgen die uit zichzelf nooit een kunstvak zouden hebben gekozen. Als het effect van een kunstzinnig vak afhankelijk is van de motivatie van leerlingen, is dat misschien ook de reden van de afwezigheid van middellangetermijneffecten.

Leeftijd

De Amsterdamse Kunstkijkuren en Muziekluisterlessen hadden wel effect en waren ook verplicht. Dat laat nog een andere mogelijke oorzaak over voor het achterwege blijven van middellangetermijneffecten van CKV1: de leeftijd van de leerlingen. Wellicht is de leeftijd rond vijftien jaar, wanneer leerlingen in de puberteit zijn, moeilijker om smaak en gedrag te veranderen dan op een leeftijd van rond de elf jaar. Gardner (1990) schetst in zijn ontwikkelingsmodel van kunstzinnige vaardigheden en voorkeuren dat pre-adolescenten (de leeftijd van negen tot dertien jaar) in het algemeen openstaan voor allerlei vormen van kunst, hetgeen het een geschikte tijd voor 'pedagogische interventie' maakt. Eerder onderzoek toont aan dat hoe vroeger kinderen kennismaken met cultuur des te vaker zij later in cultuur participeren (Nagel 2002).

6.6 Is toename van cultuurdeelname het gewenste effect van CKV1?

In de nota *Cultuur en School* (1996) en ook in het gezamenlijk advies van de Onderwijsraad en Raad voor Cultuur (1998) over Cultuur en School wordt gesteld dat het belangrijk is dat alle leerlingen kennismaken met en deelnemen aan cultuur. Deze cultuureducatie kan volgens deze nota's verschillende doelen dienen. Het kan tot meer wederzijds begrip leiden en de sociale cohesie versterken, een tegenwicht bieden aan het materiële, maar ook de school aantrekkelijker maken en het leerproces verrijken en effectiever maken. Het nagaan of dergelijke doelen ook met behulp van het vak CKV1 worden bereikt is in dit onderzoek niet aan de orde. Wel is gekeken naar effecten op kennis, houding en gedrag op gebied van kunst en cultuur. Wat betreft gedrag is vooral gekeken naar de mogelijke verbreding en vergroting van de cultuurdeelname. Uit publicaties van het ministerie van OCenW blijkt dat dit als een gewenst effect wordt beschouwd. In de Cultuurnota van staatssecretaris Nuis voor de periode 1997-2000 wordt bijvoorbeeld met instemming onderzoek aangehaald, dat aantoonde dat cultuureducatie in het onderwijs 'een aanzienlijke invloed heeft op de cultuurdeelname in het latere leven'. En over de voordelen van meer samenwerking tussen culturele instellingen en scholen wordt onder andere gezegd: 'Culturele instellingen vinden op hun beurt daarin een uitgelezen gelegenheid zich alvast aan hun toekomstige publiek te presenteren.' En in de *Vervolgnottie Cultuur en School* (1999) is te lezen: 'Het bezoeken van voorstellingen en concerten in het kader van CKV1 is vanzelfsprekend niet bedoeld

als ongestuurde en vrijblijvende activiteit. Idealiter vormt het vak de opmaat voor een langdurige en brede culturele interesse bij de leerlingen.' Onderschreven wordt dat kennis, vaardigheden en houdingen die in schoolse context worden verworven ook buiten school moeten kunnen worden toegepast. CKV1 kan bijdragen aan een grotere culturele competentie van leerlingen en die grotere competentie zou zich mede moeten uiten in latere cultuurdeelname. De mening dat toename van cultuurparticipatie op korte en middellange termijn een belangrijke en nastrevenswaardige doelstelling van het nieuwe vak CKV1 is, wordt niet door iedereen gedeeld. Er zijn mensen die het oneerlijk vinden om een kunstvak als CKV1 wel te beoordelen op effecten nadat men de school heeft verlaten, terwijl dat voor de meeste andere vakken niet gebeurt. Veel mensen weten later weinig of niets meer van wat hen in natuurkunde- of scheikundelessen is getracht te leren of kunnen die kennis niet toepassen op situaties in hun dagelijks bestaan. Onder andere Gardner (1991) geeft hiervan verschillende voorbeelden. Toch is dat geen reden deze vakken van het rooster te schrappen.

Gesteld wordt dat een school voor leerlingen een breed vormingsaanbod dient te realiseren. Een leerling moet worden ingeleid in verschillende vakgebieden en disciplines en moet uiteenlopende vaardigheden kunnen ontwikkelen. Dat impliceert dat het onderwijs ook wordt geacht leerlingen vertrouwd te maken met de culturele verworvenheden van de maatschappij. En blijkens het onderzoek komen CKV1-leerlingen ook in aanraking met een breder scala aan culturele uitingen dan leerlingen die het vak niet hebben. Zo'n algemeen vormend onderwijsaanbod is een waarde in zich, ongeacht of dit gemiddeld genomen aantoonbare effecten op bepaalde vakgebieden oplevert in de periode na het onderwijs.

Van een andere orde is het bezwaar dat het effect van CKV1 niet moet worden afgemeten aan de kwantiteit van cultuurdeelname, maar aan kwalitatieve veranderingen in de omgang met kunst. Oud-leerlingen zouden zich bewuster moeten zijn van hun eigen keuzes en voorkeuren, zouden kunst op een andere manier beleven en meer kunnen reflecteren op wat ze aan kunst zien en horen. Grotere bewustwording en andere beleving van kunst hoeven niet noodzakelijk te leiden tot meer deelname aan het kunstaanbod. Het kan immers ook leiden tot het afwijzen van of niet deelnemen aan bepaalde kunstuitingen. Blokland (1995) stelt dat iemand pas na grondige kennisname van cultuur in vrijheid ervoor kan kiezen om cultuur al dan niet een belangrijke plaats in zijn leven te geven.

De bezwaren tegen een kwantitatieve effectmeting kwamen eerder naar voren in reacties op het onderzoek *Podiumkunsten en publiek* (Maas, Verhoef & Ganzeboom 1990) waarin wordt geconcludeerd dat de latere cultuurdeelname vooral door het ouderlijk milieu wordt bepaald en nauwelijks door kunsteducatie in het onderwijs. In een reactie zette Doorman zich af tegen de kwantificering van cultuurdeelname als effectmaat van kunsteducatie en noemde kwalitatieve doelen als het leren meedenken en meepraten over kunst. Het onderzoek

Cultuureducatie en cultuurparticipatie (Ranshuysen & Ganzeboom 1993) liet wél zien dat leerlingen die de eerdergenoemde Amsterdamse Kunstrijklessen hadden gevolgd, later vaker naar een museum gingen. Van der Tas (1998) vond die positieve kwantitatieve uitkomst echter weinig interessant en wil weten of de lessen hebben aangezet tot een intensievere beleving van kunst. En de voormalige staatssecretaris voor Cultuur, Nuis, blikt in 2003 terug op zijn beleid om scholen meer bij de wereld van kunst en cultuur te betrekken. Voor Nuis is kunst voor alles een zaak van verbeelding, maar hij weet niet of de verbeeldingskracht van leerlingen er nu op vooruit is gegaan. Omdat zoiets nauwelijks te meten is, nemen volgens Nuis de onderzoekers genoegen met het meten van resultaten die tot het eigenlijke doel vaak 'in ver verwijderd verband staan'. (Nuis 2003)

De mate van cultuurdeelname is inderdaad makkelijker meetbaar dan de door verschillende auteurs genoemde kwalitatieve effecten. Maar uit de beschreven beleidsinspanningen van de overheid in verleden en heden blijkt dat toename van cultuurdeelname wel degelijk in direct verband staat met de doelen van de cultuureducatie voor leerlingen. En zou meedenken en meepraten, intensievere beleving en meer verbeeldingskracht mogelijk zijn zonder regelmatig kennis te nemen van verschillende kunstuitingen?

Epiloog

De blijvende waarde van de verzamelde gegevens

Ten behoeve van het CKV1-Volgproject is in de loop van drie jaar (2000-2002) en volgend op het in 1998 begonnen CJP-project een schat aan gegevens verzameld over het culturele gedrag en de sociale achtergronden van 3800 Nederlandse scholieren. Deze gegevens zijn niet alleen bijzonder doordat ze uitvoerig, gedetailleerd en longitudinaal (panelgewijs) rapporteren over het cultureel gedrag en de culturele voorkeuren van de betrokken leerlingen, zij zijn ook bijzonder doordat ze directe metingen bevatten over de twee socialisatiecontexten waarin de jongeren opgroeien: hun ouders en hun school. Over de ouders zijn zowel directe als proxy-gegevens (namelijk gerapporteerd door de leerling) verzameld. Over de school is niet alleen bekend wat de leerlingen ons daarover hebben meegedeeld, maar ook zijn leraren in de kunstvakken afzonderlijk ondervraagd. Een belangrijke bron van kennis over de werking van de school is daarnaast de opzet van de steekproef (namelijk integrale klassikale ondervraging), die het mogelijk maakt de invloeden van de school af te lezen aan de gelijk-nis van gedragingen en voorkeuren van leerlingen uit een schoolklas, ook op het moment dat ze niet meer bij elkaar in de klas zitten.

Uniek aan de gegevens is voorts dat zij beginnen met een integrale waarneming van de proefgroep – de klassikale ondervraging. Omdat in zo'n opzet geen selectie kan optreden, betekent het dat de invloed van non-respons in de volgende meetmomenten – die dan natuurlijk wel optreedt – in kaart gebracht en gecorrigeerd kunnen worden.

Met deze eindrapportage over de invloed van het CKV1-onderwijs op het cultureel gedrag van de leerlingen tijdens en na dit onderwijs is het verzamelde materiaal allermindst volledig benut. Aan de hand van dezelfde gegevens kunnen nog veel belangrijke vragen over culturele loopbanen en invloeden daarop worden beantwoord. Zo zijn er vragen over bijvoorbeeld:

- Patronen van deelname aan cultuuruitingen. Hoe ontwikkelt de culturele belangstelling zich gedurende de adolescentie en vroege volwassenheid, zowel wat betreft frequentie van deelname als voor de aard van het gebodene? Bestaand onderzoek berust nagenoeg geheel op retrospectieve rapportages, hier hebben we mededelingen over ontwikkelingen in culturele belangstelling door de opgroeiende jongeren zelf, waarbij het databestand de leeftijden tussen 14 en 21 dekt.
- Invloeden van het onderwijs anders dan via de CKV1-lessen. In de bestaande onderzoeksliteratuur wordt de opleiding meestal beschouwd als de belangrijkste oorzaak van culturele verschillen. Uit onze analyses in dit rapport blijkt dat deze verschillen nog niet zo groot zijn op het moment dat de leerlingen nog op school zijn en pas na verloop van tijd naar voren komen. Gedeeltelijk blijken verschillen in cultuurdeelname tussen leerlingen op verschillende onderwijsniveaus te maken te hebben met het sorteren van leerlingen met verschillende culturele voorkeuren (en de daarvoor benodigde

intellectuele capaciteiten) in hun opleiding. Het proces van keuze van opleidingsniveaus, de invloed van culturele belangstelling van leerling en ouders daarop en de invloed die het niveau van algemene intellectuele training heeft op latere cultuurdeelname, laat zich aan de hand van onze paneldata veel nauwkeuriger analyseren dan in deze eindrapportage het geval was.

- Ook hebben we in deze eindrapportage betrekkelijk weinig gezegd over de invloed van de specifieke didactische aanpak in het CKV1-onderwijs en van de rol van de leraren en lerarenteams daarin op de manier waarop leerlingen aan dit onderwijs deelnemen, dit ervaren en verwerken. In het onderzoek zijn wel de relevante gegevens onder docenten verzameld en een nieuwe dataverzameling hierover is nog gaande. In deze eindrapportage zijn de opvattingen van deze docenten wel op een rij gezet, maar de koppeling met leerlingkenmerken en leerlinggedrag is niet gemaakt. Hierover zal in de toekomst worden gerapporteerd (Damen 2005).
- Het onderzoeksmateriaal is rijk aan sociale en culturele kenmerken van de ouders en – anders dan in veel ander onderzoek – hebben we hierover mededelingen van zowel de leerling als de ouders. In onze analyses van de werking van het CKV1-onderwijs zijn deze gegevens alleen een controlevariabele, opgenomen om er zeker van te zijn dat groepen leerlingen die al dan niet aan het CKV1-onderwijs hebben deelgenomen niet systematisch van elkaar verschillen op basis van reeds bestaande voorkeuren en gedragspatronen uit het ouderlijk huis. Uit alle analyses is naar voren gekomen dat de invloed van de ouders op het cultureel gedrag van hun kind groot is, veel groter dan van onderwijs. Nadere analyses van patronen van beïnvloeding door de ouders zijn alleen al daarom op hun plaats. Belangrijke vragen hebben betrekking op de condities waaronder culturele reproductie sterker of minder sterk is: is de invloed van de ouders gelijk voor alle leeftijdsgroepen of wordt die geringer naarmate de leerling ouder wordt? Is de invloed van ouders even sterk voor jongens als voor meisjes en maakt het iets uit of de moeder of de vader het voorbeeld geeft? Hangt het af van het type cultuuruiting en hoe? Andere vragen over de invloed van de ouders zijn: hoe groot is het verschil tussen de rapportage van het cultureel gedrag van de ouders zoals door de leerling verstrekt en door de ouder zelf? Welke kenmerken van de ouders zijn eigenlijk doorslaggevend: is het hun voorbeeldgedrag, hun meningen en voorkeuren of eerder hun sociaal-economische status die verantwoordelijk is voor hun sterke invloed? Al deze vragen laten zich beantwoorden met het bestaande onderzoeksmateriaal, maar dit viel buiten het bestek van deze eindrapportage.
- Ten slotte kunnen met dit databestand vragen worden beantwoord die niet direct betrekking hebben op cultuurdeelname, maar op kenmerken van leerlingen die ook via

de vragenlijsten in kaart zijn gebracht. Zo is er heel wat bekend over vervolgopleidingen, keuze van bijbaantjes en eerste beroep, uit huis gaan en over andere vormen van vrijetijdsbesteding dan culturele participatie. Ten dele overlapt dit materiaal met dat in bestaande grootschalige leerlingcohorten, zoals die door het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) worden verzameld. Ons materiaal onderscheidt zich van de CBS-cohorten vooral doordat de ouderlijke achtergronden zoveel uitgebreider gemeten zijn en ook doordat leerlingen in hun schoolklassen zijn waargenomen. Dat kan een belangrijk voordeel zijn.

Al deze vragen konden niet binnen het bestek van deze eindrapportage worden behandeld, maar zij zullen in afzonderlijke vervolpublicaties aan de orde komen. Een en ander wordt mede mogelijk gemaakt doordat de databestanden van het CKV1-Volgproject (tezamen met het materiaal verzameld voor het parallel uitgevoerde NWO/MPS-project Culturele Canons en Culturele Competenties) – geanonimiseerd – worden gedeponneerd in het Steinmetzarchief. Ook andere onderzoekers dan de oorspronkelijke projectgroep krijgen daarmee toegang tot de gegevens.

Het project is afgesloten, maar dat geldt niet voor het databestand School en Cultuur. Bij archivering van het materiaal is steeds rekening gehouden met de mogelijkheid om de betrokken studenten, hun ouders en/of leraren in de toekomst opnieuw te ondervragen. Met het oog op de ontwikkeling van hun culturele belangstelling, maar in het bijzonder wat betreft intrede in levensfasen na fulltime onderwijsparticipatie zou het mooi zijn om de leerlingen bijvoorbeeld elke twee jaar opnieuw te benaderen. Hoewel op dit moment plannen en budget voor zo'n onderneming er nog niet zijn, is de mogelijkheid opengehouden deze op te zetten doordat het persoonsidentificerende materiaal –afgeschermd door een privacyreglement – afzonderlijk van de gegevens is gearchiveerd.

Bijlage 1

Schoollocaties die in 1998, 2000 en/of 2001 deelgenomen hebben aan het CKV1-Volgproject

Jan Arentsz (Mandenmakerstraat) Alkmaar
 Jan Arentsz (Havinghastraat) Alkmaar
 Jan van Scorel College Alkmaar
 Petrus Canisius College (Vondelstraat) Alkmaar
 Petrus Canisius College (Fabritiusstraat) Alkmaar
 Petrus Canisius College (Blekerskade) Alkmaar
 Willem Blaeu (Robonsbosweg) Alkmaar
 Willem Blaeu (Bergerweg) Alkmaar
 Gereformeerde Scholengemeenschap Guido de Brès (Paladijnenweg) Amersfoort
 Gereformeerde Scholengemeenschap Guido de Brès (Arnhemseweg) Amersfoort Meerwegen
 College Vestiging Corderius College Amersfoort
 Meerwegen College Vestiging Farel Amersfoort
 Meerwegen College Vestiging Keistad Amersfoort
 Meridiaan College Vestiging 't Hooghe Landt Amersfoort
 Meridiaan College Het Stroomland Amersfoort
 Meridiaan College Het Nieuwe Eemland Amersfoort
 Christelijk Lyceum Delft (Molenhuispad) Delft
 Christelijk Lyceum Delft (Locatie Hof van Delft) Delft
 Grotius College (Juniusstraat) Delft
 Stanislas College (SCW) (Westplantsoen) Delft
 Stanislas College (SCK) (Krakeelpolderweg) Delft
 Stanislas College (SCR) (Reinier de Graafpad) Delft
 Bonifatius Mavo Emmeloord
 Emelwerda College Emmeloord
 GSG Zuyderzee College Emmeloord
 Het Stedelijk Lyceum Zuid (Tiemeister) Enschede
 Ichthus College (Bruggertstraat) Enschede
 Ichthus College (Weth. Beverstraat) Enschede
 Jacobus College Vestiging Kuipersdijk Enschede
 Jacobus College Vestiging Geessinkweg Enschede
 Jacobus College Vestiging Van der Waalslaan Enschede
 St. Willibrord College Goes
 Coornhert Gymnasium Gouda
 De Goudse Scholengemeenschap (Burg. Martenssingel) Gouda
 De Goudse Scholengemeenschap (gebouw Bloemendaal) Gouda
 Delta College Gouda

St. Antoniuscollege (John Mottstraat) Gouda
 St. Antoniuscollege (Winterdijk) Gouda
 Coornhert Lyceum Haarlem
 Damiate College (Floris van Adrichemlaan) Haarlem
 Damiate College (Berlagelaan) Haarlem
 Lieven de Keyschool Haarlem
 Linnaeus College (Spaarne/Theresia) Haarlem
 Linnaeus College (Ewald) Haarlem
 Canisius College (Berg en Dalseweg) Nijmegen
 Canisius College (Goffertweg) Nijmegen
 Dominicus College (Dennenstraat) Nijmegen
 Dominicus College (Energieweg) Nijmegen
 Overbetuwe College Bommel
 Stedelijke Scholengemeenschap Nijmegen
 OSG Libanon Lyceum Rotterdam
 RK Sg Sint Laurenscollege Rotterdam
 R.S.G. Cleynpolder Rotterdam
 R.S.G. Het Rotterdamsch Lyceum (Hoofdvestiging) Rotterdam
 R.S.G. HAVO voor Muziek en Dans Rotterdam
 Scholengemeenschap Nieuw-Zuid (Olympiaweg) Rotterdam
 Scholengemeenschap Nieuw-Zuid (Hillevliet) Rotterdam
 CSG Eekeringe Steenwijk
 Niels Stensen College Utrecht
 St. Bonifatius College Utrecht
 St. Gerardus Majella Mavo Utrecht
 St. Gregorius College Utrecht
 Thorbecke College Utrecht
 Bisschoppelijk College Weert-Cranendonck (hoofdlocatie) Weert
 Het Kwadrant Weert
 Philips van Horne Scholengemeenschap Weert
 Gymnasium Celeanum Zwolle
 Sg Thorbecke voor Atheneum Havo en Mavo Zwolle
 Thomas à Kempis College (Schoormanstraat) Zwolle
 Thomas à Kempis College (Rieteweg) Zwolle
 Van der Capellen SGM (Lassuslaan) Zwolle
 Van der Capellen SGM (Russenweg) Zwolle

Bijlage 2

Logistiek en respons van de dataverzameling in september 2002

Controleren adresgegevens

De logistiek van de dataverzameling is begonnen in het voorjaar van 2002 met het controleren van de adressen zoals die tijdens de klassikale ondervraging bij ons zijn opgegeven door de respondenten en van het laatst bekende adres van de cohort 1998-leerlingen. De adrescontroles werden uitgevoerd in april 2002 met behulp van een soort ansichtkaarten. Deze kaarten werden gestuurd aan de bewoners van het ons bekende adres met het verzoek eventueel fout geadresseerde kaarten terug te sturen. Indien het nieuwe adres van de respondent bekend was bij de huidige bewoners kon dat op de kaart geschreven worden. Niet alleen via de huidige bewoners werden de kaarten teruggestuurd. Ook via TPG Post kwamen op deze manier onbestelbare kaarten bij ons retour.

Van de 3918 primaire respondenten waren 542 respondenten niet te benaderen omdat er geen oorspronkelijke adresgegevens bekend zijn of omdat zij overleden waren (13,8 procent). Er werden (van de overige 3376 adressen) 86 mogelijk foute adressen opgespoord (2,5 procent) en van 84 respondenten kregen we een gewijzigd adres toegestuurd (2,5 procent). De onbestelbare kaarten zijn naar de betreffende bevolkingsregisters gestuurd om het huidige adres van de respondent alsnog te achterhalen.

De introductiebrief

Eind augustus is een introductiebrief verstuurd naar 3373 adressen. In de introductiebrief werden de respondenten bedankt voor hun eerdere medewerking en werd het vervolg van het onderzoek aangekondigd. Ook de ouders van de cohorten 2000 en 2001 kregen een introductiebrief. De ouders van de leerlingen die in 1998 op school meegedaan hadden, waren in september 2000 reeds ondervraagd. In totaal kregen 1885 ouders een introductiebrief.

De vragenlijst

Ongeveer twee weken na het verzenden van de introductiebrief, half september 2002, zijn de vragenlijsten verstuurd. Bij deze dataverzameling gaat het om een zeer diverse groep jongeren wat betreft levensfase. Sommige jongeren zitten nog op school, andere jongeren werken net of studeren en de oudste jongeren zullen al enige jaren werkervaring achter de rug hebben. De vragenlijst moet voor al deze jongeren geschikt zijn. Er staan daarom vragen in over school, maar ook over werkervaring en studie. De inhoud van de vragenlijst is zo identiek mogelijk gehouden aan de vragenlijsten van eerdere meetmomenten om er achter te komen welke dingen er veranderd zijn bij de jongeren. Er is steeds op dezelfde manier als eerder gevraagd naar cultuurdeelname, waardering voor cultuur, school, werk en CKV1. Er is deze keer niet gevraagd naar de sociale achtergrond van de leerlingen

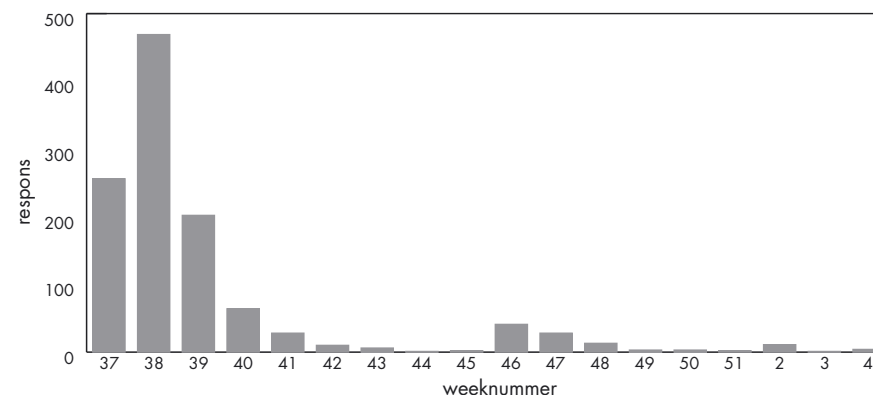
(het ouderlijk milieu), omdat dit bij de eerste meting al is gevraagd en het niet aannemelijk is dat zich hierin grote veranderingen hebben voorgedaan. Bovendien worden de ouders ditmaal zelf ondervraagd. De vragenlijst voor de ouders is vergelijkbaar gemaakt aan de vragenlijst die in september 2000 is verstuurd aan de ouders van de 1998-cohort. Ook de ouders wordt gevraagd naar hun cultuurdeelname en waardering voor cultuur. Aanvullend zijn de ouders ondervraagd over de gezinssituatie en opvoeding van de jongeren.

De herinneringen

Enkele dagen na het versturen van de vragenlijst, kregen alle respondenten een kaartje met daarop de tekst: Denk je aan onze vragenlijst?* Dit kaartje was bedoeld als herinnering, maar bovendien is bekend dat een bepaald percentage van verstuurd post niet aankomt bij de geadresseerde. Op deze manier werden respondenten attent gemaakt op het feit dat zij een vragenlijst hadden moeten ontvangen.

Na twee weken werd een herinneringsbrief gestuurd aan respondenten die nog geen respons hadden geleverd. Begin november (dus zes weken na het versturen van de eerste vragenlijst en vier weken na het versturen van de herinneringsbrief) kregen de respondenten die nog steeds geen respons hadden geleverd, een nieuwe vragenlijst met bijbehorende herinneringsbrief toegestuurd. In onderstaande figuur is voor de cohorten 2000 en 2001 het verloop van de respons weergegeven.

Figuur

* Voor de ouders gold: Denkt u aan onze vragenlijst?

De bevolkingsregisters

Op twee momenten zijn onbestelbare kaarten naar de bevolkingsregisters gestuurd. Begin juni werden de 86 mogelijk foute adressen van de eerste adrescontrole in april opgestuurd naar de betreffende bevolkingsregisters. Hiervan konden 68 adressen achterhaald worden en bleken vijftien mensen onvindbaar te zijn. Van drie mensen hebben we nog geen bericht van het bevolkingsregister. Wanneer van een bevolkingsregister het bericht kwam dat de respondent was uitgeschreven naar een andere gemeente, dan werd deze gemeente direct aangeschreven met het verzoek om het huidige adres van de respondent. Sommige respondenten moesten op deze manier via verscheidene gemeenten opgespoord worden.

Ook na het sturen van de introductiebrieven, de vragenlijsten en de verschillende herinneringen kregen we onbestelbare zendingen retour van ofwel TPG Post ofwel van de huidige bewoners. Over deze adressen is vanaf november navraag gedaan bij de bevolkingsregisters. Dit gold voor 92 respondenten. In december zijn 61 respondenten voor het eerst benaderd wiens adres (in juni of november) achterhaald was via het bevolkingsregister. Hiervan hebben 23 mensen (37,7 procent) alsnog respons gegeven. Op moment van schrijven zijn er nog negentien respondenten in behandeling bij diverse bevolkingsregisters.

De respons

Op basis van de in september 2002 verzamelde gegevens in combinatie met de data van de eerste ondervraging in de klassen is bekend welke jongeren nu precies hebben deelgenomen aan deze laatste dataverzameling en welke jongeren deze keer afgehaakt hebben. Hoe groot is de respons bij de verschillende cohorten jongeren en ouders, en hoe selectief is de respons?

Jongeren

Voor de dataverzameling van september 2002, de schriftelijke herondervraging op het thuisadres, zijn we uitgegaan van de steekproef zoals die tijdens eerdere dataverzamelingen op de scholen is getrokken. Alle leerlingen die in 1998, 2000 of 2001 door ons op school zijn aangetroffen, kwamen in aanmerking om door ons ondervraagd te worden. Dit is een totaal van 3918 leerlingen. Een aantal leerlingen dat in 1998 op school is ondervraagd was op het moment van ondervragen in 2002 overleden en is vanzelfsprekend niet door ons benaderd (N = 11). Een andere, grote groep uitvallers zijn de jongeren die tijdens de ondervraging op school geen of ontraceerbare adresgegevens hebben geleverd. Dit verschilt aanzienlijk per cohort. Van deze groep leerlingen is op geen enkele wijze respons te verwachten.

Tabel B2.1 laat zien hoe de respons verdeeld is over de verschillende cohorten en in zijn

totaliteit. Cohort 1998 omvat 38,8 procent van de totale groep respondenten, cohort 2000 29,3 procent en cohort 2001 31,9 procent.

Tabel B2.1
Totale respons jongeren (in percentages)

	cohort 1998	cohort 2000	cohort 2001	totaal
respons	49.6 (755)	45.8 (517)	51.0 (636)	49.0 (1908)
effectieve respons	50.7	57.3	66.2	56.9
totaal N	1521	1129	1247	3897
effectieve N	1488	903	961	3352

De effectieve respons is te berekenen door naar het percentage respons te kijken van alleen die respondenten die redelijkerwijs benaderd konden worden. De totale effectieve respons is 56,9 procent. Voor cohort 1998 is de effectieve respons 50,7 procent, voor de cohorten 2000 en 2001 respectievelijk 57,3 procent en 66,2 procent.

Ouders

De ouders van de cohorten 2000 en 2001 zijn eveneens benaderd met een schriftelijke vragenlijst. De procedure is gelijk aan die van de jongeren. De effectieve respons voor de ouders van cohort 2000 en 2001 is respectievelijk 59 procent en 65,9 procent en in totaal 62,5 procent. Het aandeel van de ouders van het cohort 2000 is 47,9 procent en van de ouders van het cohort 2001 52,1 procent.

Selectiviteit van de respons

De vraag is of de groep jongeren die in september 2002 aan de dataverzameling heeft meegedaan, verschilt van de totale groep jongeren tijdens de klassikale ondervraging op scholen. Voor de generaliseerbaarheid van de resultaten is het immers het mooiste als de groep afhakers een willekeurige is. Uit eerder onderzoek weten we dat bepaalde respondenten eerder mee zullen werken dan anderen. Een deel van onze groep jongeren is bovendien niet meer door ons te benaderen omdat zij of tijdens de eerste ondervraging geen adresgegevens hebben geleverd of omdat zij bij de bevolkingsregisters door vele verhuizingen niet meer te achterhalen zijn of omdat zij zijn overleden.

De vraag is of de groep jongeren die niet meer is te traceren een afwijkende groep is. Op welke kenmerken verschilt zij van de jongeren die nog wel te benaderen waren? Nadere analyse (tabel B2.2 op p. 82) leert dat de kans dat het huidige adres van een jongere bekend is, vooral afhangt van de cohort waarin deze voor het eerst heeft meegedaan. Ten opzichte

van de laatste cohort (2001) zijn in de 1998-cohort veel meer adresgegevens bekend. Van de cohort 2000 zijn ten opzichte van 2001 niet significant meer adresgegevens bekend. Het verschil tussen 1998 en de andere twee jaren is duidelijk aanwezig, omdat de adresgegevens van de respondenten in 1998 aangevuld en gecorrigeerd konden worden met gegevens die via de school waren verzameld. Deze gegevens werden destijds verzameld voor het produceren van klassenlijsten ten behoeve van een netwerkvraag in de vragenlijst. Later werd deze vraag niet meer op deze manier gesteld en werden de adresgegevens daarom niet meer via de school verzameld.

Tabel B2.2

Kans op bekend adres (logistische regressie, gestandaardiseerde effecten, N = 3897)

	B (Wald)
opleiding	-.090 (2.339)
leeftijd	-.102 (3.812)
cohort 1998 (ref 2001)	1.439 (160.063)
cohort 2000 (ref 2001)	.045 (.843)
vrouw	.043 (.622)
allochtoon	-.190 (15.007)
cultuurdeelname ouders	.005 (.007)
CKV1 tijdens	.078 (2.239)
traditionele cultuurdeelname	-.153 (8.676)
populaire cultuurdeelname	.010 (.040)
houding	.187 (10.139)

Vet: Wald > 3.0

Leeftijd bepaalt mede de kans dat het adres van een respondent bekend is. Oudere respondenten zijn minder goed te traceren dan jongere respondenten (gegeven de cohort waarin zij voor het eerst participeerden aan het onderzoek). Dit effect werd in eerder onderzoek ook al aangetroffen, oudere respondenten wonen inmiddels vaker op zichzelf en niet meer op het ouderlijk adres waar zij bij de eerste ondervraging woonden. Bovendien zijn adressen van allochtone respondenten moeilijker te traceren; een bekend probleem in diverse onderzoeken onder allochtonen. Alles tezamen betekenen deze resultaten dat de groep jongeren die wij niet konden traceren op een aantal belangrijke kenmerken afwijkt van de rest. Dat is geen mooie uitkomst, maar niet onoverkomelijk.

Het is voor de uitkomsten van het onderzoek vervelender als de groep jongeren die niet meer te traceren is, afwijkt op kenmerken waarvoor in dit onderzoek een verklaring wordt gezocht (in dit geval de cultuurdeelname en de waardering voor cultuur). Het blijkt dat van de cultureel actieve jongeren minder adresgegevens bekend zijn. Daarentegen zijn er meer

adresgegevens van jongeren die cultuur positief waardeerden tijdens de eerste ondervraging. Het blijkt tegelijkertijd dat opleidingsniveau, sekse, populaire cultuurdeelname tijdens eerste meetmoment, cultuurdeelname van de ouders en CKV1-deelname geen invloed hebben op de kans dat het adres van de respondent bij ons bekend is.

Op de factoren cohort, leeftijd, allochtoon, serieuze cultuurdeelname en waardering voor cultuur verschilt de groep jongeren die niet meer is te achterhalen dus van de rest van de respondenten. Te veronderstellen is dat de respondenten die tijdens de klassikale ondervraging geen adresgegevens leverden, juist respondenten zijn die toen minder serieus hebben meegewerkt en dat daarom nu alleen serieuze respondenten worden benaderd.

Is de effectieve respons selectief?

Is er onder degenen die adresgegevens hebben gegeven op het eerste meetmoment ook sprake van een selectieve respons? In tabel B2.3 blijkt dat er inderdaad een selectieve respons optreedt op een aantal kenmerken. Hoger opgeleiden hebben een grotere kans om respons te geven. Ten opzichte van de jongste cohort (2001) hebben de cohort 1998 en 2000 een kleinere kans om mee te doen (gegeven de leeftijd van de respondent en de beschikbaarheid van een adres). Net als in eerder onderzoek (Ganzeboom e.a. 2001) blijken ook nu vrouwen meer dan mannen bereid te zijn om mee te doen. Leeftijd en of de jongere tijdens de eerste ondervraging CKV1 had hebben geen invloed op de kans dat de jongere respons heeft geleverd. Jongeren met cultureel actieve ouders hebben een grotere kans om mee te doen. Allochtone jongeren een kleinere kans. De groep populaire cultuurdeelnemers van de eerste ondervraging hebben een kleinere kans om nu respons te geven.

Tabel B2.3

Kans op effectieve respons (logistische regressie, gestandaardiseerde effecten, N = 3351)

	B (Wald)
Opleiding	.286 (44.761)
Leeftijd	-.040 (1.071)
cohort 1998 (ref 2001)	-.286 (38.428)
cohort 2000 (ref 2001)	-.194 (17.391)
vrouw	.189 (23.207)
allochtoon	-.307 (58.059)
cultuurdeelname ouders	.084 (3.704)
CKV1 tijdens	.046 (1.071)
traditionele cultuurdeelname	-.055 (1.313)
populaire cultuurdeelname	-.106 (7.571)
houding	.061 (2.010)

Vet: Wald > 3.0

Uit de analyse blijkt dat de serieuze cultuurdeelname en de waardering voor cultuur tijdens de eerste meting geen effect hebben op de kans dat de jongeren nu respons gegeven hebben. Dat is mooi, want er is nu dus geen selectieve groep wat betreft de twee belangrijkste afhankelijke variabelen. Wel moet worden bedacht bij deze analyses dat de groep jongeren die te benaderen was, afweek van de groep die dat niet meer was, juist op deze afhankelijke variabelen.

Bijlage 3

Factoranalyse van deelname aan culturele activiteiten op verschillende meetmomenten*

	traditionele cultuur	populaire cultuur
toneel	.670	
cabaret	.432	
klassiek concert	.395	
ballet	.365	
museum	.482	
popconcert/jazz/musical**	.352	.306
bioscoop		.324
dance event		.531
jeugdmanifestatie		.453
percentage door factoren verklaarde variantie	16.3	6.7

Literatuur

Beek, P. van & Knulst, W. (1991). *De Kunstzinnige Burger*. Rijswijk: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Blokland, H.T. (1991). *Vrijheid, autonomie, emancipatie. Een politiekfilosofische en cultuurpolitieke beschouwing*. Delft: Eburon.

Boekaerts, M. & Simons, R.P.J. (1995). *Leren en instructie: psychologie van de leerling en het leerproces*. Assen: Dekker & Van de Vegt.

CBS, De Kunstconnectie, VKV (2003). *Kunstzinnige vorming 2001*. Voorburg: CBS.

Damen, M-L., Haanstra, F. & Henrichs, H. (2002). *Een kwarteeuw onderzoek naar kunst en cultuureducatie in Nederland*. Cultuur + Educatie (4). Utrecht: Cultuurnetwerk Nederland.

Damen, M-L. (2005). Proefschrift. Te verschijnen 2005.

Ganzeboom, H.B.G., Haanstra, F., Hoorn, M. van, Nagel, I. & Vingerhoets, C. (2001). *Momentopname 2000 CKV1-Volgproject*. Cultuur + Educatie (2). Utrecht: Cultuurnetwerk Nederland.

Ganzeboom, H.B.G., Haanstra, F., Damen, M-L. & Nagel, I. (2002). *Momentopname 2001 CKV1-Volgproject*. Cultuur + Educatie (3). Utrecht: Cultuurnetwerk Nederland.

Ganzeboom, H.B.G. & Nagel, I. (1999). *Het CJP en cultuurparticipatie van schoolgaande jeugd. Evaluatie van een veldexperiment in acht gemeenten*. Amsterdam: Stichting CJP.

Ganzeboom, H.B.G., Nagel, I. & Damen, M-L. (2001). Onderzoeksdesigns en de muze. Nieuwe gegevens over effecten van kunsteducatie in het voortgezet onderwijs, 94-109. In Ganzeboom, H.B.G., Henrichs, H. (Red.). *De goede muze. Opstellen voor Wim Knulst*. Cultuur + Educatie (1). Utrecht: Cultuurnetwerk Nederland.

Gardner, H. (1990). *Art Education and Human Development*. Los Angeles: The Getty Center for Education in the Arts.

Gardner, H. (1991). *The unschooled mind: how children think and how schools should teach*. New York: Basic Books.

Haan, J. de & Knulst, W. (2000). *Het bereik van de kunsten. Een onderzoek naar veranderingen in de belangstelling voor beeldende kunst en podiumkunst sinds de jaren zeventig*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Haanstra, F. (1991). Boekbespreking: Podium & Publiek en Deelname aan de podiumkunsten via de podia. *Kunst & Educatie*. 4 (3), 60-62.

* Selectie van leerlingen die in september 2002 hebben deelgenomen aan het onderzoek (N = 4959 observaties). Factoranalyse PAF oblimin: factorladingen > .3.

** Deze categorie is een combinatie van populaire en meer traditionele cultuur.

Haanstra, F., Oud, W. & Veen, A. (1988). *De samenwerking tussen voortgezet onderwijs en culturele instellingen*. SCO rapport 165. Amsterdam: SCO.

Iperen, W. van (2003). *Verschillen in cultuurdeelname tussen allochtone en autochtone jongeren*. Een vergelijking van de culturele betrokkenheid van allochtone en autochtone jongeren op basis van gegevens van het CKV1-Volgproject. In Ganzeboom, H.B.G. (Red.) *Jaren van onderscheid. Trends in cultuurdeelname in Nederland*. Cultuur + Educatie (7). Utrecht: Cultuurnetwerk Nederland.

Kempers, B. (2000). De kracht van de culturele canon. *De academische boekengids*, nr. 24, 4-5.

Knulst, W. (1992). De vergeten participant. In Kooyman, R.A.D. (Red.) *De vergeten participant; amateurkunst, kunsteducatie en kunstparticipatie*. Utrecht/Rijswijk, LOKV/WVC, 17-28.

Kuijk, J. van, Braam, H., Tiebosch, C. & Kessel, N. van (2002). *Tijdsbesteding, beleving en studeerbaarheid Tweede Fase; onderzoek naar de studielast in de Tweede Fase*. Nijmegen: ITS.

Laermans, R. (2002). Kunstpubliek in soorten. *De Witte Raaf*, 17, (100), 7.

Maas, I., Verhoeff, R. & Ganzeboom, H. (1990). *Podiumkunsten & publiek*. Rijswijk: Ministerie van WVC.

Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen (1996). *Cultuur en School*. Den Haag: Sdu.

Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen (1999). *Vervolgnottitie Cultuur en School*. Zoetermeer: Ministerie van OCenW.

Moor, W. de (Red.) (1998). *Onder zeil naar Ithaka. Literaire en kunstzinnige vorming in de Tweede Fase*. Den Haag: NBLC Uitgeverij.

Nagel, I. (2002). Paplepel of lessenaar: een vroege start bevordert latere cultuurdeelname. *Boekmancahier* 54 (14), 398-407.

Nagel, I. (2004). *Cultuurdeelname in de levensloop*. Amsterdam: Thela Thesis. [dissertatie Universiteit Utrecht]

Nagel, I., Ganzeboom, H., Haanstra, F., Oud, W. (1996). *Effecten van kunsteducatie in het voortgezet onderwijs*. SCO rapport 452. SCO-Kohnstamm Instituut, Amsterdam.

Noorda, S. (2000). Een universitaire canon. *De academische boekengids*, nr. 24, 10.

Nuis, A. (2003). De kracht van verbeelding. *Boekman* 56 (15), 28.

Onderwijsraad en Raad voor Cultuur (1998). *Cultuur en School, deel II. Gezamenlijk advies*. Den Haag.

Ranshuysen, L. & Ganzeboom, H. (1993). *Cultuureducatie en cultuurparticipatie. Opzet en effecten van de Kunstzinnige en Muziekluisterlessen in het Amsterdams primair onderwijs*. Rijswijk: Ministerie van WVC.

Rijpma, S.G. & Roques, C. (2001). *Richtlijn Cultuurparticipatie Onderzoek (RCO)*. Rotterdam: Centrum voor Onderzoek en Statistiek.

Schönaeu, D. (1998). *Syllabus Culturele en Kunstzinnige Vorming 1 voor het schoolexamen in de tweede fase havo/vwo*. Arnhem: Cito.

SLO, Instituut voor Leerplanontwikkeling (1997). *CKV1: Een ontdekkingsreis naar het vreemde*. Enschede: SLO.

SLO, Instituut voor Leerplanontwikkeling (1998). *CKV1: Een ansichtkaart uit het vreemde*. Enschede: SLO.

SLO, Instituut voor Leerplanontwikkeling (2001). *Vakdossiers 2001, CKV1*. Enschede: SLO.

Stuurgroep Profiel Tweede Fase Voortgezet onderwijs (1994). *De Tweede Fase vernieuwt; scharnier tussen basisvorming en hoger onderwijs. Deel 2*. Den Haag.

Stuurgroep Profiel Tweede Fase Voortgezet onderwijs (1995). *Advies examenprogramma's havo en vwo. Culturele en kunstzinnige vorming*. Enschede: SLO.

Tas, J. van der (1998). *'Je (ne) sais quoi' Oordelen en vooroordelen over kunst*. Assen: Van Gorcum.

Vakontwikkelgroep Culturele en kunstzinnige vorming (1995). *Advies Examenprogramma's havo/vwo: Culturele en kunstzinnige vorming*. Den Haag: Stuurgroep Profiel Tweede Fase.

Van Bakelen, M. (2000). Jongeren kiezen voor kunst. En hoe kiezen de schooldirecties? *Theater & Educatie* (3), 13-41.

Verboord, M. (2003). *Moet de meester dalen of de leerling klimmen? De invloed van literatuuronderwijs en ouders op het lezen van boeken tussen 1975 en 2000*. Amsterdam: Thela Thesis [dissertatie Universiteit Utrecht].

Vermeulen, M. (2003, 23 augustus). Meer leren, minder weten. *De Volkskrant*, p R1.

Losse uitgaven en abonnementen

Jaarlijks verschijnen drie uitgaven. De prijs per uitgave is € 15,-. Een jaarabonnement kost € 35,-.

Studenten krijgen 25% korting; groepskorting is mogelijk in overleg.

Abonnementenadministratie en bestellingen

Cultuurnetwerk Nederland

Ganzenmarkt 6

Postbus 61

3500 AB Utrecht

Telefoon 030-236 12 00

Fax 030-236 12 90

E-mail info@cultuurnetwerk.nl

Internet www.cultuurnetwerk.nl/www.cultuurnetwerk.org